ГЛОБАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА РИЗИКИ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Львів 2022

Національна академія наук України

Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Наукове видання

ГЛОБАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА РИЗИКИ ЕНДОГЕННОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Львів 2022

УДК 339.9:[330.34+330.35]

Г42

Глобальні чинники та ризики ендогенного розвитку регіонів: наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор М.І. Мельник. Львів, 2022. 150 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

Систематизовано сучасні глобалізаційні чинники соціально-економічного розвитку в контексті ендогенізації та загрози зовнішньоекономічній безпеці регіонів України в умовах воєнного часу, кластеризовано групи регіонів за рівнем загроз; запропоновано та апробовано методичний інструментарій оцінювання наслідків впливу глобальних викликів і шоків в період 2008-2022 р. на резільєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України; визначено наслідки впливу збройної агресії Росії на втрату ендогенного потенціалу регіонів України; надано пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку Західного регіону України в умовах воєнного стану.

Видання може бути корисним при виробленні, прийнятті та реалізації рішень у сфері регіональної політики на різних рівнях управління, для науковців, студентів, практиків і тих, хто цікавиться питаннями регіонального розвитку.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-617-14-0033-7

Рецензенти:

Щульц С.Л., д.е.н., професор, завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»;

Карий О.І., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту організацій Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (Протокол №9 від 14.12.2022 р.).

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2022

ЗМІСТ

Передмова…….…….……..... 5

1. Методологічні засади виокремлення глобалізаційних чинників ендогенізації регіонального розвитку……... 8

2. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону…….. 27

3. Наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. для резільєнтності ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України……. 37

4. Втрати резільєнтності ендогенного потенціалу регіонів України в результаті суспільно-політичної кризи 2013 р. та військової агресії Росії 2014 р…….……. 46

5. Результати впливу пандемії COVID-19 та карантинних обмежень на резільєнтність регіонів……. 53

6. Вплив повномаштабної війни Росії в Україні на втрату ендогенного потенціалу регіонів України у 2022 р…… 64

   6.1. Втрати людського капіталу та продуктивної спроможності ендогенного розвитку регіонів України……... 64

   6.2. Втрати економічного потенціалу ендогенного розвитку регіонів України……..... 72

7. Вплив на розвиток експортної діяльності регіонів України глобальних змін у міжнародній торгівлі в умовах військової агресії Росії…… 98

8. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану…….. 110

9. Екологічні детермінанти інтегрованості економічного простору регіонів в умовах глобалізаційних змін…… 119

10. Західний регіон України в умовах воєнного стану: управління ендогенним потенціалом розвитку в контексті адаптації до інституційних стандартів ЄС…….. 128

Післямова…….… 137

Додатки…….…….…….… 140

ПЕРЕДМОВА

Процес послаблення міжнародної інтеграції та взаємозалежності економік країн (регіонів) несе загрози негативного впливу на довгострокове зростання через зниження (обсягів та темпів росту) міжнародної торгівлі; втрату взаємодії, спільного руху економік; перегляду умов торгової політики в тому сенсі, що скорочення міжнародної взаємодії і уповільнення зростання буде стимулювати протекціонізм і збільшення ризику міжнародних конфліктів.

І власне, сучасні виклики і тренди розвитку світової економіки засвідчують існування пост-глобалізаційних процесів. А саме до світової фінансової кризи 2008-2009 рр. глобальна торгівля часто зростала швидше, ніж ВВП. Щорічні темпи приросту світової торгівлі протягом 2009–2018 рр. (3,5%) були повільнішими, ніж у середньому до кризи (7,6% за період 1987–2007 років), і в реальному вираженні дещо менші за темпи зростання світового ВВП. У 2019 році – нульові темпи приросту світової торгівлі і на сьогодні ситуація значно ускладнюється торговельною війною між США і Китаєм, а політичні лідери та суспільство багатьох країн все частіше відкидають економічну відкритість і виступають за суверенізацію, національний «егоїзм» та економічний протекціонізм (хвилі протекціонізму між США з Європою, між Японією та Кореєю).

Крім того роль глобалізаційних чинників та ризиків ендогенного розвитку регіонів загострюється в умовах пандемії Covid-19. За прогнозами СОТ у 2020 р. світова торгівля скоротиться на 13-32% і такий широкий діапазон прогнозу пояснюється безпрецедентністю епідеміологічної кризи (темпи падіння будуть більш істотними, ніж під час фінансової кризи 2008-2009 рр.). І зниження темпів зростання глобальних ланцюжків створення вартості (GVC) є однією з причин уповільнення темпів зростання торгівлі. Це супроводжується подальшою активізацією протекціоністських заходів, у відповідь на які фірми можуть відкласти або навіть скасувати довгострокові інвестиції або втратити своє включення до торгових мереж, що потребуватиме часу для відновлення в майбутньому. Тому спадною є світова тенденція щодо портфельних та прямих іноземних інвестицій, міграційних та туристичних потоків через посилення контролю та захисту регіональних ринків (товарів, праці, капіталів, інформації).

Глобальні чинники в сьогоднішніх умовах змінюють вектор свого впливу і мають визначальний вплив на економіку та потенціал ендогенного розвитку регіонів України, з огляду на:

- посилення поліцентричності, яке, в свою чергу, призводить до загострення конкуренції між світовими центрами, перерозподілу ресурсів, ринків, сфер впливу і виникнення «ігор політичних союзів», основним мотивом яких є використання інструментів економічного тиску на країни і регіони в боротьбі за паливно-енергетичні ресурси і пошук нових джерел енергії;
- розширення протекціоністських тенденцій і глобальної асиметрії, спроби більш жорсткого захисту національних економічних систем, прагнення мінімізації залежності від імпортної продукції;
- зниження рівня функціональності міжнародних інститутів у зв'язку з появою нових проблем і завдань в умовах формування сучасних глобальних викликів;
- початок регіоналізації віртуальних мереж з метою захисту від кібератак, систем тотального стеження та «інформаційних воєн», і не тільки в частині безпосереднього проведення фінансово-економічних операцій, але й в інших видах та способах обміну інформацією.

Разом з тим основною рисою сучасних процесів глобалізації є формування світової економічної системи із високим рівнем взаємопов'язаності регіональних інтеграційних утворень та взаємодії економік окремих держав в глобальних умовах невизначеності, нестабільності та непередбачуваності. Глобальна взаємозалежність є основним чинником глобальної взаємодії задля ефективного розв'язання спільних проблем, їх попередження та реалізації спільних інтересів, до яких належать: політичний, економічний, соціальний, екологічний, правовий тощо. Фундаментальними інтересами глобальної взаємодії є: реалізація визначених Підсумковим документом Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» Цілі сталого розвитку, що спрямовані до «кращого руху вперед» («building forward better») на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» («leave no one behind»); імплементація Паризької кліматичної угода та Європейського зеленого курсу (European Green Deal).

Це вимагає нових підходів до формування виваженої економічної політики ендогенного розвитку, яка б базувалась на підтримці стратегічних напрямів економічного розвитку та стимулюванні національного виробництва в контексті забезпечення більш повних виробничих циклів, обґрунтованій політиці імпортозаміщення, розвитку споживчого ринку, нових стандартах захисту підприємницького сектору від глобальних коливань (викликів і загроз), формування стратегічної конкурентоспроможності економіки регіонів в довгостроковій перспективі та її адаптивності до циклічності глобалізаційних процесів.

Питання переорієнтації виробництва та сфери послуг на внутрішній ринок потребуватиме оперативної розробки політики посилення інтегрованості внутрірегіонального та міжрегіонального економічного простору регіонів України для захисту та резилентності до зовнішніх викликів та загроз. Можливості для економіки різних регіонів також будуть залежати від розробки обґрунтованих механізмів стимулювання зовнішніх та внутрішніх інвестицій в економіку в контексті потреби диверсифікації внутрішнього ринку товарів і послуг в нових умовах господарювання. А тому оцінка потенціалу стійкості економіки таких регіонів, яка перебуває в контексті концепції резилентності (гнучкості, життєздатності) регіонів потребує особливої уваги та дослідження.

Окрім того, з огляду на специфіку та потенціал ендогенного розвитку регіонів України важливою є розробка нової управлінської моделі регіонального розвитку, яка б базувалась насамперед на ефективному використанні ендогенного та геополітичного потенціалу трансформації та адаптивності економіки регіонів до зовнішніх викликів, їх включеності у високотехнологічні глобальні та внутрінаціональні ланцюги доданої вартості для підтримання національної та регіональної конкурентоспроможності. А для цього на порядку денному стоїть питання горизонтальної та вертикальної координації державної регіональної політики та державних секторальних політик в контексті зміцнення економічної безпеки регіону в умовах пост-глобалізації.

Дослідження ризиків та розробка інструментарію ендогенного розвитку регіонів України в умовах пост-глобалізації дозволить не лише виявити сучасні загрози і бар'єри для ділової активності, розробити механізми до їх адаптації, але і сформувати надійну базу для прориву і підвищення конкурентоспроможності в майбутньому.

Доповідь підготовлено авторським колективом під науковим керівництвом д.е.н., проф. Мельник М.І.

<u>Авторський колектив:</u>

Мельник М.І., д.е.н., проф. (підр. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10),
Борщевський В.В., д.е.н., доц. (підр. 10),
Бабець І.Г. д.е.н., проф. (підр. 8),
Залуцький І.Р., к.е.н., с.н.с. (підр. 1, 9),
Лещух І.В., к.е.н., с.н.с. (підр. 2, 3, 4, 5, 6),
Жабинець О.Й., к.е.н., с.н.с. (підр. 7),
Синюра-Ростун Н.Р., к.е.н., н.с. (підр. 6),
Мединська Т.В., к.е.н., доц. (підр. 2)
Іванюк У.В., к.е.н., доц. (підр. 3, 4)
Яремчук Р.Є., м.н.с. (підр. 6.2)
Бас-Юрчишин М.А., к.е.н., н.с. (підр. 10)

1. Методологічні засади виокремлення глобалізаційних чинників ендогенізації регіонального розвитку

Процеси глобалізації визначають головні тенденції розвитку світової економіки та політики. У сучасному світі домінує жорстка закономірність: жодна країна не може досягти істотного зростання добробуту населення без інтенсивного входження до світової політичної та економічної системи[1]. В умовах глобалізації головним завданням стає боротьба за повноцінне функціонування в довгостроковій перспективі, мінімізація фінансово-економічних, соціально-демографічних, політичних і екологічних ризиків з паралельним збереженням і створенням конкурентних переваг, які здатні убезпечити подальший розвиток і адаптацію до глобальної економіки суб'єктів господарювання та забезпечити конкурентоспроможність власної національної економічної системи та її складових регіональних економік в особі всіх агентів ринку [2].

На сьогодні є дуже різні експертні оцінки можливого падіння ВВП України в 2022 р. – від 15 до 50 %, спричиненого безпідставним розв'язанням 24 лютого 2022 р. Російською федерацією повномасштабної війни проти нашої держави. Найоптимістичніша належить групі Raiffeisen Bank Research — 15 %, Європейський банк реконструкції та розвитку спрогнозував, що ВВП України скоротиться на 30 %, Citigroup — на 32 %, Oxford Economics — на 34 %, Міжнародний валютний фонд — до 35 %, Moody's Analytics і S&P Global — на 43 %, Світовий банк — на 45 %, Economist Intelligence Unit — на 46 %, Міністерство фінансів України та Національний банк України — до 50 %. Наразі в експертному середовищі склався певний консенсус щодо очікуваного скорочення реального ВВП України у 2022 р. — від 35 до 50 % . Якщо ж реалізується песимістичний сценарій і ВВП у поточному році скоротиться на 50 %, наша економіка впаде до рівня, якого ми ще не бачили за роки незалежності України, а на відновлення її до стану 2021 р. знадобиться 23 роки (час життя цілого покоління), тобто воно триватиме до 2045 р. Припускаючи, що після війни темпи відновлення економіки будуть аналогічними тим, що спостерігалися в доковідний період, тобто в середньому +2,9 % на рік, на досягнення обсягу виробництва на рівні 2021 р. знадобиться 15 років, а отже, відновлення триватиме до 2037 р. За оцінками Кабінету Міністрів України, загальні втрати української економіки через війну вже зараз сягають 600 млрд дол. США. Суттєвим внеском у відшкодування цих збитків могли б стати заморожені на Заході активи Центрального банку РФ у розмірі понад 300 млрд дол. США, але на сьогодні, на жаль, немає міжнародних правових механізмів і процедур, які б давали змогу використати ці активи для виплати компенсацій Україні за збитки, завдані вторгненням агресора. Більше того, серед наших західних партнерів поки що немає консолідованої позиції щодо шляхів вирішення цього питання [3].

За даними професійних аналітичних агенцій, за перші три тижні повномасштабного вторгнення РФ зупинили роботу від 60 до 80 % підприємств України. Прямі та опосередковані втрати України визначатимуться також *глобальними* факторами, такими як уповільнення світової економіки внаслідок руйнації налагоджених товарно-збутових ланцюгів, зростання цін на сировину та енергоресурси, підвищення загальних міжнародних ризиків, зростання рівня світової конфронтації та нарощування оборонних витрат [4].

---

[1] Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 48 с. (С.4)(Сер. «Національна безпека». Вип. 6).

[2] Яценко О. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків. Міжнародна економічна політика. 2013. № 2. С. 66-100 (С. 69-70). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mep_2013_2_6.pdf

[3] Кораблін С. О. Україна: фінансовий вимір війни. Вісник НАН України, 2022, № 7. С.39-41.

[4] Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ / Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, № 5. (С.31, С.38). doi: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

З огляду на тенденції світової політики протидії глобальним викликам людству, враховуючи перманентне наростання збройної інтервенції Російської федерації проти України, до першочергових завдань нової регіональної політики віднесено прискорення економічного зростання регіонів, підвищення їхньої конкурентоспроможності на основі ефективного використання внутрішнього потенціалу.

Найважливішим пріоритетом національного поступу є залучення країни до процесу світового цивілізаційного та економічного розвитку. В умовах глобалізації Україна, прагнучи здобути в перспективі статус впливового суб'єкта міжнародних відносин, має шанс використати переваги глобалізації для власного розвитку. Залишаючись же об'єктом дії зовнішніх сил, можна отримати переважно її негативні наслідки [5].

Глобалізаційні процеси досить суперечливо впливають як на національні економіки, так і на все сучасне світове господарство, зауважують О. Диба та Є. Осадчий [6]. Р. Войтович привертає увагу до потреби у глибокій модернізації всіх сфер суспільного життя в Україні шляхом залучення та вмілого використання у своїх національних інтересах тих ресурсів, які привносяться процесами глобалізації [7].

О. Яценко акцентує [8], що нинішня глобальна економічна система характеризується складною структурою, глобалізацією господарського життя, виникненням значної кількості наддержавних інституційних організацій з уніфікованим механізмом управління і регулювання, прискоренням науково-технологічних змін, інтелектуалізацією та інформатизацією світової економіки, стандартизацією якості товарів і послуг, лібералізацією торгівлі, зростанням кількості суб'єктів міжнародних економічних відносин і політичних, соціальних та економічних транснаціональних мереж, глобалізацією попиту та пропозиції, поляризацією розвитку держав і суспільств.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень указують на низький рівень інклюзії економічних агентів до національних і міжнародних ланцюгів доданої вартості, недостатнє використання потенціалу сектору науки, малих і середніх підприємств, що закріплює домінування великих компаній на галузевих ринках, обмежує участь України в глобальних виробничих ланцюгах постачанням сировинної продукції [9].

На думку академіка В. Гейця, на шляху до стабільного економічного розвитку як феномен забезпечення інституційної обумовленості з боку держави надважливо реалізувати процес ендогенізації економічного розвитку, в основі якого лежить формування внутрішньої мотивованої орієнтації особистості, бізнесу й держави на забезпечення економіки на засадах ендогенної моделі її зростання[10].

Зважаючи на складність цієї проблеми, на шляху до її вирішення слід ураховувати сукупність сучасних глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку, які потребують детальнішого дослідження в умовах сьогодення. Важливо усвідомлювати сутність сучасного етапу глобалізації та розвивати методологічні засади виокремлення глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку в контексті його ендогенізації.

Динамічні технологічні зміни, передусім в енергетиці та біотехнологіях, стрімке зростання ролі інформаційних технологій та нанотехнологій, створення нових матеріалів і

---

[5] Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 48 с. (С.4)(Сер. «Національна безпека». Вип. 6).

[6] Диба О. Вплив глобалізації на соціально-економічний стан України / О. Диба, Є. Осадчий // Ринок цінних паперів України. - 2014. - № 7. - С. 19-28 (С. 26) - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rcpu_2014_7_3.

[7] Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): Монографія / За заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В.М.Князєва. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. - 680 с. (С.9).

[8] Яценко О. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків. Міжнародна економічна політика. 2013. № 2. С. 66-100 (С. 69-70). URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mep_2013_2_6.pdf

[9] Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів. – К.: НІСД, 2021. – 53 с. (С.31).

[10] Феномен нестабільності–виклик економічному розвитку / В. М. Геєць; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».– Київ: Академперіодика, 2020. – 456 с. (С. 299-300). URL: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456

робототехніки, розвиток сфери штучного інтелекту докорінно трансформують економіку та суспільство в усьому світі.

Водночас сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, зокрема в кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного та ідеологічного екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї тощо.

На переконання відомого економіста А. С. Гальчинського, глобалізація, яка ще зовсім недавно виглядала незворотною, у наш час дійсно змінилася (точніше, змінюється) на протилежну тенденцію – фактичний відступ за всіма системоутворювальними позиціями: у співвідношенні темпів зростання ВВП і зовнішньої торгівлі, русі капіталу, міграції робочої сили. Глобалізація не вирішує, як передбачалося, а посилює майнову диференціацію – на частку 1% найбагатших людей у світі припадає понад 50% сукупного статку всіх жителів Землі. Тому змінюється цільова спрямованість глобалізації. Вона перестає бути лише інструментарієм прибуткового застосування капіталу. В умовах постіндустріалізму глобалізація набуває соціоцентристської спрямованості під впливом прискорюваної глобалізації інформаційних потоків, просторових комунікацій та інтелектуального обміну. Учений аргументовано наголошує, що глобалізація не заперечується взагалі, як це проголошується в наш час на різних рівнях. Заперечується теперішня парадигма економічної глобалізації, що обслуговує рух капіталу. Відповідна модель глобалізації втрачає функцію першості. Її альтернатива – егоцентристська (соціоцентристська) глобалізація, глобалізація розвитку (планетаризації) людської особистості[11].

Методологічним підтвердженням значущості зазначеної зміни цільової спрямованості глобалізації є Доповідь про людський розвиток ПРООН за 2020 рік (далі – Доповідь) [12]. Цей документ фокусує увагу на пошуку шляхів розвитку для кожної країни на тлі тривожних планетарних змін – за трохи більше як десятиліття світ зіткнувся із фінансовою кризою, кліматичною кризою, кризою нерівності і пандемією COVID-19, взаємопосиленням планетарного дисбалансу (небезпечна планетарна зміна для людей і всіх форм життя) та соціального дисбалансу (нерівність можливостей, добробуту та влади між групами людей), зокрема:

– планетарний дисбаланс породжує ризики, які здатні призводити до шокових для людського розвитку ситуацій, що є основою для посилення соціального дисбалансу (прикладом може слугувати пандемія COVID-19);

– соціальний дисбаланс призводить до посилення нерівності в людському розвитку, яка зрештою формує розрив у розширенні прав і можливостей.

Отже, здатність людей визначати свій шлях розвитку опиняється в епіцентрі процесу змін і потрібних для досягнення рівності в людському розвитку та одночасного зниження навантаження на планету трансформацій. Натомість ті, у чиїх руках сконцентровано більше влади, і ті, хто переважно отримує вигоду зі свого status quo, формують межі доступної інформації (включно з науковими даними) і використовують свої ресурси та вплив для збереження своєї влади, часто послуговуючись тими способами, що протистоять трансформації. Все це закріплює навантаження на планету, яке ще більше посилює

[11] Гальчинський А. Глобальна перспектива — не багатополярний, а аполярний світ. Випуск №4, 3 лютого 2017 р. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-globalna-perspektiva-ne-bagatopolyarniy-a-apolyarniy-svit-_.html; Гальчинський А. Капіталізм втрачає спроможність адекватно реагувати на виклики сучасності. Дзеркало тижня. Випуск №9, 8 березня 2019 р. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-kapitalizm-vtrachaye-spromozhnist-adekvatno-reaguvati-na-vikliki-suchasnosti-304828_.html

[12] Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. (С. 3, С. 24-25). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf

планетарний дисбаланс, що призводить до виникнення ризиків, і цикл заново починається спочатку[13].

Автори Доповіді закликають до справедливої трансформації, яка розширить свободи людини, одночасно знизивши планетарне навантаження на основі таких трьох впливів, які важливі для спільного майбутнього на планеті: зміцнити рівність, стимулювати інновації та прищепити культуру раціонального управління природними ресурси нашої планети. Наголошується, що «розкоші вирішувати проблеми ізольовано, як квазінезалежні обставини в окремих соціальних та екологічних сферах, у нас більше немає, якщо насправді така розкіш коли-небудь була. Навпаки, проблеми все частіше стають вузлами взаємозалежної соціально-екологічної мережі»[14].

Тому на сучасному етапі глобальна взаємозалежність є основним чинником глобальної взаємодії для ефективного розв'язання спільних проблем, а також попередження їх і реалізації спільних інтересів, до яких належать політичний, економічний, соціальний, екологічний тощо. А глобальна взаємодія є обов'язковою умовою суспільного розвитку сучасного світу, позаяк жодна з держав світу сьогодні не може залишитись осторонь глобальних процесів, які трансформуються.

На нашу думку, сутністю та основною рисою сучасних процесів глобалізації є формування світової економічної системи з високим рівнем взаємопов'язаності регіональних інтеграційних утворень і взаємодії економік окремих держав у глобальних умовах невизначеності, нестабільності та непередбачуваності.

Можемо виокремити такі чинниками сучасних глобальних трансформацій:

– криза нинішнього міжнародного правового порядку та системи міжнародної безпеки посилена тривалою безкарною російською агресією та безпідставним розв'язанням війни Російської Федерації проти України, відсутність істотних ознак не лише завершення, а й навіть призупинення воєнної інтервенції РФ;

– економічна нестабільність, світова економічна рецесія, пандемії, що обумовлюють обмеження доступу на міжнародні ринки, звуження інвестиційних потоків, валютні ризики, зниження попиту;

– зміна структури світової економіки, зміщення центру економічного розвитку із Заходу на Схід у держави, що розвиваються;

– дефіцит ресурсів (енергетичних, продовольчих, питної води), що зумовлює збільшення собівартості продукції і попиту на енергоощадливі технології та обладнання, стимулює випереджальне зростання ринків, особливо держав Південно-Східної Азії;

– поява нових і скорочення старих ринків унаслідок високих темпів технологічних змін і переходу до нового технологічного укладу (штучний інтелект, розвиток нових технологій зв'язку, біотехнологій, електроніки та інше);

– прояви переходу в економічній політиці держав від глобалізації до посилення тенденцій протекціонізму та регіоналізму.

Так, 22 березня 2022 р. Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) опублікувала свій внутрішній звіт щодо економічних і соціальних впливів війни в Україні. Основні його висновки такі:

1) хоча Росія та Україна відносно невеликі економіки за обсягом виробництва, вони є великими виробниками та експортерами ключових продуктів харчування, корисних копалин та енергії, а тому війна вже призвела до економічних та фінансових потрясінь, особливо на товарних ринках, унаслідок зростання цін на нафту, газ та пшеницю;

---

[13] Human Development Report 2020. The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene. (С. 3, С. 24-25). URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf

[14] Там само. – С. 8, С. 398.

2) зміни, що відбулися на товарних та фінансових ринках з початку війни, можуть зменшити зростання світового ВВП на один відсотковий пункт протягом першого року війни і підняти рівень інфляції світових цін приблизно на 2,5 відсоткових пункти;

3) війна підкреслила важливість мінімізації залежності від РФ щодо імпорту ключових енергоносіїв; для забезпечення енергетичної безпеки країнам OECD рекомендовано переглянути дизайн своїх енергетичних ринків та запровадити стимули для зеленого переходу.

У технічному додатку до звіту OECD наведені ендогенні чинники, що закладалися у процеси симуляції з використанням глобальної макроекономічної моделі NiGEM. Це цінові шоки, зміни на товарних та фінансових ринках, значне зниження внутрішнього попиту в Росії та Україні. Основні значення ендогенних чинників:

– світові ціни на нафту зросли на 33 %, вугілля – на 80 %;

– ціни на газ підвищилися на 85 % в Європі, на 10 % в Північній Америці та на 20 % в решті світу;

– світові ціни на метали зросли на 11 %, що визначено на основі середньозваженої зміни цін для міді, золота, цинку, залізної руди, нікелю, алюмінію, паладію та платини;

– світові ціни на продукти харчування підвищилися в середньому на 6 %, але ціни на пшеницю виросли на 90 %, на кукурудзу – на 40 %;

– передбачається, що ціни на добрива зростуть на 30 %[15].

Водночас багатогранність розвитку глобалізації зумовлюється комплексним впливом різних глобалізаційних чинників. Потенційним методологічним підґрунтям для виокремлення глобалізаційних чинників за типами глобалізації може слугувати загальновизнана система кількісного вимірювання ступеня розвитку глобалізаційних процесів KOF (далі – система KOF), що забезпечує ранжування країн світу за індексом рівня їхньої глобалізації (KOF Globalization Index) [16]. Цей індекс є комбінованим показником Швейцарського економічного інституту (KOF Swiss Economic Institute), за допомогою якого оцінюються масштаб і компоненти глобалізації на національному рівні.

Розробники цієї системи визначають глобалізацію як процес, який усуває національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також формує складні відносини та взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки (людей, капіталів, ідей тощо) [17]. Наголошено, що глобалізація – це багатоаспектна концепція, яка охоплює набагато більше, ніж відкритість для торгівлі і потоки капіталу. Ідеться про громадян різних країн, які спілкуються один з одним, обмінюються ідеями та інформацією, або уряди, які, вирішуючи політичні проблеми глобального масштабу, працюють разом.

Слід зазначити, що сучасною версією системи KOF виокремлено економічну глобалізацію, яка характеризує міждержавні потоки товарів, капіталу та послуг, а також інформацію та сприйняття, що супроводжують ринковий обмін; соціальну глобалізацію, яка виражає поширення ідей, інформації, образів і людей; політичну глобалізацію, яка характеризує поширення державної політики.

Загальний індекс глобалізації KOF поєднує виміри двох її типів – де-факто та де-юре глобалізацію, позаяк на де-факто глобалізацію впливають реальні міжнародні потоки, а де-юре глобалізація визначається політикою та умовами, які полегшують або ускладнюють

[15] Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ / Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, № 5. С.37. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

[16] KOF Globalisation Index – KOF Swiss Economic Institute/ETH Zurich. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html

[17] Gygli, Savina, Florian Haelg, Niklas Potrafke and Jan-Egbert Sturm (2019): The KOF Globalisation Index – Revisited, Review of International Organizations, 14(3), (C. 544-546). URL: https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2

просування всіх видів потоків, що загалом відображає вплив екзогенних і специфічних для країни факторів.

Оскільки де-факто і де-юре глобалізація по-різному впливає на економічне зростання, сучасна методологія визначення загального індексу глобалізації KOF базується на розрахунку цього єдиного інтегрованого показника як середнього індексів де-факто та де-юре, визначених у розрізі означених вище видів глобалізації: економічної, соціальної та політичної.

Окремими складовими алгоритму вимірів є визначення за відповідними показниками (змінними) субіндексів де-факто та де-юре щодо:

- підвидів економічної та соціальної глобалізації та їхніх основних чинників;
- структурних чинників політичної глобалізації.

Тобто сучасна система KOF, що сфокусована на визначенні загального індексу глобалізації KOF шляхом встановлення релевантних індексів і субіндексів, імплементує типологію де-факто та де-юре глобалізації, формуючи методологічне підґрунтя для ідентифікування та структурування чинників глобалізації за відповідними видами (підвидами) глобалізації (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Типологія глобалізації та її чинники за системою KOF

Типологія глобалізації	Чинники глобалізації	
	Де-факто	Де-юре
1	2	3
1. Економічна глобалізація		
1.1. Торговельна глобалізація	Торгівля товарами	Правила торгівлі (обмеження, бар'єри)
	Торгівля послугами	Торговельні податки (частка доходів від податків на міжнародну торгівлю у виручці)
	Різноманітність надрегіональних торгових партнерів	Тарифи (середнє незважене значення тарифних ставок)
		Кількість двосторонніх і багатосторонніх угод про вільну торгівлю
1.2. Фінансова глобалізація	Прямі іноземні інвестиції	Інвестиційні обмеження
	Портфельні інвестиції	
	Зовнішній борг	Фінансова відкритість (відкритість рахунку капіталу)
	Зовнішні резерви (іноземна валюта (крім золота), авуари та резервна позиція в МВФ)	
	Виплати з міжнародних доходів, що виникають переважно від транскордонного надання робочої сили та капіталу	Міжнародні інвестиційні угоди
2. Соціальна глобалізація		
2.1. Міжособистісна глобалізація	Міжнародний голосовий трафік	Телефонні підписки (кількість власників стаціонарних і мобільних телефонів)
	Трансфери (грошові перекази)	Свобода відвідування (кількість країн, що можна відвідати без віз)
	Міжнародний туризм	Кількість міжнародних аеропортів
	Частка іноземних студентів у країні	
	Міграція	

Продовження табл.1.1

1	2	3
2.2. Інформаційна глобалізація	Частка використаної населенням пропускної здатності інтернету	Частка домогосподарств, що мають телевізор (доступ до телебачення)
	Патентні заявки, подані нерезидентами (міжнародні патенти зумовлюють приплив міжнародних потоків технологій, наукових знань і відповідної інформації)	Частка користувачів інтернету
	Високотехнологічний експорт (трансфер технологічної та наукової інформації)	Свобода преси
2.3. Культурна глобалізація	Експорт та імпорт товарів культури (за визначенням ЮНЕСКО)	Гендерний паритет
	Експорт та імпорт товарів / послуг особистого вжитку (personal services)	Витрати країни на людський капітал
	Заявки на товарні знаки, подані нерезидентами	Забезпечення громадянських свобод
	Кількість ресторанів McDonald's	
	Кількість магазинів IKEA	
3. Політична глобалізація	Кількість посольств, розташованих у країні	Кількість міжнародних організацій, в яких країна є членом

Джерело: складено за:[18]

Очевидно, що сучасні тенденції глобалізаційних процесів апріорі є наслідками де-факто глобалізації, а їх передумовою переважно є чинники де-юре глобалізації на яких варто зупинитись детальніше.

Як випливає з даних табл. 1.1, структурними підвидами економічної глобалізації є глобалізація торгівлі та фінансова глобалізація. На де-юре глобалізацію торгівлі впливають такі чинники: політика сприяння торговельним потокам між країнами за допомогою регулювання правил торгівлі (поширеність нетарифних торговельних бар'єрів і витрат на дотримання вимог експорту), торговельні податки, тарифні ставки та угоди про вільну торгівлю (багатосторонні і двосторонні). Де-юре фінансова глобалізація визначається впливом політики відкритості країни для міжнародних фінансових потоків та інвестицій (відкритість рахунку капіталу країни), інвестиційних обмежень (згідно зі звітом Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність), потенційно сприятливими для потоків капіталу міжнародними інвестиційними угодами (двосторонні інвестиційні угоди та договори з інвестиційними положеннями).

[18] KOF Globalisation Index. *ETH Zürich*: Website. 2022. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html; Gygli1 S., Haelg F., Potrafke N., Sturm J. E. The KOF Globalisation Index – Revisited. *Review of International Organizations*. 2019. Vol. 14(3). Pp. 543-574. DOI: https://doi.org/10.1007/s11558-019-09344-2; 2020 KOF Globalisation Index: Structure, variables and weights. *ETH Zürich*: Website. 2020. URL: https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Medienmitteilungen/Globalisierungsindex/KOFGI_2020_structure.pdf; 2021 KOF Globalisation Index. Method of calculation. *ETH Zürich*: Website. 2021. URL: https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2021/KOFGI_2021_method.pdf.

Відповідно до методології системи KOF, де-юре соціальна глобалізація зумовлюється комплексним впливом:

– чинників де-юре міжособистісної глобалізації щодо забезпечення прямої взаємодії між людьми, які живуть у різних країнах (зокрема, кількістю абонентів мобільного та телефонного зв'язку на одну особу населення), свободою відвідування країн (безвізовий режим для іноземців), а також наявністю та кількістю аеропортів, які здійснюють міжнародні рейси;

– чинників де-юре інформаційної глобалізації, що визначають здатність обміну інформацією між країнами, які виражено кількістю телевізорів на душу населення; кількістю осіб, які мають доступ до інтернету; ступенем свободи друкованих, мовних і цифрових засобів масової інформації;

– чинників де-юре культурної глобалізації, що формують відкритість і здатність розуміти та сприймати іноземні культурні цінності. Ці чинники представлені політикою гендерного паритету, витратами країни на людський капітал і забезпеченням громадянських свобод як вираження верховенства права, особистої автономії та права особистості.

Здатність брати участь у міжнародному політичному співробітництві визначається чинниками де-юре політичної глобалізації: кількістю міжнародних організацій, в яких країна є членом, кількістю ратифікованих на вищому рівні міжнародних договорів, а також кількістю і концентрацією країн-партнерів, з якими укладено двосторонні інвестиційні договори.

Зауважимо, що вплив чинників глобалізації має багатосторонній взаємопов'язаний характер. Наприклад, діяльність транснаціональних корпорацій (McDonald's, IKEA) у сучасній версії KOF визначено чинником де-факто культурної глобалізації та відповідно – соціальної глобалізації, хоча їхній вплив реалізується значною мірою у сфері економіки послуг.

Підкреслимо, що індекс глобалізації KOF сфокусовано на вимірюванні національного рівня глобалізації, він дає змогу ідентифікувати зв'язок національних економік із сучасними глобальними процесами. За останнім оцінюванням (73,93), Україна знаходиться на 45 місці серед 203 країн, втративши в загальному рейтингу порівняно з попереднім роком одну позицію, щодо економічної глобалізації – п'ять, а соціальної глобалізації – сім позицій (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Рейтингові характеристики України за вимірами світового індексу глобалізації KOF у 2018-2019 рр.

Види глобалізації за системою KOF	Рік виміру	Виміри глобалізації		Типи глобалізації			
				Де-факто		Де-юре	
		Значення індексу	Місце в рей-тингу	Значення індексу	Місце в рейтингу	Значення індексу	Місце в рейтингу
Економічна глобалізація	2018	66,01	66	79,56	25	52,46	96
	2019	64,0	71	77,0	36	52,0	103
Соціальна глобалізація	2018	52,46	88	65,56	91	74,87	84
	2019	69,04	95	62,33	102	62,33	102
Політична глобалізація	2018	88,32	32	83,09	40	93,54	25
	2019	88,35	32	83,48	39	93,22	39
Загалом	2018	74,95	44	76,31	33	73,62	53
	2019	73,93	45	74,10	40	73,75	54

Джерело: складено на основі:[19]

[19] KOF Globalisation Index. Ranking. *ETH Zürich*: Website. 2021. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html

Варто зважати, що параметри останнього індексу глобалізації KOF 2021 наведені за вимірами 2019 р., тому вплив коронавірусної кризи, що постала у 2020 р. як новітній глобальний чинник, ще не враховано. У світовому рейтингу в першу десятку країн з найвищими значеннями індексу глобалізації KOF 2021 входять: Нідерланди – 90,91; Швейцарія – 90,45; Бельгія – 90,33; Швеція – 89,44; Велика Британія – 89,31; Німеччина – 88,73; Австрія – 88,61; Данія – 87,80; Фінляндія – 87,68 та Франція – 87,63.

Визнаючи методологічну цінність системи KOF, доводиться констатувати, що, попри планетарну значущість екологічної складової сталого розвитку, урахування екологічних чинників глобалізації цією системою дотепер не виокремлено. Адже в сучасних умовах фундаментальними інтересами глобальної взаємодії постають:

– визначені підсумковим документом Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» Цілі сталого розвитку, що спрямовані до «кращого руху вперед» («building forward better») на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» («leave no one behind»);

– імплементація Паризької кліматичної угода та Європейського зеленого курсу (European Green Deal) щодо протидії зростанню глобального потепління.

Зокрема, Європейський зелений курс – це нова політика ЄС в межах реалізації Цілей сталого розвитку до 2030 року, спрямована на те, щоб до 2050 р. стати кліматично нейтральною Європою, та стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання для забезпечення життя людини в гармонії з планетою та її ресурсами. Він прокладає шлях до декарбонізації та посилення захисту навколишнього середовища та природи практично у всіх сферах економіки та повсякденному житті. В ЄС є чітке усвідомлення того, що саме регіони та міста відіграють життєво важливу роль у досягненні національних і загальноєвропейських кліматичних і цілей у сфері енергетики. Саме вони є головними виконавцями Європейського зеленого курсу. Його успіх значною мірою залежатиме від спроможності місцевих і регіональних органів влади втілювати в життя політику, ухвалену на європейському рівні, а також від спроможності національних урядів та установ ЄС розуміти і враховувати конкретні потреби кожного регіону, кожної території. У червні 2020 р. Комітет регіонів ЄС створив нову робочу групу «Зелений курс йде на місцевий рівень» («Green Deal Going Local»), щоб гарантувати безпосередню участь міст і регіонів ЄС у визначенні, реалізації та оцінюванні численних ініціатив, передбачених Європейським зеленим курсом для досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р.

Важливо враховувати, що 17 цілей та 169 завдань сталого розвитку характеризуються комплексністю і неподільністю, забезпечуючи зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. А в Доповіді про стан людського розвитку за 2019 рік [20] глобальну нерівність у стані людського розвитку визнано перешкодою для виконання порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, яка постає деструктивним чинником де-факто глобалізації і посилює глобальну нестабільність, планетарний і соціальний дисбаланси.

Крім того, ситуація у світі та перспективи її розвитку характеризуються високим ступенем невизначеності і непередбачуваності, посилюються протекціонізм і тенденції до регіоналізму, загострюються змагання між Сполученими Штатами Америки й Китайською Народною Республікою за світове лідерство. Посилюється міжнародна конкуренція та застосування всіх інструментів національної сили – політико-дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційно-психологічних, кіберзасобів. Збільшуються кількість і масштаби

[20] Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік: Огляд /Програма розвитку ООН, США. URL:https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/human-development-report-2019.html

надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, виникнення і поширення як уже відомих, так і нових інфекційних хвороб. Дедалі більше людей відчувають наслідки глобальної зміни клімату та зростання техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Отже, з огляду на багатоаспектний вплив чинників де-факто та де-юре глобалізації у сучасних умовах випереджальне економічне зростання інноваційного характеру можливе в разі урахування Цілей сталого розвитку та неодмінності досягнення кліматичної нейтральності.

Закономірно, що Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [21], включно зі зміцненням засобів здійснення та активізацією роботи в межах глобального партнерства в інтересах сталого розвитку, Президентом України визначено орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів для забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. А основою під час розроблення міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади планів заходів, проєктів програмних і стратегічних документів, проєктів законів та інших актів законодавства в контексті врахування згаданих Цілей сталого розвитку та вимоги досягнення кліматичної нейтральності в Україні визначено Національну економічну стратегію на період до 2030 року [22] . Згідно з цією Стратегією, чинниками сталого зростання економіки та посилення позиції країни як регіонального суб'єкта, зокрема, є:

– проведення послідовної державної політики, спрямованої на європейський та євроатлантичний курс;

– побудова відносин з новими азійськими та близькосхідними центрами тяжіння;

– створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримання експорту;

– залучення інвестицій і розвиток ринків капіталу;

– розвиток внутрішнього споживання тощо.

На переконання директора економічних і соціальних програм Центру Разумкова В. Юрчишина, економічна успішність будь-якої країни світу в найближчі два десятиріччя значною мірою залежатиме від того, наскільки країні вдасться долучитись до регіональних чи глобальних ланцюгів доданої вартості чи розширити економічні контакти в межах теперішніх чи нових інтеграційних утворень [23], позаяк:

– розширення експорту з вищою часткою доданої вартості, вірогідно, є чи не єдиним шляхом концентрації національних ресурсів для забезпечення збалансованого зростання і розвитку;

– розширення глобальних ланцюгів сприяє залученню країн до виробничих та експортно-імпортних поставок, покращує рахунок поточних операцій платіжного балансу, підвищує продуктивність праці та технологічне оснащення підприємств, залучених до відповідних ланцюгів, а тому зумовлює зростання і розвиток національної економіки. Неодмінною умовою цього є сталість і передбачуваність торговельної та інвестиційної політики країни.

Загалом розширення експорту з вищою часткою доданої вартості є вагомим чинником, що де-факто відкриває широкі перспективи для підвищення ефективності економічної діяльності та сприяє економічному розвитку країни та її регіонів. Також

[21] Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text

[22] Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25

[23] Глобальні тенденції і перспективи: світова економіка та Україна / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2018. 202 с. (с. 177-190)

збереження та збільшення доступу українських товарів на зовнішні ринки, зокрема на ринки країн-членів Європейського Союзу, є важливим чинником модернізації національної промисловості.

Проте тривала збройна агресія з боку Росії призвела до скорочення обсягів промислового виробництва, справляє значний негативний вплив на економічну ситуацію в Україні та є вагомим чинником виснаження ендогенного потенціалу її розвитку. Найбільшої соціально-економічної та екологічної шкоди завдано прилеглим до лінії розмежування територіям і територіям, на яких проводилися бойові дії. Ситуація тут характеризується як гуманітарна катастрофа. Подолання її наслідків потребуватиме масштабних затрат і ресурсів, яких у державі обмаль – згідно з класифікацією Світового банку, Україна належить до країн низького середнього доходу (lower-middle income –1-4 тис дол. США на одну особу). Якщо за розміром номінального валового внутрішнього продукту в абсолютному вимірі Україна посідає 56 місце у світі, то в розрахунку на одну особу – лише 119 місце. У 2020 р. розмір валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу в Україні становив 3726,94 дол. США, що у 5,2 раза менше, ніж у середньому в Центральній Європі. А недостатній економічний і соціальний розвиток України призводять до підвищення рівня трудової міграції та втрати людського потенціалу.

Тому, на нашу думку, основними чинниками, що де-факто негативно впливають на економічне зростання в Україні та її регіонах, є:

– гібридна агресія Російської Федерації як перманентний прояв міжнародного тероризму та поширення транскордонної злочинності;

– посилена пандемією COVID-19 глобальна економічна рецесія і нестабільність національної валюти;

– надмірна економічна та соціальна нерівність громадян на фоні низької дієвості соціальних стандартів (у 2019 р. 41,3% населення знаходилось за межею бідності), яка призводить до звуження внутрішнього споживання;

– погіршення якості людського капіталу;

– слабкість інституту верховенства права, системна недосконалість державного врядування та дисфункційність судової системи;

– високий рівень корупції, тіньової економіки та неформальної зайнятості, що надалі утримуватиме на високому рівні потоки трудової міграції;

– деіндустріалізація національної економіки та її надмірна сировинна орієнтація;

– технологічне відставання від розвинених країн щодо рівня технологічного розвитку виробничої бази (переважають технології третього й четвертого технологічних укладів за відсутності належних набутків п’ятого й шостого технологічних укладів);

– фрагментарність державної політики щодо переведення України на інноваційний шлях розвитку за все більшої стагнації фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

– непослідовність правового регулювання відносин у податковій сфері;

– збільшення кількості протекціоністських заходів, які застосовують іноземні держави щодо українських товарів (високий рівень ставок митних тарифів, інших митних зборів і платежів, а також використання нетарифних бар’єрів – сертифікація, дозволи, ліцензії), за збереження Україною ліберального доступу на внутрішній ринок для іноземної продукції;

– кліматичні зміни, погіршення екологічної ситуації, дефіцит водних ресурсів;

– зростання загроз в інформаційно-цифровому просторі та поширення кіберзлочинності.

Крім того, в теперішніх умовах російсько-української війни безпосереднє скорочення ВВП України спричиняють такі чинники, як руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктур; обмеження використання

національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій; скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві; зменшення обсягу споживчих витрат населення; переорієнтація державних видатків на користь сфер, які прямо не пов'язані з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов'язань та знецінення національної валюти; прямі та суміжні інвестиційні втрати; підвищення цін на енергоресурси; зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя [24].

Деструктивність означених чинників і потреба в обмеженні їхнього впливу особливо помітна на тлі фундаментальних національних інтересів України [25] щодо недопущення втручання у внутрішні справи України та щодо сталого розвитку національної економіки, громадянського суспільства та держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення, а також розвитку рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Водночас визначальними зовнішньополітичними чинниками, що посилюватимуть зв'язок національної економіки із сучасними глобальними процесами та сприятимуть ендогенному розвитку регіонів України, є поетапна імплементація шести найкращих європейських практик (або шістьох так званих безвізів) [26]. До них належать:

– авіаційний безвіз, або угода про «відкрите небо» (угода «Про єдиний авіаційний простір», підписана в Києві 12.10.2021 р. під час 23-го Саміту Україна – Європейський Союз);

– промисловий безвіз, або Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (ACAA), укладення якої стане кроком до визнання Євросоюзом якості української промислової продукції та полегшить доступ національних виробників до ринків ЄС. Крім того, «промисловий безвіз» дасть стимул для розвитку вітчизняної промислової галузі, залучення інвестицій, збільшення виробництва та експорту;

– митний безвіз. Вже у 2022 р. Україна очікує на приєднання до Європейської конвенції про єдиний транзит («митний безвіз»), що забезпечить спрощення митних процедур і зменшення бюрократичних процедур, корупції в митній сфері;

– цифровий безвіз є платформою взаємного визнання електронних послуг між Україною та ЄС, безбар'єрної взаємодії в секторі електронних комунікацій, інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС;

– енергетичний безвіз – забезпечення енергетичної незалежності через приєднання у 2023 р. об'єднаної енергосистеми України до європейської енергомережі ENTSO-E і подальша інтеграція енергоринків України та ЄС;

– безвіз на ринку автомобільних перевезень між країнами-членами ЄС і лібералізація цього ринку відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС.

Так, вже у березні 2022 р. Україна отримала енергетичний безвіз, від'єдналася від енергосистеми Росії та Білорусі та стала частиною європейської енергомережі ENSTO-E. Безпрецедентним кроком спрямованим на підтримку економіки України є скасування Європейським Союзом з 4 червня 2022 р. усіх квот і мит на експорт української продукції на один рік. 30 червня 2022 р. у французькому Ліоні Україна та Європейський Союз підписали Угоду про вантажні перевезення автомобільним транспортом, відому як транспортний безвіз. 15 липня 2022 р. Прем'єр-міністр Денис Шмигаль і високий представник ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки Жозеп Боррель обговорили подальші кроки щодо укладення угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів

[24] Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ / Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник НАН України, 2022, № 5. (С.30). doi: https://doi.org/10.15407/visn2022.05.030

[25] Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[26] Пленарне засідання Верховної Ради України (відео). Верховна Ради України: сайт. 17.12.2021. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/217958.html

("промисловий безвіз"), приєднання до системи спільного транзиту NCTS ("митний безвіз"), єдиної зони роумінгу та єдиної зони платіжного простору SEPA.

27 вересня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв низку постанов, які відкривають доступ необмеженому колу українського бізнесу до авторизацій та спрощень, аналогічним тим, які існують у ЄС, врегульовують питання надання митним органам заходів забезпечення сплати митних платежів при ввезенні та/або переміщенні територією України транзитом, а також унормовують окремі положення актів Уряду з Конвенціями про процедуру спільного транзиту і про спрощення формальностей у торгівлі товарами. Зокрема:

– щодо можливості користуватися авторизаціями та спрощеннями необмеженому колу українського бізнесу затверджено форми документів (заяв, авторизацій на застосування спрощень, звітів), врегульовано питання оцінки (повторної оцінки) відповідності підприємства критеріям та/або умовам надання авторизацій, а також моніторингу відповідності підприємства таким критеріям та/або умовам. Бізнес отримує інструменти для користування перевагами та спрощеннями процедури спільного транзиту, які мають економічні оператори у 35-ти країнах-членах Конвенції. До цього часу доступ до спрощень та авторизацій мало обмежене коло підприємств, зокрема авторизовані економічні оператори. Митниця зі свого боку отримує аналогічні європейським процедури надання таких авторизацій та спрощень, проведення оцінки відповідності підприємства критеріям та/або умовам надання авторизацій, а також здійснення заходів з моніторингу;

– щодо надання митним органам забезпечення сплати митних платежів визначено перелік окремих товарів, переміщення яких митною територію України у період дії воєнного стану та протягом одного року з дня його припинення здійснюватиметься без надання митним органам забезпечення сплати митних платежів. Формування такого переліку відбувалося з урахуванням необхідності товарів для обороноздатності країни. Характерним для схваленого переліку є запровадження перехідного періоду з 01 жовтня 2022 року до 01 лютого 2023 року, протягом якого для бізнесу діятиме звичний підхід щодо визначення товарів, які підпадатимуть під забезпечення сплати митних платежів. Рішення щодо перехідного періоду Уряд прийняв з метою надання можливості суб’єктам зовнішньоекономічної діяльності адаптуватися у період дії воєнного стану до нових вимог Митного кодексу України, запроваджених Законом України від 15 серпня 2022 року № 2510-IX, в частині необхідності надання забезпечення сплати митних платежів в обов’язковому порядку;

– щодо питань, пов'язаних із застосуванням митних декларацій внесено зміни до Положення про митні декларації, затвердженого постановою Уряду від 21 травня 2012 року № 450, що унормовують правила застосування митних декларацій, які існували до приєднання України до Конвенцій про процедуру спільного транзиту і про спрощення формальностей у торгівлі товарами, з вимогами цих міжнародних договорів. Відповідно до прийнятих змін зі сфери регулювання Уряду виключено форми митних декларацій (форма єдиного адміністративного документа буде використовуватись в Україні безпосередньо на підставі Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами); приведено у відповідність до чинного законодавства вимоги до оформлення і використання митних декларацій [27].

Відтак, з 1 жовтня 2022 року на основі застосування єдиного транзитного документу від митниці відправлення до митниці призначення – транзитної митної декларація Т1 в нашій країні запрацював «митний безвіз». А першою країною, з якої було відправлено вантаж для доставки в Україну під процедурою спільного транзиту стала Німеччина.

[27] Мінфін: Уряд врегулював особливості правовідносин для реалізації з 1 жовтня в Україні Конвенцій про спільний транзит і про спрощення формальностей у торгівлі товарами / Міністерство фінансів України: сайт. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_uriad_vreguliuvav_osoblivosti_pravovidnosin_dlia_realizatsii_z_1_zhovtnia_v_ukraini_konventsii_pro_spilnii_tranzit_i_pro_sproshchennia_formalnostei_u_torgivli_tovarami-3622

Окремо слід виділити історичну значимість отримання Україною 23 червня 2022 р. статусу країни-кандидата ЄС, що є потужним сигналом інвесторам з усіх цивілізованих країн світу до відродження економіки України та стимулюючим чинником європейської інтеграції та модернізації держави у всіх сферах життєдіяльності.

Варто враховувати, що у швидкому відновленні України в післявоєнний період ключову роль відіграватимуть приватні зовнішні інвестиції[28]. Ми припускаємо, що Європейський Союз буде центральним гравцем повоєнної реконструкції України. Адже Україна та ЄС певного часу стануть єдиними, тому вочевидь провідна роль у відновленні належатиме монолітній коаліції європейських держав.

Також важливими зовнішньополітичними чинниками регіонального розвитку постають підписані під час 23-го Саміту Україна – Європейський Союз угоди:

– про участь України в Рамковій програмі з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», а також Програмі з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії (2021-2025), що сприятиме інтеграції нашої країни до європейського дослідницького простору; залученню вітчизняних суб'єктів наукової, науково-технічної та господарської діяльності до здійснення перспективних досліджень та інноваційних проєктів на регіональному рівні;

– про участь України у програмі «Креативна Європа», що спрямована на підтримку та посилення конкурентоспроможності культурного, креативного та аудіовізуального секторів, а також розвиток і просування культурного й мовного розмаїття та збереження європейської культурної спадщини.

Зауважимо, що «Горизонт Європа» – це провідна програма Європейського Союзу з бюджетом 95,5 млрд євро для просування у 2021-2027 рр. наукових досліджень та інновацій у пріоритетних для ЄС сферах щодо зміцнення науково-технічної бази ЄС, вирішення глобальних викликів і сприяння конкурентоспроможності європейської промисловості, посилення інноваційного розвитку Європи, поширення та посилення європейських досліджень [29]. Бюджет цієї програми буде використано без фіксованого розподілу за країнами чи регіонами головно на підтримання досліджень та інновацій в Європейському Союзі та асоційованих країнах переважно завдяки грантам з відбором проєктів шляхом відкритих конкурсів пропозицій відповідно до їхньої досконалості, впливу, якості та ефективності. Зокрема, спрямовується 15,3 млрд євро – на розроблення цифрових технологій, удосконалення промислового та космічного секторів; 15,1 млрд євро – дослідження та інновації у сфері протидії зміні клімату, енергетики та мобільності; 9,0 млрд. євро – проведення досліджень щодо якості продуктів харчування, розвитку біоекономіки та сільського господарства, збереження природних ресурсів і навколишнього середовища; 3,4 млрд євро – на поширення та посилення європейських досліджень тощо.

Розглядаючи ендогенізацію соціального прогресу джерелом економічного зростання, відомий вчений-економіст В. Геєць визначає фактором зростання економіки на ендогенній основі соціалізацію – сукупність способів формування, передання, засвоєння та накопичення здатностей як свідомої, так і несвідомої життєдіяльності, взаємовідносин і взаємодій людей, які передбачають формування і розвиток креативних здібностей, сукупність яких формується та мобілізується додатково до ресурсів трудового фізичного капіталу ресурсами соціального капіталу [30]. На переконання авторитетного науковця, якщо держава не усувається від вирішення завдань і нинішнього, і майбутнього суспільного розвитку, інструментом

[28] Кораблін С. О. Україна: фінансовий вимір війни. Вісник НАН України, 2022, № 7. С.41.
[29] Horizon Europe – the most ambitious EU research & innovation programme ever. Publications Office of the European Union: Website. 04.05.2021. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2777/714209.
[30] Геєць В. М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. (С. 12, С. 273). DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456

досягнення кращого або змін на краще є розвиток і використання нового прагматизму. Ринок у новому прагматизмі потрібно то оживляти, то прискорювати, то посилювати, то стримувати і водночас завжди регулювати за допомогою держави, що перебуває під контролем громадянського суспільства [31].

Зважаючи на сучасну соціоцентричну спрямованість глобалізаційних процесів у світі, пропоноване академіком В. Гейцем формування нової соціальної якості особистості, бізнесу та держави, що є чинником реалізації політики нового прагматизму, доцільно законодавчо імплементувати з позицій людиноцентризму як складник системи інституційно-правового забезпечення стрімкого економічного зростання держави.

Новий прагматизм є інструментом економічної політики та поєднує ринкове й державне регулювання для вирішення проблем і протидії викликам розвитку. Наприклад, в основі ідеології нового прагматизму Г. Колодка лежать цінності, які становлять фундамент суспільства та економічної активності, інститути, що слугують основою ринкової конкурентоспроможності економіки, та політика, що визначає, як найкраще використовувати геополітичну позицію для розвитку та зміцнення держави.

Знаковим проявом сучасного впровадження політики нового прагматизму як чинника ендогенного розвитку промисловості в регіонах держави є схвалення Верховною Радою України 16.12.2021 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» щодо створення передумов для сталого розвитку та модернізації вітчизняної промисловості» № 1977-IX [32], яким передбачено вдосконалення процедури публічних закупівель шляхом встановлення обов'язкових вимог щодо локалізації виробництва товарів. Крім урахування цінового критерію та / або життєвого циклу продукції, передбачається запровадження обов'язкової наявності локалізації предметів закупівлі за відповідним ступенем локалізації для визначених товарних позицій, який є показником місцевої складової у питомій вазі вартості відповідного предмета закупівлі – сировини, матеріалів, вузлів, агрегатів, деталей, складових частин і комплектувальних виробів, робіт, послуг та інших складових вітчизняного виробництва в собівартості товару тощо. Пропонується вдосконалити процедуру публічних закупівель для певних груп продукції машинобудування шляхом надання додаткових стимулів у разі дотримання критеріїв локалізації їх виробництва без порушення умов конкуренції на внутрішньому ринку. Замовник у публічних закупівлях здійснює закупівлю конкретних товарів за умов забезпечення певного рівня локалізації виробництва. Для початку ступінь локалізації виробництва товару становитиме не менше 10%, надалі зростатиме на 5% щороку, має досягти 40% і залишатися на цьому рівні до завершення 10-річного строку дії внесених змін. Актуальність цього заходу зумовлена потребою в оновленні рухомого складу наземного громадського транспорту, залізниці, комунальної та будівельної техніки, техніки спеціального призначення, обладнання, продукції енергетичного машинобудування, що відбуватиметься коштом державного або місцевого бюджету, а також необхідністю стимулювання зайнятості населення України, зокрема збереження наявних і створення нових робочих місць, модернізації та забезпечення сталого розвитку економіки України.

Вагомим чинником створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні та випереджального ендогенного розвитку економіки її регіонів у довгостроковій перспективі, забезпечення зростання обсягів зовнішньоекономічної діяльності, зростання реальних

---

[31] Геєць В. М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ: Академперіодика, 2020. 456 с. (С. 445-446). DOI: https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456

[32] Про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків: Закон України від 07.09.2021 р. № 1710-IX. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#Text

доходів громадян і зменшення відтоку кваліфікованих кадрів за кордон постає практична імплементація Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків» від 07.09.2021 р. № 1710-IX [33].

Цим документом передбачено фінансові та інституційні стимули для індустріальних парків та їх резидентів, закладено можливість бюджетного фінансування для підведення інфраструктури та інженерних мереж до індустріальних парків, компенсації вартості підключення до мереж усередині парку, компенсації відсоткових ставок за кредитами на закупівлю нового обладнання. А істотні мотиви до зростання інноваційного високотехнологічного бізнесу в регіонах та розвитку наукоємних сфер економіки держави закладено, зокрема, Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15.07.2021 р. № 1667-IX [34].

Особливе значення для швидкої повоєнної регенерації економіки держави має відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. Відновлення таких регіонів і територій виокремлено в липні 2022 р. [35] окремим напрямом оновленої державної регіональної політики та розглядається як комплекс першочергових організаційних, фінансових та інших заходів, котрі спрямовуються на прискорене відновлення об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового та громадського призначення до стану, що дозволяє забезпечити повернення в регіон внутрішньо переміщених осіб та біженців, створення сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів господарювання.

До документів щодо відновлення та розвитку регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України, належать: план відновлення та розвитку регіонів, який включає регіональні плани відновлення та розвитку, а також окремі заходи і проекти регіонального розвитку та/або проекти місцевого розвитку територіальних громад; плани відновлення та розвитку територіальних громад.

З використанням територіально-орієнтованого та безпекового підходу <u>території відновлення</u> виокремлюються як функціональний тип території, до якого входять мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав.

Реалізацію заходів та проектів плану відновлення та розвитку регіонів визначено пріоритетом державної підтримки регіонального розвитку. Під час складання Бюджетної декларації та проекту Державного бюджету України на відповідний період передбачається спрямовання окремою бюджетною програмою фінансування заходів з відновлення регіонів і територій, а також програм і проектів регіонального розвитку та/або проектів місцевого розвитку.

Тобто величезні руйнації країни спонукатимуть не лише до повоєнного будівельного буму, а до послідовної цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку на основі збалансованої державної політики прискореного відновлення і розвитку регіонів.

---

[33] Про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» та деяких інших законодавчих актів України щодо залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом стимулювання створення індустріальних парків: Закон України від 07.09.2021 р. № 1710-IX. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-20#Text

[34] Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 р. № 1667-IX. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text

[35] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 9 липня 2022 року№ 2389-IX // Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#n7

З огляду на структуру основних чинників глобалізації відповідно до методології системи KOF, контент-аналіз аналітичних і наукових джерел, тенденції державного регулювання та практику врядування у сфері соціально-економічного розвитку регіонів, можемо визначити основні групи та склад чинників цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Чинники цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку в Україні

Основні групи чинників	Зміст чинників
Внутрішньо-політичні (інституційні)	Політична стабільність, національна стійкість, соціальна згуртованість в повоєнний період Функціонування правоохоронної системи та якість правосуддя Ефективність реформи децентралізації, інституційна спроможність і самодостатність згуртованих територіальних громад як базових елементів громадянського суспільства Імплементація людиноцентричного підходу на засадах інклюзивності механізмів соціально-економічного розвитку держави Створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримання експорту Імплементація щорічного декларування майнового стану та доходів громадян відповідно до статті 67 Конституції України Системність політики державних інвестицій, залучення інвестицій і розвиток ринків капіталу Безбар'єрний рух капіталу на території України Імплементація міжнародних правил оподаткування BEPS Пріоритетність фінансового забезпечення розвитку національної науки Стимулювання розвитку цифрової економіки як одного з драйверів економічного зростання України Узгодженість регіональних, місцевих стратегій і програм розвитку із завданнями та планами заходів Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021-2027 роки Функціонування системи планування просторового розвитку держави на основі оновлення Генеральної схеми планування території України, містобудівної документації регіонального та місцевого рівня Інтегрованість стратегічного, просторового та бюджетного планування, в тому числі щодо прискореного відновлення та розвитку регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України Інституційне забезпечення стимулювання регіонального розвитку щодо встановлених законом функціональних типів територій, порядку та критеріїв визначення таких територій, регламентування переліку інструментів і механізмів стимулювання їхнього розвитку Прозорість функціонування енергетичних ринків, розвиток відновлюваних джерел енергії Розвиток електронної демократії та урядування Інтеграція української культури в глобальний інформаційно-культурний простір Формування інституційного середовища щодо імплементації ЄЗК Обсяг коштів державного фонду регіонального розвитку на відповідний бюджетний період відповідно до визначеного на законодавчому рівні
Просторові	Стан територіально-економічної згуртованості в регіоні Місце та роль регіону в системі міжтериторіального та транскордонного співробітництва Потенціал території (природно-кліматичний, сировинно-ресурсний, аграрний, транспортно-логістичний, транзитний, науковий, трудовий, підприємницький, експортний, інвестиційний, історико-культурний, туристично-рекреаційний) з врахуванням втрат внаслідок воєнної інтервенції РФ Забезпечення актуальною містобудівною документацією, ураховуючи імплементацію кліматичної нейтральності в документах державного планування Інтегрованість регіональних, місцевих стратегій і програм розвитку з документацією щодо просторового планування території регіону, адміністративного району, об'єднаної територіальної громади, в тому числі щодо прискореного відновлення та розвитку регіону і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України

Продовження табл. 1.3

1	2
Економічні	Повоєнний рівень інтегрованості регіону в національний і світовий економічний простір Розвиток людського капіталу та його якість Стан демонополізації та диверсифікації економіки регіону, формування конкурентного середовища та реалізації ДПП в регіоні Практика ефективної інтеграції природних, інтелектуальних і виробничих ресурсів у секторах регіональної економіки, що мають дедалі більшу економічну та соціальну віддачу Наявність і прозорість системи регіональних стимулів для залучення інвестицій в економіку регіону, сприяння виходу бізнесу на зовнішні ринки товарів і послуг з високою часткою валової доданої вартості, підтримання інноваційної активності суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу Обсяги реалізованої інноваційної продукції, високотехнологічного конкурентоспроможного виробництва в ланцюгах виробництва продукції з високою доданою вартістю та перехід до вуглецево-нейтральної економіки Розвиток циркулярної економіки, зокрема на основі створення прозорих і конкурентних ринків вторинної сировини Функціонування економічно ефективних енергетичного та будівельного сектору в умовах повоєнного відновлення інфраструктурного та виробничого потенціалів територій Умови розбудови цифрової інфраструктури та ведення інноваційного бізнесу Розвиток креативних індустрій і соціального підприємництва Ступінь переробки сільгоспсировини та частка продукції переробної промисловості в експорті вітчизняної сільгосппродукції та харчових продуктів Експортоорієнтований інтегрований розвиток органічного виробництва та переробки органічної продукції
Соціальні	Надійність функціонування системи громадської безпеки Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, що вищі від фактичного прожиткового мінімуму Рівень зайнятості населення Пропозиція робочих місць (зокрема, для випускників закладів вищої освіти з відповідними компетенціями) Реальність доступу в регіоні до якісної освіти упродовж життя Розвиненість сектору інформаційно-комунікаційних технологій Рівень цифрової грамотності населення Розвиненість сфери високоякісних медичних та оздоровлювальних послуг Регулярність пасажирського сполучення між сільськими населеними пунктами й центрами територіальних громад Експлуатаційний стан автомобільних доріг у сільській місцевості Доступ до централізованого водопостачання прісною водою належної якості Розвиненість спортивно-оздоровлювальної, рекреаційної інфраструктури Відкритість регіонального культурного простору
Екологічні	Масштаби негативного впливу глобальної зміни клімату, локальних кризових кліматичних і техногенних явищ в повоєнний період Рівень екологічної освіти та екологічної культури населення Санітарний стан водних об'єктів та екосистем Стан управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду місцевого та загальнодержавного значення Реалізація регіональних і місцевих схем формування екологічної мережі Стан управління промисловими та побутовими відходами, реалізації регіональних планів управління відходами та небезпечними хімічними речовинами Реалізація заходів щодо боротьби з опустелюванням і деградацією земель Упровадження кліматично орієнтованого сільського господарства та інноваційних екологоощадних технологій щодо зменшення викидів парникових газів

Джерело: авторська розробка.

Очевидно, нашій країні бракуватиме власних фінансових ресурсів, необхідних для швидкого повоєнного відновлення економіки, і надалі динаміка економічного зростання

критично залежатиме від зовнішніх фінансових надходжень[36]. Тому слід визнати, що позитивна динаміка зовнішніх фінансових надходжень в період повоєнного відновлення економіки України визначатиметься сприятливим впливом чинників цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку.

Зрозуміло, що послідовне системне регулювання державою процесів синергетичного впливу вищеозначених чинників задля інноваційного випереджального економічного зростання матиме суттєве значення щодо посилення позицій України на світовій та європейській арені в повоєнний період.

Варто зважати на застереження М. Кастельса, що, попри планетарний ефект від глобальної економіки, її існування і форма стосуються лише окремих сегментів і економічних структур, країн і регіонів пропорційно рангу країни або регіону в міжнародному поділі праці. На сучасному етапі глобальна економіка функціонує як мережа. Тому, формуючи регіональну мережу національного рівня, дуже важливо вжитись у глобальну мережу, не втрачаючи своїх регіональних переваг [37].

Таким чином, приєднання України як реального суб'єкта глобалізаційних процесів до забезпечення цивілізаційного сталого розвитку апріорі постає основним чинником глибоких соціально-економічних перетворень в Україні та нового глобального партнерства, що зумовлює пріоритетність ендогенізації соціально-економічного прогресу на засадах імплементації політики нового прагматизму. Важливою передумовою реалізації цієї політики є системне обмеження або трансформація впливу саме тих чинників, що суперечать фундаментальним національним інтересам України.

Цілеспрямована імплементація в Україні політики нового прагматизму потребує врахування та цілеспрямованого регулювання впливу спектра чинників ендогенізації регіонального розвитку (внутрішньополітичних, просторових, економічних, соціальних, екологічних), що позитивно впливатиме на спроможність до динамічного прогресу в усіх сферах суспільного життя на підставі партнерських відносин між державою, бізнесом, місцевим самоврядуванням, громадянським суспільством і громадянами України.

[36] Кораблін С. О. Україна: фінансовий вимір війни. Вісник НАН України, 2022, № 7. С.41.
[37] Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с. (С.114)

2. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону

XXI століття – це час бурхливого розвитку науки та техніки, високих технологій, віртуалізації соціально-економічного життя суспільства, стрімкого розвитку метрополій і поширення міського способу життя. Водночас останні 20 років ознаменувалися низкою політико-ідеологічних криз (Білорусь, США, Ірак та ін.), дипломатичних протистоянь (Туреччина – Греція, Іран – США, КНДР та сусіди), зростанням військової напруги у світі (Сирія, Афганістан, Схід України та ін.), наявністю значної кількості природно-екологічних викликів (зникнення світового біорізноманіття, зміна клімату, зростання забруднення довкілля, природні катаклізми) та викликів, пов'язаних з життям і здоров'ям населення. У цих умовах загострюється потреба в переході до політики розвитку держави та регіонів, орієнтованої на забезпечення довгострокового економічного зростання на основах ендогенізації. А дослідження сучасних глобальних викликів і трендів, розроблення інструментарію ендогенного розвитку регіонів України в умовах зниження динаміки світової торгівлі, посилення міжнародної інтеграції та взаємозалежності економік країн (регіонів), зростання їхніх зовнішніх боргів тощо дозволить не лише виявити сучасні загрози та бар'єри для ділової активності, розробити механізми до їх адаптації, але й сформувати надійну базу для прориву та підвищення конкурентоспроможності в майбутньому.

У міжнародний політичний та науковий лексикон термін «глобалізація» увійшов приблизно в 1960-х рр., однак в академічних дослідженнях це поняття набуло значущості лише в середині 1980-х рр. Вагомий внесок у розвиток теорії глобалізації зробив професор Гарвардської школи бізнесу Т. Левітт, який трактував глобалізацію як феномен злиття ринків окремих продуктів, які виробляються транснаціональними корпораціями[38].

Глобалізація супроводжується посиленням взаємозв'язку та взаємозалежності народів і країн світу, що включає два пов'язані елементи: відкриття міжнародних кордонів задля пришвидшення потоків товарів, послуг, фінансів, людського капіталу та інновацій, а також трансформацію політичних інституцій, які сприяють зазначеним потокам, на національному та міжнародному рівнях[39].

Глобалізацію розглядають також як більш тісну економічну інтеграцію всіх країн світу в результаті лібералізації та подальшого збільшення обсягів і різноманітності міжнародної торгівлі товарами й послугами, падіння цін на транспорт, зростання інтенсивності міжнародного проникнення капіталу, прискореного поширення технологій[40].

Академік НАН України В. Геєць вивчає глобалізацію через проникнення у світовому вимірі інформаційних, фінансових, культурних, ділових (виробничих, торговельних) процесів, що змінюють як соціальне, так і соціокультурне життя більшості країн світу на основі декларації політики визначення суверенітету народів та їхніх країн, невтручання у внутрішнє життя і визначення за кожним права на самовизначення і розвиток згідно з ідеологією про демократизацію суспільного життя на основі поваги прав і свобод кожного як на мікро-, так і макроекономічному рівні[41]. Водночас у наукових колах давно точаться дискусії з приводу характеру впливу глобалізації на національні та регіональні економіки. Наприклад, прибічники глобалізації вбачають у ній можливість подальшого прогресу за умови розвитку

---

[38] T.Levitt. The Clobalization of Markets / T.Levitt. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://hbr.org/1983/05/the-globalization-of-markets.

[39] Globalization: Definition, Benefits, Effects, Examples – What is Globalization? URL: https://youmatter.world/en/definition/definitions-globalization-definition-benefits-effects-examples/ /

[40] Globalisation. Compass: manual on Human Rights Education with Youth Participation.URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/globalisation

[41] Геєць В.М. Майбутнє України між ЄС та ЄЕП / В.М. Геєць. К.: ІЕП НАН України, 2005.

інформаційного суспільства, опоненти ж попереджають про загрози для національних культурних традицій та поглиблення соціальної нерівності.

Низка дослідників переконані, що глобалізація відкрила доступ економікам країн, що розвиваються, шлях до світового ринку, забезпечила зменшення бідності, сприяла зростанню продуктивності праці зайнятого населення внаслідок індустріального розвитку[42].

Натомість антиглобалісти[43] вважають, що результат глобалізації є негативним (насамперед для країн, що розвиваються), що проявляється у зростанні соціально-економічної нерівності у світі, зростанні зовнішніх боргів і посиленні соціальної напруги. Як приклад часто наводиться боргова криза 1980-х рр., спричинена «Вашингтонським консенсусом». Опоненти глобалізації зазначають, що неоліберальна глобальна економіка може бути справді ефективною та вигідною лише за умови рівності (економічної, фінансової, політичної) усіх учасників глобального ринку.

Сьогодні ми спостерігаємо процес послаблення міжнародної інтеграції та взаємозалежності економік країн (регіонів), який несе загрози негативного впливу на довгострокове зростання через зниження обсягів і темпів росту міжнародної торгівлі; втрату взаємодії, спільного руху економік; перегляду умов торгової політики в тому сенсі, що скорочення міжнародної взаємодії та уповільнення зростання будуть стимулювати протекціонізм і збільшення ризику міжнародних конфліктів.

Власне, сучасні виклики і тренди розвитку світової економіки засвідчують існування постглобалізаційних процесів. До світової фінансової кризи 2008-2009 рр. глобальна торгівля часто зростала швидше, ніж ВВП. Щорічні темпи приросту світової торгівлі протягом 2009-2018 рр. (3,5%) були повільнішими, ніж у середньому до кризи (7,6% за період 1987-2007 рр.), і в реальному вираженні дещо менші за темпи зростання світового ВВП. У 2019 р. – нульові темпи приросту світової торгівлі, далі ситуація значно ускладнювалась і торговельною війною між США та Китаєм, а політичні лідери та суспільство багатьох країн все частіше відкидають економічну відкритість і виступають за суверенізацію, національний «егоїзм» та економічний протекціонізм (хвилі протекціонізму між США з Європою, між Японією та Кореєю).

Крім того, роль глобалізаційних чинників і ризиків ендогенного розвитку регіонів загострюється в умовах пандемії COVID-19. За прогнозами СОТ, у 2020 р. світова торгівля скоротиться на 13-32%. Такий широкий діапазон прогнозу пояснюється безпрецедентністю епідеміологічної кризи (темпи падіння будуть більш істотними, ніж під час фінансової кризи 2008-2009 рр.). І зниження темпів зростання глобальних ланцюжків створення вартості (GVC) є однією з причин уповільнення темпів зростання торгівлі. Це супроводжується подальшою активізацією протекціоністських заходів, у відповідь на які фірми можуть відкласти або навіть скасувати довгострокові інвестиції або втратити своє включення до торгових мереж, що потребуватиме часу для відновлення в майбутньому. Тому спадною є світова тенденція щодо портфельних і прямих іноземних інвестицій, міграційних і туристичних потоків через посилення контролю та захисту регіональних ринків (товарів, праці, капіталів, інформації).

Ризики та виклики для соціально-економічного розвитку національної та локальної економік, зумовлені глобалізацією, повністю нейтралізувати неможливо. Натомість вони

[42] Bardhan, P. (2006). Does Globalization Help or Hurt the World's Poor?: Overview/Globalization and Poverty. [online] Scientific American. Available at: https://www.scientificamerican.com/article/does-globalization-help-o-2006-04/.; Held, D. and McGrew, A. (2016). The global transformations reader. Cambridge: Polity Press, pp. 440-480.

[43] Martell, L. (2017). The sociology of globalization. 2nd ed. Cambridge, UK, p. 138; Birdsall, N. (2003). Asymmetric Globalization: Global Markets Require Good Global Politics. [online] Brookings. Available at: https://www.brookings.edu/articles/asymmetric-globalization-global-markets-require-good-global-politics/; Stiglitz, Joseph E. (2002). Globalization and Its Discontents. New York: W.W. Norton. 282 p.

мають бути мінімізовані. Погоджуючись із дослідниками[44], вважаємо, що відповіддю на виклики глобалізації має стати локальна політика ендогенного розвитку. У цьому контексті важливою є діагностика впливу сучасних глобальних викликів і трендів на ендогенний розвиток регіонів і держави для пошуку механізмів та інструментів посилення їхньої резильєнтності до зовнішніх загроз і нівелювання ризиків ендогенного розвитку регіонів країни.

Сьогодні глобалізація впливає практично на всі основні сфери життєдіяльності і соціальної організації суспільства, а її наслідки для розвитку регіонів і держави можуть бути як негативними, так і позитивними.

Глобальні тренди в сьогоднішніх умовах змінюють вектор свого впливу і справляють визначальний вплив на економіку та потенціал ендогенного розвитку регіонів України з огляду на:

- посилення поліцентричності, що призводить до загострення конкуренції між світовими центрами, перерозподілу ресурсів, ринків, сфер впливу та виникнення «ігор політичних союзів», основним мотивом яких є використання інструментів економічного тиску на країни й регіони в боротьбі за паливноенергетичні ресурси та пошук нових джерел енергії;
- розширення протекціоністських тенденцій і глобальної асиметрії, спроби більш жорсткого захисту національних економічних систем, прагнення мінімізації залежності від імпортної продукції;
- зниження рівня функціональності міжнародних інститутів через появу нових проблем і завдань в умовах формування сучасних глобальних викликів;
- початок регіоналізації віртуальних мереж для захисту від кібератак, систем тотального стеження та «інформаційних воєн», і не тільки в частині безпосереднього проведення фінансово-економічних операцій, але й в інших видах і способах обміну інформацією.

Згідно з теорією ендогенного зростання, визначальний вплив на економічний розвиток чинять інвестиції в людський капітал, інновації, технології та знання[45]. У контексті впливу глобалізації на зазначені чинники ендогенного розвитку цікавим є дослідження П. Самімі та Х.С. Дженатабаді[46]. Використовуючи узагальнений метод оцінювання моментів (Generalized Method of Moments – GMM), автори доводять статистично значущий вплив глобалізації на економічне зростання держави. Крім того, вони зазначають, що позитивний вплив глобалізації посилюється в країнах з більш освіченим населенням і добре розвинутою фінансовою системою. Водночас ефект глобалізації також залежить від рівня доходу держави. Тобто країни з високим і середнім рівнем доходу отримують позитивні ефекти («виграють») від глобалізації, а для країн з низьким рівнем доходу глобалізація несе менш прогресивні (а часто й негативні) наслідки. Дещо схожі висновки містяться в дослідженні «Глобалізація та нерівність: світова економічна перспектива»[47.] Тут також зазначається, що вирівнювання асиметричності впливу глобалізації на країни (регіони) можливе шляхом

[44] Hien M. (2007). The Needs for Endogenous Development in the Era of Globalization : The Case of Thanh Hoa Province DO. https://api.semanticscholar.org/CorpusID:12930589; Vazquez-Barquero A., Rodriguez-Cohard J.C. (2018). Local development in a global world: Challenges and opportunities. https://doi.org/10.1111/rsp3.12164

[45] Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. 2019. 501 с.

[46] Samimi P., Jenatabadi H.S. (2014). Globalization and Economic Growth: Empirical Evidence on the Role of Complementarities. PLOS ONE 9(4): e87824. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0087824.

[47] Globalization and Inequality; Chapter 4: World Economic Outlook (2007). https://www.imf.org › pubs › weo › 2007/02 › pdf.

розширення доступу населення до освіти, фінансових ресурсів (передусім кредитів), а також зниження торговельних бар'єрів.

Доводиться також біполярність вектора впливу глобалізації на ендогенний розвиток країн[48]. Якщо глобалізація торгівлі зумовлює скорочення нерівності між багатими та бідними державами, то фінансова глобалізація (включно зі спрямованістю потоку прямих іноземних інвестицій) здебільшого результується зростанням нерівності між багатими та бідними державами, а також посиленням попиту на висококваліфіковану робочу силу. Емпірично доведено відсутність «достовірно значущого ефекту від глобальної фінансової інтеграції для економічного зростання в країнах, що розвивається» [49]. У низці досліджень вказується також на зростання розриву між багатими й бідними державами внаслідок глобалізації[50], хоча не заперечується той факт, що глобалізація все ж сприяла розвитку економічної свободи та дещо підвищила загальний рівень життя в усьому світі.

Досліджуючи вплив глобалізації (зокрема у сфері торгівлі, ПІІ та міграції) на такі складові ендогенного розвитку, як ринок праці та соціально-класові трансформації у високорозвинутих країнах, Д. Рафаела та С. Валтер[51] роблять висновок, що глобалізація здатна спричинити низку загроз і ризиків населенню з нижчим рівнем освіченості (порівняно з висококваліфікованими працівниками). Наприклад, глобально орієнтована економіка високорозвинутої держави стає бажаним місцем життєдіяльності для іммігрантів. Унаслідок цього зростає конкуренція на місцевому ринку праці, а найбільш вразливими до неї є саме місцеві низькокваліфіковані працівники.

Людський капітал – основа ендогенно орієнтованого розвитку регіонів і держави загалом[52]. З одного боку, глобалізація є інструментом подолання бідності та голоду у світі, з іншого, – зумовлює низку викликів і загроз життю та здоров'ю населення. Як зазначає Б. Вассенар[53], глобалізація сприяла удосконаленню методології досліджень у сфері охорони здоров'я, унаслідок чого клінічні дослідження стали більш глибокими та комплексними. Водночас «розмивання» кордонів держав, зростання обсягів міжнародних туристичних і міграційних потоків тощо результувалися зростанням кількості глобальних епідемій (як приклад наводяться поширення пневмококової інфекції 1980-х рр., епідемія гострої респіраторної вірусної інфекції (SARS) 2003 р. та ін.), можуть загрожувати глобальній системі охорони здоров'я тощо[54]. Не стала винятком і пандемія COVID-19, подолання економічних і

---

[48] Globalization and Inequality; Chapter 4: World Economic Outlook (2007). https://www.imf.org › pubs › weo › 2007/02 › pdf.

[49] E. Prasad, K. Rogoff, S.-J. Wei & M. Ayhan Kose (2003). Effects of Financial Globalization on Developing Countries: Some Empirical Evidence. https://www.imf.org/external/np/res/docs/2003/031703.pdf; Edison, Hali, Ross Levine, Luca Ricci, and Torsten Sløk, 2002, "International Financial Integration and Economic Growth," Journal of International Monetary and Finance,
Vol. 21, pp. 749–76.

[50] Globalization and Development A LATIN AMERICAN AND CARIBBEAN PERSPECTIVE / Edited by J. A. Ocampo, J. Martin (2003); Globalisation: materials of the web portal "Compass: Manual for Human Rights Education with Young People». URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/globalisation

[51] Dancygier, Rafaela and Stefanie Walter (2015). 'Globalization, Labor Market Risks, and Class Cleavages'. In: Beramendi, Pablo, Silja Häusermann, Hebert Kitschelt and Hanspeter Kriese (eds). The Politics of Advanced Capitalism. Cambridge: Cambridge University Press. 133-56

[52] Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / ред. д.е.н., проф. І. З Сторонянська. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України. 2019. 501 с.

[53] Wassenaar W. (2003) Providing services globally: the experience of an internet pharmacy. Healthc Pap 4: 69–74.

[54] Baris E, McLeod K. Globalization and International Trade in the Twenty-First Century: Opportunities for and Threats to the Health Sector in the South. International Journal of Health Services. 2000;30(1):187-210. doi:10.2190/X4XQ-Y1A8-7LWE-LWMA; MacPherson, D. W., Gushulak, B. D., Baine, W. B., Bala, S., Gubbins, P. O., Holtom, P., & Segarra-Newnham, M. (2009). Population mobility, globalization, and antimicrobial drug resistance. Emerging infectious diseases, 15(11), 1727–1732. https://doi.org/10.3201/eid1511.090419; Sigler T, Mahmuda S, Kimpton A, Loginova J, Wohland P, Charles-Edwards E, Corcoran J. The socio-spatial determinants of COVID-19 diffusion: the impact of globalisation, settlement characteristics and population. Global Health. 2021 May 20;17(1):56. doi: 10.1186/s12992-021-00707-2. PMID: 34016145; PMCID: PMC8135172; MacPherson DW, Gushulak BD, Baine WB, Bala S, Gubbins PO,

соціальних наслідків якої було основною темою Всесвітнього економічного форум-2021 у м. Давос[55]**.** Пандемія COVID-19 стала не просто «чорним лебедем» для світової та національних економік, вона ризикує стати приводом протистояння за доступ до ресурсів, що в перспективі 5-10 років призведе до геополітичної нестабільності[56].

Однак, будучи тригером загострення соціальних суперечностей, погіршення епідеміологічної та економічної ситуації в регіонах України, державі та світі загалом, пандемія COVID-19 все ж прискорила цифровізацію економіки (розвиток електронної комерції, цифрових державних послуг, електронних платежів тощо), сприяла переходу соціальних відносин у віртуальний простір. Але аналітики зазначають, що, попри збереження та зміцнення такої тенденції в найближчій перспективі, є висока ймовірність посилення обмеження свободи слова та цензури (суб'єктами чого, найімовірніше, стануть ТНК)[57], а також дезінформації суспільства та впливу на демократичні цінності, закликів до насильства та фейкових новин[58].

Пандемія COVID-19, попри її пов'язаність переважно з ризиками для життя та здоров'я населення, спричинила також низку загроз для ендогенного розвитку регіонів, зокрема[59]:

— провокувала зростання дефіциту бюджету та обсягів зовнішніх боргів, зокрема в умовах відсутності ефективної середньострокової бюджетної політики;

— посилювала невизначеність у бізнес-середовищі, що проявлялося, зокрема, через зниження темпів росту торгівлі товарами та послугами, закриття малих і середніх підприємств, утруднення доступу бізнесу до кредитних ресурсів тощо;

— посилювала соціальну нестабільність, зниження ступеня захищеності суспільства.

Вплив глобальних ризиків і загроз на інший важливий аспект ендогенного розвитку регіону – інноваційний потенціал та інтелектуалізацію праці, показано в дослідженні[60]. Називаючи інтелектуальний капітал першорядним фактором розвитку регіону, автори констатують, що вектор його міграції (як і міграції інновацій, технологій тощо) завжди буде спрямований у бік країн з можливістю швидшої та вищої капіталізації інноваційно-інтелектуального потенціалу. У цих умовах актуалізується потреба в стимулюючій національній і регіональній політиці щодо висококваліфікованих спеціалістів і науковців шляхом збільшення видатків на інноваційний розвиток, дослідження та розробки.

Іншою сучасною глобальною загрозою ендогенному розвитку регіонів і держави загалом є політико-ідеологічні та воєнні виклики – конкуренція політико-ідеологічних доктрин; локальні та регіональні воєнні конфлікти; ризик застосування зброї масового ураження; міжнародний тероризм та організована злочинність; використання інформаційного простору як інструменту впливу на економічних і політичних опонентів, інформаційні війни; перехід від

Holtom P, et al. Population mobility, globalization, and antimicrobial drug resistance. Emerg Infect Dis [serial on the Internet]. 2009 Nov [date cited]. Available from http://www.cdc.gov/EID/content/15/11/1727.htm; Pang, T. and Guindon, G.E. (2004), Globalization and risks to health. EMBO reports, 5: S11-S16. https://doi.org/10.1038/sj.embor.7400226.

[55] За даними Міжнародної організації праці при ООН, внаслідок пандемії та карантинних обмежень світова економіка втратила 225 млн робочих місць – таких масштабів скорочень світ не зазнавав навіть у часи Великої депресії у 30-х роках минулого століття.

[56] Ворошилов О. Всесвітній економічний форум у Давосі-2021. Україна: події, факти, коментарі. 2021. № 2. С. 11-17. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2021/ukr2.pdf.

[57] Глобальні безпекові, політичні, економічні тенденції у світі в 2021 році та їхній вплив на Україну. Прогноз Недержавного Аналітичного центру «Українські студії стратегічних досліджень»

[58] Ворошилов О. Всесвітній економічний форум у Давосі-2021. Україна: події, факти, коментарі. 2021. № 2. С. 11-17. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2021/ukr2.pdf.

[59] Мельник М. І., Лещух І. В. Сучасні глобальні виклики та тренди: діагностика впливу на ендогенний розвиток регіону. Регіональна економіка. 2021. №3(101). С. 36-45. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-3-4.

[60] Калюгина, С. Н., Пьянов, А. И., Стриелковски, В. (2020). Угрозы и риски интеллектуальной безопасности России в условиях мировой глобализации // Journal of Institutional Studies, 12(1), 117-127. DOI: 10.17835/2076-6297.2020.12.1.117-127.

біполярного до багатополярного світового порядку. Їхній вплив на ендогенний розвиток регіону підтверджується, зокрема, падінням рівня соціально-економічного розвитку Донецької[61] та Луганської[62] областей в умовах військового протистояння з Росією на Сході України у 2014-2019 рр., а також значними руйнівними втратами ендогенного потенціалу регіонів України при повномаштабному вторгненні у лютому 2022 р. (детально в наступних параграфах).

Прикладом негативного впливу політико-ідеологічних і воєнних викликів на ендогенне зростання може слугувати й анексія Російською Федерацією Кримського півострову, внаслідок якої економічні втрати для України досягли 135 млрд дол. США[63], або близько 75% ВВП України у 2013 р. Через окупацію Криму Україна втратила близько 4,5% своєї загальної площі, з них 20% займають гори, ще 8% – водойми. Приватні власники активів в Криму, яких налічувалося 20 тис. підприємств, втратили активи на суму 18,488 млрд дол. США. Серед втрачених галузей – генерація та розподілення електроенергії, розподілення газу, переробна промисловість, а також будівництво, частина рекреаційного комплексу, інші види послуг. Окрім прямих втрат, понесені були й непрямі, пов'язані з руйнуванням чи спотворенням ланцюжків вартості та транспортних коридорів. Активи державних компаній, які були зареєстровані безпосередньо в Криму до тимчасової окупації, станом на початок 2014 р. становили 2,7 млрд дол. США. Серед найбільших – енергетичні компанії Чорноморнафтогаз та Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами, об'єкти транспортної інфраструктури (морські торговельні та рибні порти)[64].

Іншим серйозним викликом ендогенного розвитку регіонів і держави сьогодні є криза інституту глобального лідерства, яка ускладнюється тим, що світовий порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами або державою, яка досягла рівня гегемона. З огляду на зазначене, справедливою видається думка академіка В. Геєця щодо потреби в переході «…на стабільну траєкторію довгострокового економічного зростання на основах ендогенізації, завдяки якій знижуватиметься роль екзогенних чинників в економічному розвитку, які нині домінують»[65].

Водночас нівелювання негативного впливу глобальних чинників і трендів на розвиток регіону вбачається нами і в посиленні просторової когерентності регіональної політики, яку розглядаємо як синтетичну (інтегральну) характеристику, що розкриває здатність територіально-суспільної системи до просторової цілісності, інтегрованості, зв'язаності,

---

[61] Якщо у доконфліктний 2013 р. рівень зайнятості населення Донецької області становив 69,5% від загальної чисельності населення працездатного віку (відповідний середній показник по Україні – 67,4%), то у 2015 р. скоротився до 59% (відповідний середній показник по Україні – 64,7%).
У 2013 р. обсяг ВРП у розрахунку на одну особу становив 37,8 тис. грн, а у 2015 р. скоротився до 26,9 тис. грн. Частка ВРП області у відповідному загальнодержавному скоротилася за цей період з 10,8% до 5,8%. Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі у 2014 р. щодо 2013 р. становив 61,2%, а у 2015 р. щодо 2014 р. – лише 33,6%. У 2014 р. Індекс євроінтеграційного економічного поступу регіону становив 0,241 п., у 2015 р. скоротився до 0,235 п., а у 2016 р. становив лише 0,172 п. (джерело: Індекс євроінтеграційного економічного поступу регіонів України у 2014-2019 рр.).

[62] У 2013 р. обсяг ВРП у розрахунку на одну особу становив 24,5 тис. грн, а у 2015 р. скоротився до 10,8 тис. грн. Частка ВРП області у відповідному загальнодержавному скоротилася за цей період з 3,6% до 1,2%. Індекс фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі у 2014 р. щодо 2013 р. становив 43,3%, а у 2015 р. щодо 2014 р. – лише 28,5%. У 2014 р. регіон займав 14 місце серед областей України за Індексом євроінтеграційного економічного поступу, у 2015 р. – 24 місце. Сьогодні Луганщина продовжує залишатися на найнижчих сходинках зазначеного рейтингу (джерело: Індекс євроінтеграційного економічного поступу регіонів України у 2014-2019 рр.).

[63] $135 млрд — це прямі втрати активів, в які входить вартість землі на Кримському півострові ($3 млрд) та доведених покладів корисних копалин ($52,3 млрд) у вигляді, зокрема, природнього газу та сирої нафти, втрати житлової нерухомості населенням ($42,7 млрд), втрати приватних компаній ($18,4 млрд) та банків ($2,7 млрд), втрати держави ($14 млрд) та місцевих громад ($1,7 млрд).

[64] Оцінка економічних втрат України від тимчасової окупації Кримського півострову: аналітична записка / Горюнов Д. та ін. 2021 р. https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/07/finale-crimea-losses-report-clean.pdf

[65] Геєць В. М. Ендогенізація розвитку економіки у вимірі рівноправності відносин держави, бізнесу та суб'єктів голосування. Економіка України. 2018. № 7. С. 3-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2018_7_2.

узгодженості в соціальній, економічній суспільній, інституційній площині на локальному, регіональному, субрегіональному, макрорегіональному та національному рівнях. Вважаємо, саме просторова когерентність сприятиме досягненню міжрегіональної (міжтериторіальної) конвергентності, групової суб'єктності, солідарності та єдності соціально-економічного простору країни, розвитку мережевих економічних зв'язків, підвищенню ефективності реалізації територіального капіталу, а також формуванню суспільної здатності та готовності до спільних дій, взаємодії на основі ідентичності, довіри, інклюзії для протистояння та подолання негативних наслідків сучасних мегатрендів.

Проведене дослідження дозволило окреслити основні сучасні глобальні виклики та тренди, а також вказати основні сфери їхнього впливу в контексті ендогенного розвитку регіону (рис. 2.1).

На нашу думку, вплив сучасних глобальних викликів і трендів на ендогенний розвиток регіону є різнонаправленим. Наприклад, окремі тренди можуть бути ризиками та загрозами для ендогенного розвитку регіону (тобто зумовлювати погіршення його соціально-економічного стану), а інші, попри створення певних загроз безпеці регіону, все ж можуть мати позитивні чи нейтральні результати.

Вважаємо, що для регіонів України правильне визначення домінант і детермінант ендогенного розвитку дасть змогу більш ефективно трансформувати їх економіку (зокрема в контексті активізації її інноваційно-технологічних та інституційних складових) у напрямі розвитку прогресивних тенденцій світогосподарської системи з подальшою інтеграцією в її середовище на більш вигідних умовах і вищою результативністю для регіонів та держави загалом.

Отже, глобалізація як концепція сама по собі не є проблемою, але спосіб її реалізації на практиці та управління нею є надзвичайно проблематичними. Проведене дослідження засвідчує актуальність пошуку нових підходів до формування виваженої економічної політики ендогенного розвитку, яка б базувалась на підтримці стратегічних напрямів економічного розвитку та стимулюванні національного виробництва в контексті забезпечення більш повних виробничих циклів, обґрунтованій політиці імпортозаміщення, розвитку споживчого ринку, нових стандартах захисту підприємницького сектору від глобальних коливань (викликів і загроз), формування стратегічної конкурентоспроможності економіки регіонів у довгостроковій перспективі та її адаптивності до циклічності глобалізаційних процесів.

Питання переорієнтації виробництва та сфери послуг на внутрішній ринок потребує оперативного розроблення політики посилення інтегрованості внутрішньорегіонального та міжрегіонального економічного простору регіонів України для захисту та резильєнтності до зовнішніх викликів і загроз. Можливості для економіки різних регіонів також залежать від наявності обґрунтованих механізмів стимулювання зовнішніх і внутрішніх інвестицій в економіку в контексті потреби диверсифікації внутрішнього ринку товарів і послуг у нових умовах господарювання. А тому оцінювання потенціалу стійкості економіки таких регіонів, яка перебуває в контексті концепції резильєнтності (гнучкості, життєздатності) регіонів, потребує особливої уваги та визначає напрям подальших досліджень авторів.

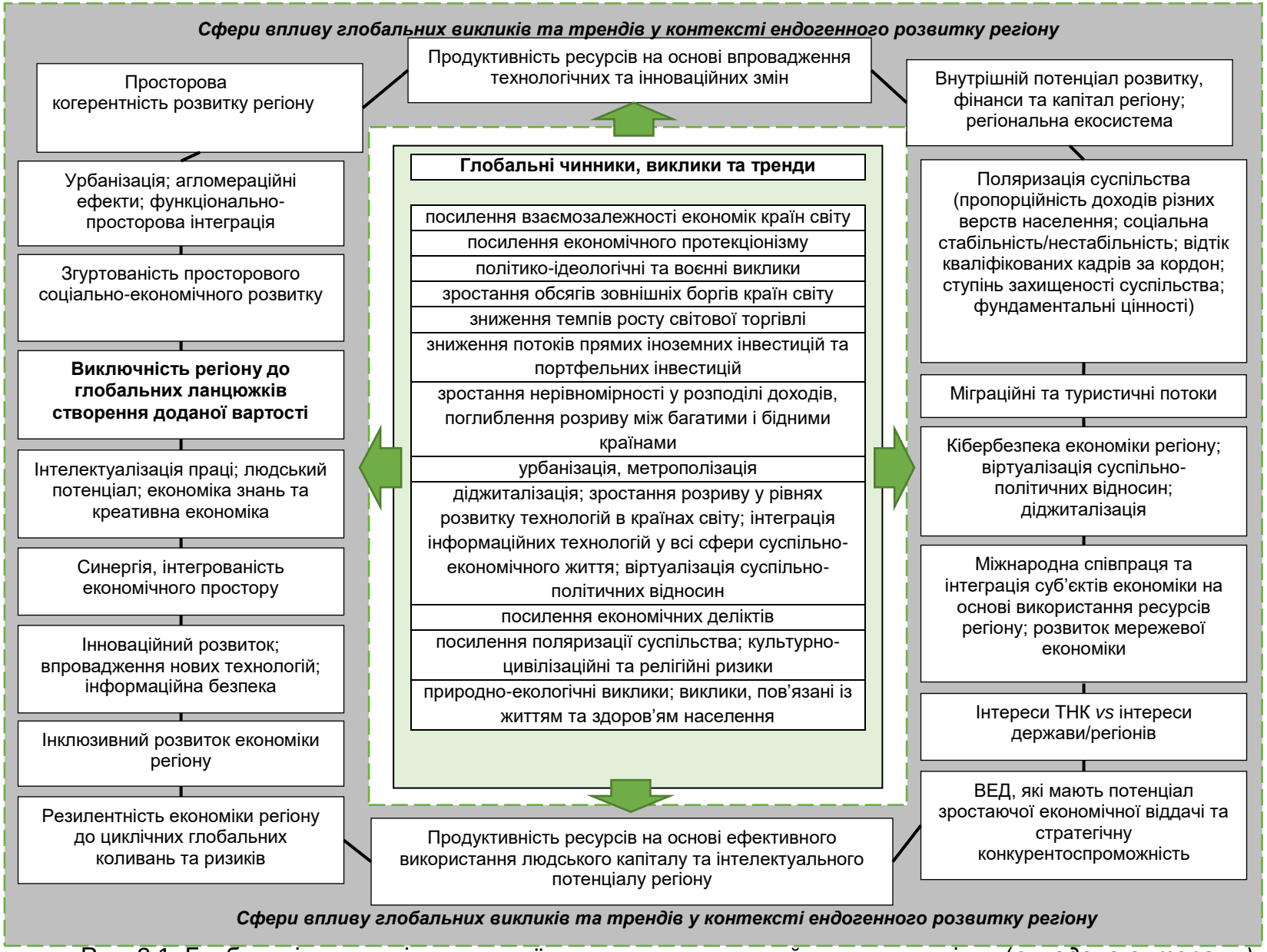

Рис. 2.1. Глобальні виклики і тренди та їх вплив на ендогенний розвиток регіону (*складено авторами)*

Тому нами ставиться завдання оцінити вплив глобальних шоків та загроз 2008-2022 рр. на резільєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України. Адже, соціально-економічні системи регіонів України упродовж останніх 15 років розвивалися в умовах послідовності шокових подій: глобальна фінансово-економічна криза у 2008-2009 рр., суспільно-політична криза та революція Гідності у кін. 2013 р., анексія Криму Росією та окупація Донбасу на поч. 2014 р., пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення Росії на територію України у лютому 2022 р. Усі ці події мали безпосередній вплив на динаміку показників соціально-економічного розвитку нашої країни. Наприклад, обсяг ВВП на душу населення (у доларовому еквіваленті) у 2014 р. щодо дошокового 2013 р. знизився майже у півтора рази, а у 2015 р., порівняно із 2013 р. – у понад двічі (рис. 2.2).

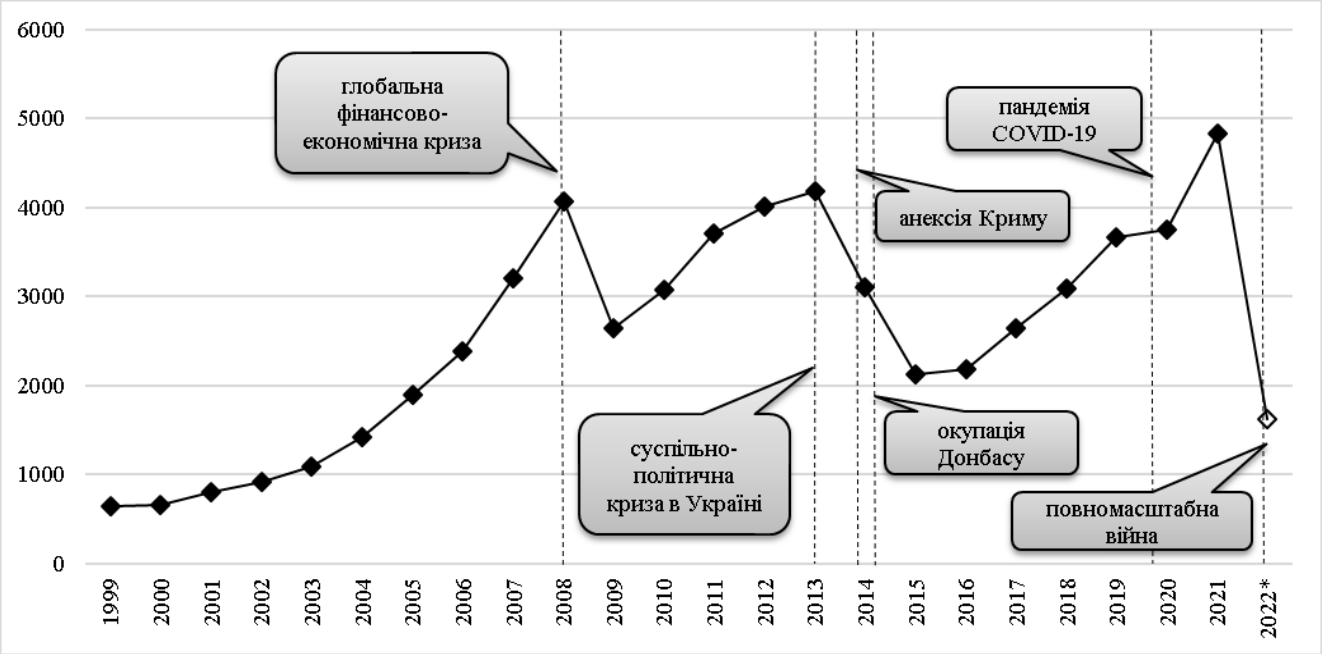

Рис. 2.2. Динаміка ВВП України на душу населення
в умовах глобальних шоків 2008-2022 р., доларів США*

Примітка: 2022* - плановий показник; за прогнозами НБУ обсяг ВВП за підсумками 2022 р. скоротиться на 33,4%;
*Джерело: складено за даними[66]

Важливим етапом у контексті побудови стратегій виводу соціально-економічних систем регіонів України з кризового стану є оцінювання та аналіз їх резільєнтності до шокових подій.

Для розроблення інструментарію оцінювання резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах глобальних шоків нами було проаналізовано низку праць зарубіжних дослідників-регіоналістів[67] (зокрема, Дж. Сімміє, Р. Мартін, М. Скотт, П. Різзі & П. Ґразіано, Р. Мартін, Дж. Доран та ін.) та науковців, які вивчали питання, пов'язані із розвитком національних економік[68] (М. Фрідман, Б. Волкер, Д.Е. Керріер, Дж. Бурмен & Дж. Файганбаум та ін.). Результатом цього аналізу стала побудова логіко-структурної схеми дослідження резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах глобальних шоків (табл. 2.1).

[66]DataBank: World Development Indicators.. World Bank Group. URL: https://databank.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators#

[67] Simmie, J. and R. Martin (2010). The economic resilience of regions: Towards an evolutionary approach. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society 3 (1), 27-43.; Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. Journal of Economic Geography 12 (1), 1-32.; Scott, M. (2013). Resilience: A conceptual lens for rural studies? Geography Compass 7 (9), 597-610.; Rizzi, Paolo & Graziano, Paola & Dallara, Antonio. (2018). A capacity approach to territorial resilience: the case of European regions. The Annals of Regional Science. 60. 10.1007/s00168-017-0854-1.; Martin, R. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks / R. Martin // Journal of Economic Geography. 2012. № 12. P. 1-32. DOI:10.1093/jeg/lbr019; Doran, J. Employment resilience in Europe and the 2008 Economic crisis: Insights from micro-level data / J. Doran, B. Fingleton // Regional Studies. – 2016. – № 50(4). – P. 644–656. DOI:10.1080/00343404.2015.1088642

[68] Friedman, M (1993) The "Plucking Model" of business fluctuations revisited. Economic Inquiry 31: 171-177.; Walker, B., et al. Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. Ecology and Society, 2004. – is. 9 (2): art.5; online at http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5.; Carriere, Danielle Elizabeth, "RESILIENCE, SUICIDE, AND ENROLLMENT IN HIGHER EDUCATION: THREE ESSAYS ON IMPACTS OF RECESSION" (2016). Open Access Dissertations. 1361. https://docs.lib.purdue.edu/open_access_dissertations/1361; Boorman J, Fajgenbaum J, Ferhani H, Bhaskaran M, Arnold D, Kohli HA. The Centennial Resilience Index: Measuring Countries' Resilience to Shock. Global Journal of Emerging Market Economies. 2013;5(2):57-98. doi:10.1177/0974910113494539

Таблиця 2.1

Логіко-структурна схема дослідження резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах глобальних шоків*

глибина шоку (h_i)	$h_i = 100\% - (\frac{D_i}{A_i} * 100\%)$, де: D_i – мінімальне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку регіону у момент шоку (фактично, у період досягнення «дна»); A_i – максимальне значення *i-того* соціально-економічного розвитку регіону у передшоковий період	зважаючи на неоднорідність соціально-економічного розвитку регіонів України, для забезпечення порівнянності результатів оцінювання доцільним є використання зважених значень параметрів соціально-економічного розвитку
період відновлення (T_i)	$T_i = t_2 - t_1$, де: t_1 – період шоку, коли фактичне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку регіону досягає найнижчого значення («дна»); t_2 – період, у якому обсяг фактичного значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку регіону досягає рівня, не нижчого ніж у дошоковому періоді	час, необхідний соціально-економічній системі регіону для повернення до динаміки розвитку на рівні, не нижчому ніж у дошоковому періоді
умовний показник швидкості відновлення (V_i)	$V_i = \frac{A_i - D_i}{t_2 - t_1}$	показує мінімальний середньорічний приріст *i-того* параметра соціально-економічного розвитку у шоковому періоді, необхідний для повернення регіону до динаміки розвитку на рівні, не нижчому ніж у дошоковому періоді
опірність регіону до шоку (R_{resist})	$R_{resist} = \frac{D_i/A_i}{D_{1i}/A_{1i}}$, де: D_{1i} – мінімальне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку держави у момент шоку (фактично, у період досягнення «дна»); A_{1i} – максимальне значення *i-того* соціально-економічного розвитку держави у передшоковий період	значення R_{resist}>*1* означає, що здатність регіону протистояти (опиратися) шоку (за аналізованим параметром) є вищою, ніж відповідна здатність держави і навпаки
відносна здатність регіону до постшокового відновлення (R_{recov})	$R_{recov} = \frac{P_i/D_i}{P_{1i}/D_{1i}}$, де: P_i – значення *i-того* соціально-економічного розвитку регіону у постшоковий період; P_{1i} – значення *i-того* соціально-економічного розвитку держави у постшоковий період; D_{1i} – мінімальне значення *i-того* параметра соціально-економічного розвитку держави у момент шоку (фактично, у період досягнення «дна»)	значення R_{recov}>*1* означає, що відносна здатність регіону до постшокового відновлення (за аналізованим параметром) є вищою, ніж відповідна здатність держави і навпаки

3. Наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. для резільєнтності ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України

У 2008-2009 рр. соціально-економічні системи регіонів України розвивалися в умовах глобальної фінансово-економічної кризи. Зіставлення результатів розрахунку глибини шоку та швидкості відновлення за показником ВРП на душу населення в умовах цього шоку (рис. 3.2; Додаток А, табл. А.1) дозволило кластерувати регіони на п'ять груп:

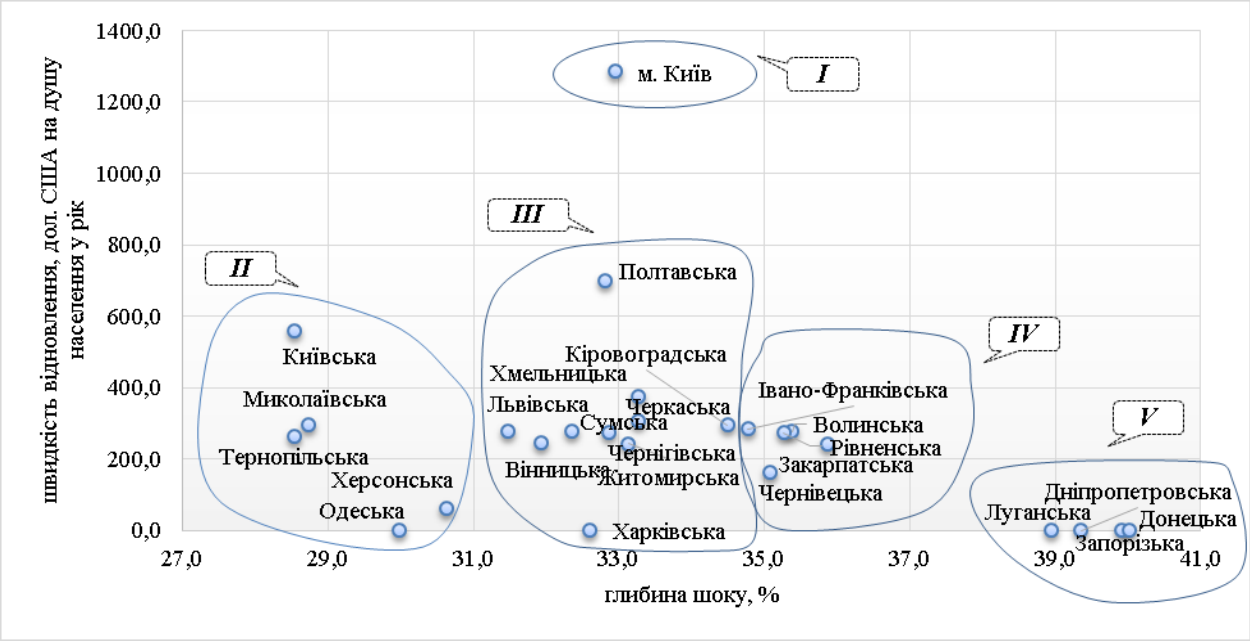

Рис. 3.2. Діаграма розсіювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України у період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[69]

Кластер I – м. Київ, глибина шоку якого в умовах кризи становила 32,9%. Однак, регіон характеризувався найвищою з-поміж інших регіонів швидкістю постшокового відновлення – 1 284,4 дол США на душу населення у рік (період відновлення – 3 роки). Цьому сприяв спеціальний статус м. Києва[70], відповідно до якого на нього покладено функції міста, регіону та столиці. Натомість як столиця України м. Київ є політичним та адміністративним центром держави, місцем розташування органів влади, дипломатичних представництв іноземних держав та офіційних представництв міжнародних організацій в країні. Зазначене, де-факто, робить м. Київ центром ділової активності, концентрації капіталу та робочої сили різної кваліфікації. Крім того, м. Київ – інноваційний, науково-освітній та технологічний хаб. Регіон характеризується суттєво вищим, порівняно з іншими регіонами країни, ендогенним потенціалом та рівнем соціально розвитку. А економіка м. Києва високотехнологічна та диверсифікована. Крім того, у столиці історично сформовані та добре налагоджені зовнішні та внутрішні соціально-економічні зв'язки тощо. У комплексі усі ці чинники сприяли дещо вищій резільєнтності м. Києва до шоку фінансово-економічної кризи, порівняно з іншими регіонами держави.

Кластер II. Сюди увійшли здебільшого регіони Південної України. Маючи безпосередній вихід до моря та володіючи значною кількістю добре обладнаних морських портів міжнародного значення, ці регіони є потужними логістичними центрами України.

---

[69] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[70] Про столицю України – місто-герой Київ: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text

Кластер III, до якого увійшли здебільшого регіони Центральної України. Глибина їх шоку в умовах кризи 2008-2009 рр. була дещо вищою, ніж у регіонів другого кластеру (коливалася у межах 31-34,5%), проте не критичною. Адже регіони кластеру III характеризуються добре розвинутою та диверсифікованою економікою, мають високий рівень промислового (наприклад, у дошоковому 2007 р. Полтавська обл. – лідер в Україні за обсягом видобутку газового конденсату (57,6% від загальнодержавного показника). Крім того, Сумська і Полтавська обл. – лідери за обсягом видобутку сирої нафти – відповідно 44,5% та 15%) та сільськогосподарського потенціалу (наприклад, продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах Черкаської обл. у дошоковому 2007 р. була найвищою в Україні та у понад 1,5 рази перевищувала відповідний середньоукраїнський показник). Крім того, до кластеру увійшли й регіони – інноваційні лідери держави – Харківська та Львівська обл. (у цих регіонах в 2007 р. було сконцентровано найбільше (після м. Києва) інноваційно активних промислових підприємств).

Кластер IV. Сюди увійшли регіони Західної України (окрім Львівської обл.), які характеризуються не диверсифікованою структурою економіки (здебільшого сервіс-орієнтованою), нижчим промисловим потенціалом, порівняно з іншими регіонами України. Обсяг ВРП на душу населення регіонів кластеру IV у 1,5-2 рази нижчий, ніж відповідний показник по країні. Разом з тим, регіони, що аналізуються, – це прикордонні території, які характеризуються високим рівнем інтеграції та взаємодії із країнами Європейського Союзу, є логістичними центрами транскордонного значення. В умовах глобальної фінансово-економічної кризи послаблення/розірвання міждержавних взаємозв'язків посилило глибину шоку регіонів кластеру IV.

Кластер V – найбільш чутливі до шоку фінансово-економічної кризи регіони – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська обл. Їх економіки характеризувалася низьким рівнем диверсифікованості із переважанням низькотехнологічного промислового виробництва. А висока експортоорієнтованість зазначених регіонів результувалася значною їх залежністю від кон'юнктури на світових ринках сировини. Натомість Україна, як і більшість країн з ринком, що розвивається, в умовах кризи зіткнулася із падінням зовнішнього попиту та зниженням цін на сировинні товари. При цьому, у дошоковому 2007 р. на зазначені вище 4 регіони припадало 58,4% усього експорту нашої країни. А левову частку їх експорту складала власне сировина – чорні метали (наприклад, у Луганській та Запорізькій обл. – ≈46% від усього експорту зазначених регіонів), мідь (наприклад, у Дніпропетровській області – 12% від загального обсягу експорту регіону), мінеральні продукти (наприклад, у Дніпропетровській області – 23,1% від загального обсягу експорту регіону) та ін. Цікаво, що у дошоковому 2007 р. Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська обл. увійшли у ТОП-5 регіонів із найвищим сальдо експортно-імпортних операцій. Таким чином, глибокий шок Дніпропетровської, Донецької, Запорізької та Луганської обл. в умовах фінансово-економічної кризи результувався значним зниженням їх обсягу ВПР на душу населення, дошокову динаміку якого станом на кін. 2022 р. відновити не вдалося.

Іншими важливими параметрами резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України є опірність (R_{resist}) та відносна здатність до постшокового відновлення (R_{recov}). Результати розрахунку зазначених параметрів на основі авторського методичного підходу, а також їх зіставлення, дозволили здійснити поділ регіонів країни на наступні квадранти (рис. 3.3):

1. Квадрант A – слабо опірні регіони з низькою здатністю до постшокового відновлення.
2. Квадрант B – слабо опірні регіони з високою здатністю до постшокового відновлення.
3. Квадрант C (найкращий результат) – опірні регіони з високою здатністю до постшокового відновлення.
4. Квадрант D – регіони, які, володіючи певним ендогенним потенціалом, були дещо опірнішими до шоку кризи, порівняно з іншими регіонами. Проте у момент досягнення «дна» вони не зуміли ефективно реалізувати наявний потенціал, унаслідок чого виявилися менш здатними до швидкого постшокового відновлення.

5. Інші регіони (найгірший результат) – *умовний квадрант F*. В окрему групу нами виділено слабо опірні регіони (Донецька та Запорізька (рівень опірності – 0,91 пункти, Дніпропетровська (0,92 пункти), Луганська (0,93 пункти), Одеська та Харківська (0,98 пункти) області), які виявилися не здатними станом на кін. 2022 р. відновити дошокову динаміку ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті).

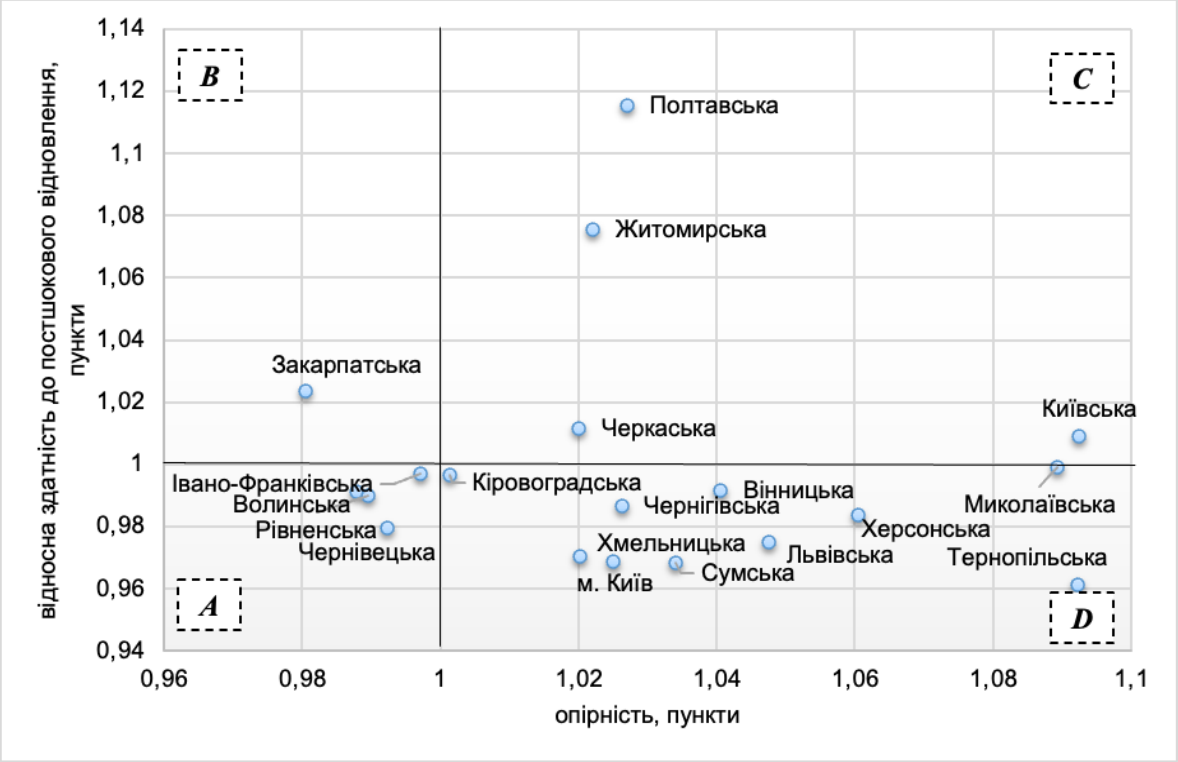

Рис. 3.3. Опірність та відносна здатність до постшокового відновлення соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

Примітка:
Квадрант A – $R_{resist}<1$, $R_{recov}<1$;
Квадрант B – $R_{resist}<1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант C – $R_{resist}>1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант D – $R_{resist}>1$, $R_{recov}<1$;
на рис. відсутні Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька, Одеська та Харківська обл., оскільки станом на кін. 2022 р. їм не вдалося відновити дошокову динаміку ВРП на душу населення (доларів США);
*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[71]

Далі нами було зіставлено рейтинги регіонів України за опірністю до шоку, глибиною шоку та здатністю до постшокового відновлення, унаслідок чого було емпірично підтверджено низку закономірностей:

по-перше, існує тісна обернена залежність між опірністю регіону до шоку та глибиною шоку, який отримує регіон унаслідок настання несприятливої події. Так, Запорізька, Донецька, Дніпропетровська та Луганська обл., які увійшли до умовного квадранту F, зайняли останні місця у рейтингу регіонів України за опірністю до шоку кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення у доларовому еквіваленті). А регіони, які увійшли до квадранту A у рейтингу опірності посіли 17-20 місця;

по-друге, чим глибший шок отримує соціально-економічна система унаслідок настання певної несприятливої події, тим нижчою є її здатність до постшокового відновлення. Так, в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. за показником ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) для регіонів України емпірично доведено, що:

[71] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

– глибина шоку до ≈34% – «допустимий шок», дозволяє регіону відносно швидко відновити економічну динаміку у постшоковому періоді;
– глибина шоку у межах ≈34-38% – «прийнятний шок», дещо послаблює здатність регіону до постшокового відновлення. Для відновлення економічної динаміки в середньостроковій перспективі, регіону необхідно максимально ефективно задіяти увесь ендогенний потенціал, міжрегіональні та внутрірегіональні зв'язки тощо;
– глибина шоку понад 38% – «критичний шок», досягнення якого загрожує регіону повною втратою здатності відновити у найближчі 10-15 років економічну динаміку до рівня, не нижчого, ніж у дошоковому періоді;

по-третє, вищий рівень економічного розвитку регіону сприяє його вищій опірності до шоку. Відтак, в умовах шоку зазначеним регіонам характерний триваліший період досягнення «дна» (2-3 роки). Проте, їх здатність до постшокового відновлення є нижчою, порівняно із регіонами з нижчим рівнем економічного розвитку. Як приклад, у даному контексті можуть служити Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Миколаївська обл., м. Київ та ін. Однак, резільєнтності регіону в умовах шоку не завжди і не тільки пов'язана з його високим економічним потенціалом та темпами докризового економічного зростання. Вищу здатність до постшокового відновлення іноді демонструють регіони, які у дошоковому періоді не були економічними лідерами у країні (як-от Закарпатська обл.).Натомість, регіони із вищим рівнем економічного розвитку (як-от Одеська та Харківська обл.) можуть виявитися не здатними відновити дошокову динаміку розвитку. Це пов'язано із впливом на економічну активність регіону низки латентних стимулюючих та стримуючих драйверів резільєнтності.

Вище описані закономірності схематично зображено на рис. 3.4.

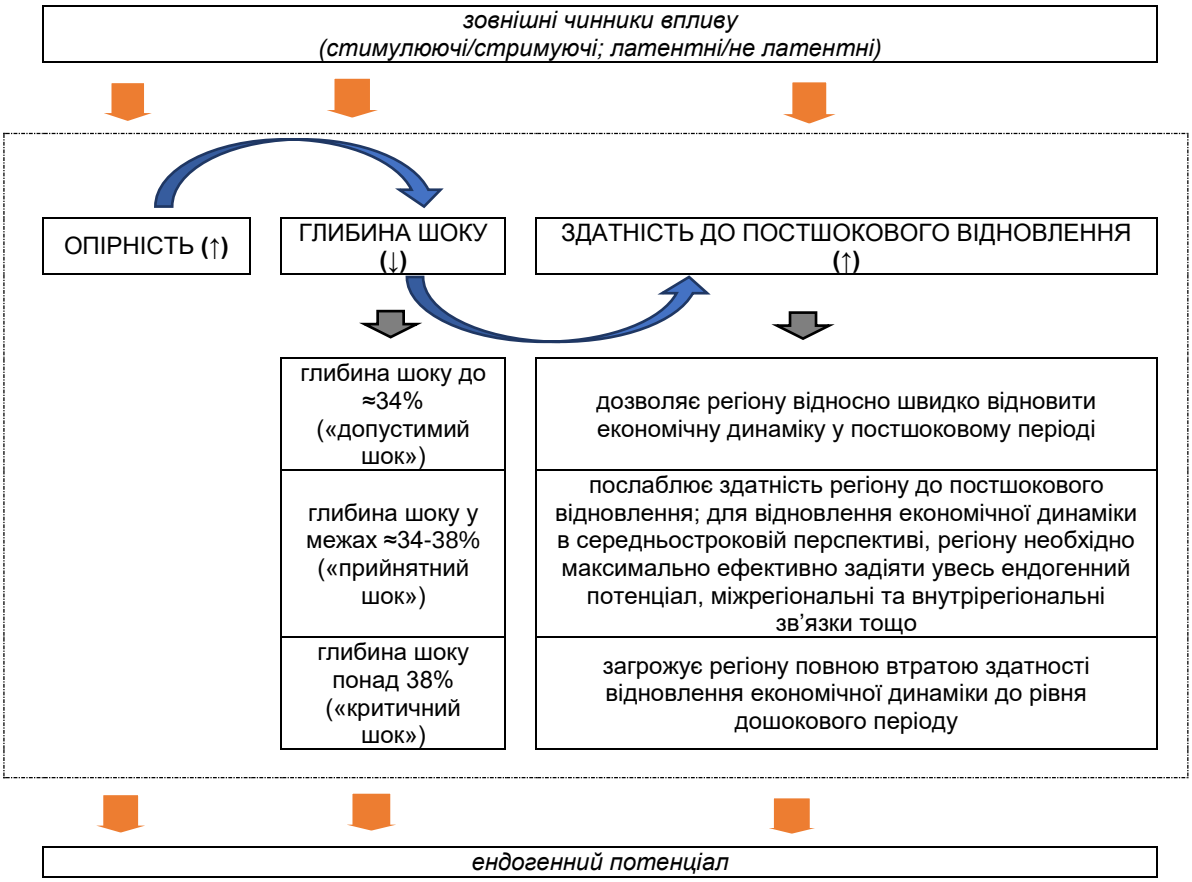

Рис. 3.4. Зв'язок між компонентами резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником ВРП на душу населення у доларовому еквіваленті)*

*Джерело: розроблено авторами

В умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. низьку резільєнтність проявили регіони країни за показником капітальних інвестицій (рис. 3.5).

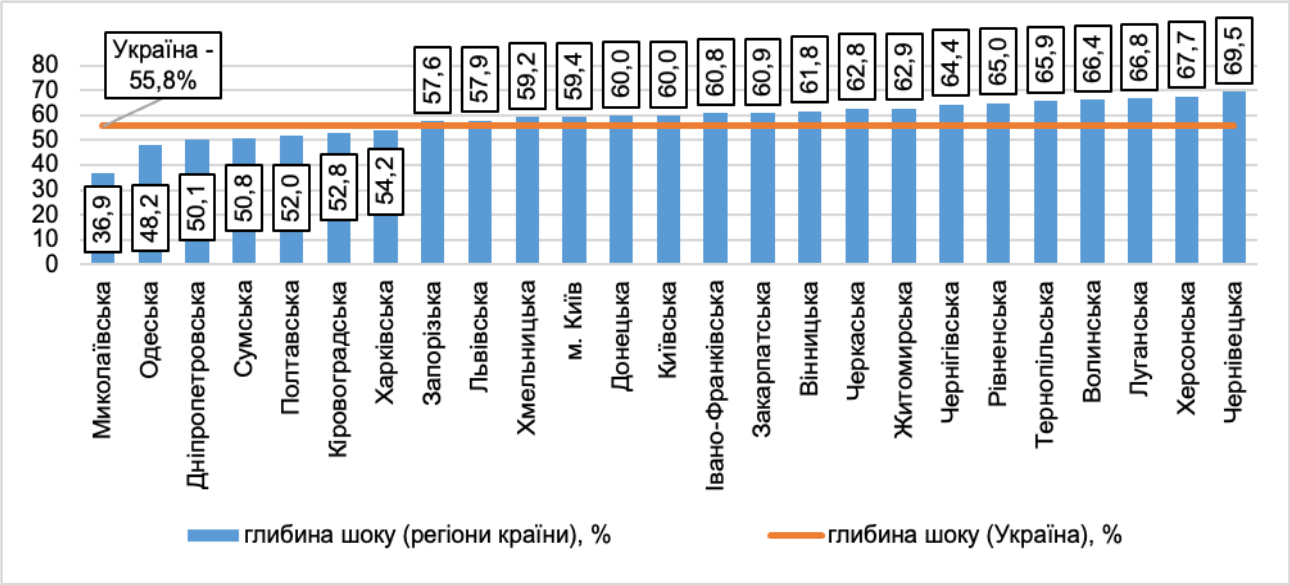

Рис. 3.5. Глибина шоку соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. (за показником капітальних інвестицій, дол США на 1 особу)*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[72]

Це було зумовлено, насамперед, тим, що в умовах кризи, зважаючи на фінансову та економічну нестабільність і паніку на ринку капіталу, а також невизначеність у середньо- та довгостроковій перспективі розвиткові проекти згортаються або заморожуються в очікуванні більш сприятливих умов для інвестування.

За показником капітальних інвестицій найменшого шоку в умовах кризи 2008-2009 рр. зазнала Миколаївської обл. (36,9%), а найбільшого Чернівецька обл. (69,5%). При цьому, відповідний середньоукраїнський показник становив 55,8%. Загалом, рівень шоку, який отримали регіони країни внаслідок кризи 2008-2009 рр. (рис. 3.5), виявився настільки масштабним, що станом на кін. 2022 р. жоден із регіонів (за винятком Кіровоградської обл.) так і не зміг відновити дошокову динаміку обсягу капітальних інвестицій (на 1 особу у доларовому еквіваленті; Додаток А, табл. А.2).

Труднощі у регіонів України виникли й з відновленням динаміки кількості підприємств на 10 тис. осіб наявного населення (Додаток А, табл. А.3). Так, досягнути дошокового рівня зазначеного показника зміг лише кожен третій регіон країни, втім, переважно лише у довгостроковому періоді. З-поміж регіонів країни, які не змогли відновити дошоковий рівень кількості підприємств на 10 тис. осіб наявного населення (загалом 9 регіонів), найбільше – областей Західної України (Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська та Чернівецька обл.).

Різний рівень резільєнтності виявилися регіони України до шоку кризи за показником експорту та імпорту (рис. 3.6; Додаток А, табл. А.4, табл. А.5).

Період відновлення дошокової динаміки імпорту товарів і послуг становив в середньому 5 років. А Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Одеській обл., а також м. Києву не вдалося відновити дошокову динаміку показника імпорту товарів та послуг. Натомість попри чимале зниження обсягів експортних операцій в умовах шоку, саме за експортом товарів регіони країни виявили найвищу здатність до постшокового відновлення з-поміж усіх досліджуваних параметрів – в середньому 2 роки (однак, Дніпропетровській, Запорізькій, Одеській та

[72] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Херсонській обл. не вдалося відновити дошокову динаміку показника експорту товарів). Швидше відновлення експортної діяльності, порівняно з імпортною, підкреслює її важливість в економічному розвитку регіонів, а також засвідчує ведення позитивної політики імпортозаміщення в умовах шоку.

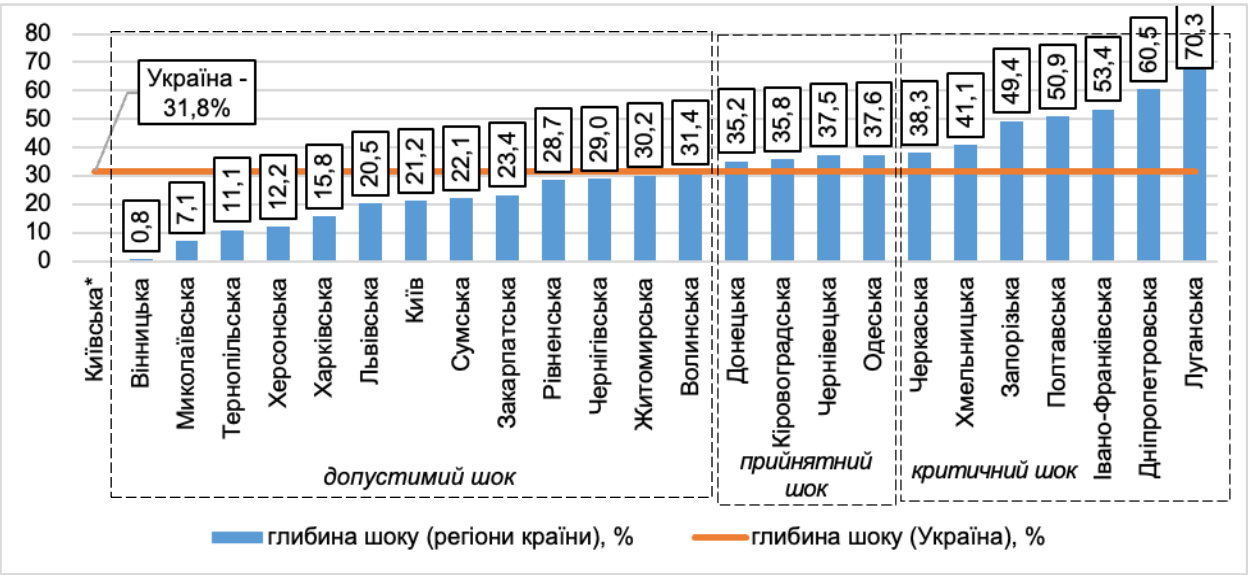

(а) – експорт товарів

Примітка: у Київській обл. в умовах шоку зниження динаміки експорту товарів не відбулося

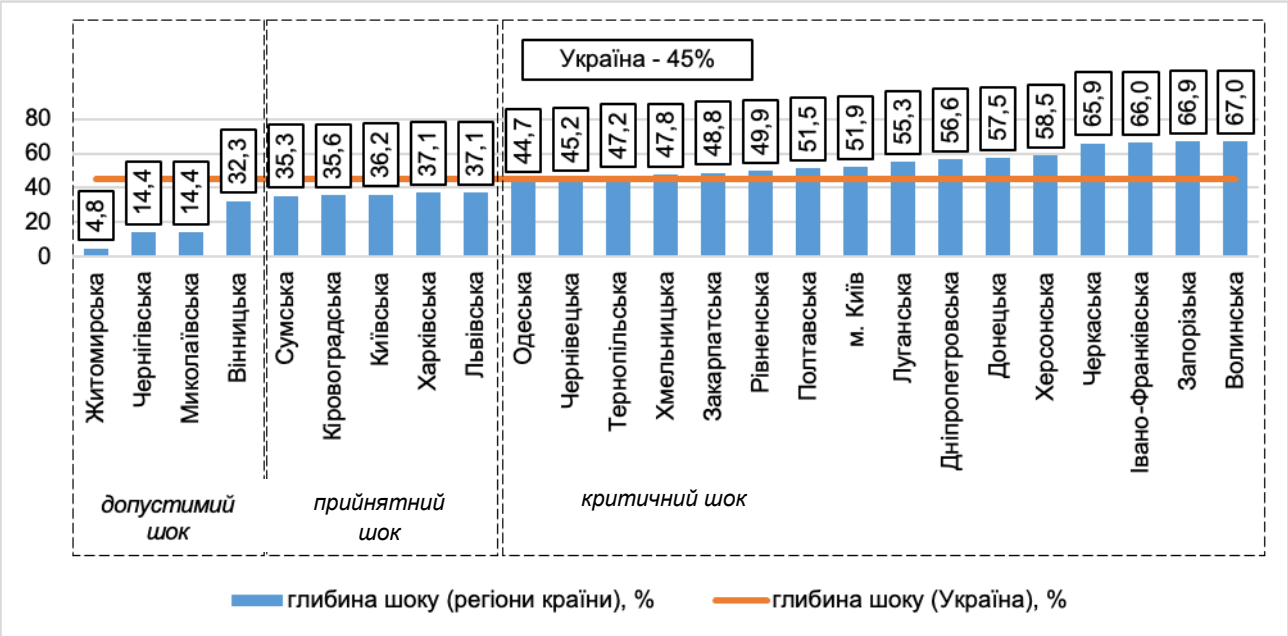

(б) – імпорт товарів та послуг

Рис. 3.6. Глибина шоку соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.
(за показниками експорту товарів (а) та імпорту товарів і послуг (б))*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[73]

Окрім проаналізованих вище параметрів, нами було оцінено резільєнтність економіки регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником прямих іноземних інвестицій. Так, у кризовий 2008 р. відтік прямих іноземних інвестицій мав місце лише у 3 з 25

[73] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

регіонів (Волинська, Полтавська та Чернігівська обл.). А у 2009 р. із цією проблемою зіткнувся кожен п'ятий регіон країни.

В умовах глобальної фінансово-економічної кризи глибина шоку регіонів України за зайнятістю була суттєво нижча, ніж за аналізованими економічними параметрами. Це дозволяє констатувати вищу соціальну резільєнтність регіонів до шоку, порівняно із економічною резільєнтністю.

Чисельність безробітного населення у 2009 р. перевищила відповідний показник дошокового 2007 р. в 1,4 рази[74]. Крім того, якщо у дошоковому 2005 р. частка населення, зайнятого у неформальному секторі, становила 21,5% від зайнятого населення, то у 2009 р. зросла до 22,1%, а у 2011 р. – до 23,1%[75]. За офіційними даними Державної служби статистики у 2009 р. реальна середньомісячна заробітна плата становила 90,8% від відповідного показника 2008 р. Натомість обсяг тіньової заробітної плати сягнув 65-70 % від задекларованої[76].

Найглибшого шоку за показником зайнятості населення працездатного віку (зі значним відривом від решти регіонів) зазнала Сумська обл. – 13,6%. Період постшокового відновлення регіону – 10 років (рис. 3.7; Додаток А, табл. А.6).

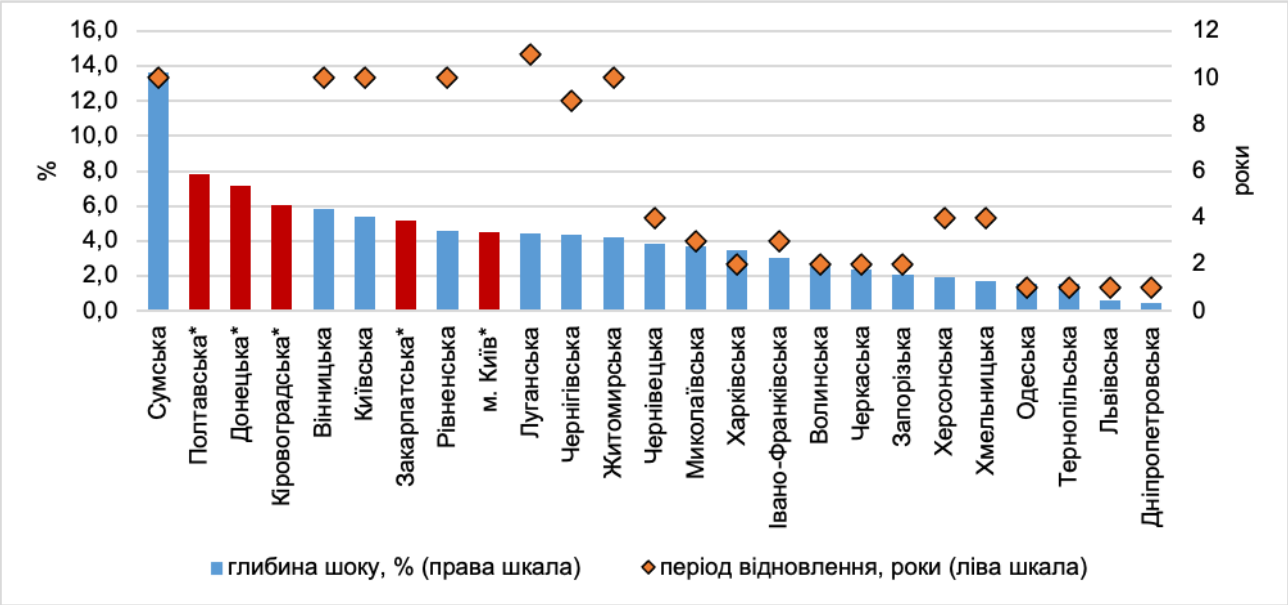

Рис. 3.7. Параметри резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.
(за показником зайнятості населення працездатного віку, % до населення відповідного віку)**

Примітка:
** – регіон не відновив дошокову динаміку показника зайнятості населення працездатного віку;*
***Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[77]*

Проте, постшокове відновлення динаміки показника зайнятості населення працездатного віку загалом здійснювалося вкрай повільними темпами. Кожен п'ятий регіон станом на кін. 2022 р. все ж не зміг відновити дошокову динаміку вказаного показника. Однак, у 2010-2011 рр. мало місце деяке зростання частки зайнятого населення у неформальному секторі економіки. Відтак, припускаємо, що реальна ситуація на ринку праці дещо відрізнялася від даних офіційної статистики, оскільки чимала частка зайнятості не реєструвалася, відтак, заробітна плата не

[74] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[75] Цимбал О.І. Протидія неформальній зайнятості в Україні: підходи до оцінки та безпекові пріоритети політики: аналітична доповідь. 2017 р. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/zainiatist-f1000.pdf
[76] Харазішвілі Ю. М. Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Ю. М. Харазішвілі, Н. М. Дмитренко // Економіка України. 2010. № 12. С. 16-28.
[77] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

декларувалася, а робочий час не вимірювався. Крім того, зниження темпів економічного розвитку України в умовах кризи 2008-2009 рр. результувалася зростанням кількості трудових мігрантів, значна частка з яких працювали за кордоном не офіційно.

Утім, дещо вищу соціальну резільєнтність, порівняно з іншими регіонами, продемонстрували Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Тернопільська обл. Глибина шоку зазначених регіонів за показником зайнятості населення працездатного віку не перевищувала 1,5%, а період постшокового відновлення становив 1 рік. При цьому, цікаво, що за економічними параметрами, аналізованими вище, Дніпропетровська та Одеська обл. виявилися одними із найменш резільєнтних до шоку кризи регіонів. Тобто, в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. соціальна резільєнтність Дніпропетровської та Одеської обл. була дещо вищою, ніж їх економічна резільєнтність. Натомість Донецька обл. – регіон, який виявився найменш резільєнтним до шоку кризи 2008-2009 рр. як в контексті економічному, так і соціальному. Насамперед, це було зумовлено низькою диверсифікацією структури економіки регіону, де зайнятість населення найперше пов'язана із промисловим виробництвом.

Отже, дослідження резільєнтності соціально-економічної системи України в умовах глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. дозволило констатувати наступне:

1. Між опірністю регіону до шоку та глибиною шоку, який він отримує унаслідок настання несприятливої події, існує тісна обернена залежність. Натомість, чим глибший шок отримує регіон в умовах кризи, тим нижчою є його здатність до постшокового відновлення.

2. Загалом, вищій опірності регіону до шоку сприяє його вищий рівень економічного розвитку. Проте, зважаючи на існування низки стимулюючих драйверів резільєнтності, може мати місце ситуація, коли вищу здатність до постшокового відновлення демонструватимуть регіони, які у дошоковому періоді не були економічними лідерами у країні. А регіони із вищим рівнем економічного розвитку під впливом стримуючих драйверів резільєнтності можуть виявитися не здатними відновити дошокову динаміку розвитку.

3. Емпірично встановлено, що в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. за показником ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) для регіонів України:

- глибина шоку до ≈34% – «допустимий шок», дозволяє регіонам відносно швидко відновити економічну динаміку у постшоковому періоді;
- глибина шоку у межах ≈34-38% – «прийнятний шок», дещо послаблює здатність регіонів до постшокового відновлення. Для відновлення їх економічної динаміки в середньостроковій перспективі доцільним є максимально ефективне задіяння усього ендогенного потенціалу, міжрегіональних та внутрірегіональних зв'язків тощо;
- глибина шоку понад 38% – «критичний шок», досягнення якого загрожує регіонам повною втратою здатності відновити у найближчі 10-15 років економічну динаміку до дошокового рівня.

4. Співвідношення глибини шоку та швидкості відновлення регіонів країни за показником ВРП на душу населення дозволило поділити їх на 5 кластерів:

- *Кластер I* – м. Київ – столиця України, політичний та адміністративний центр держави, місце концентрації органів влади, дипломатичних представництв іноземних держав та офіційних представництв міжнародних організацій в країні; інноваційний, науково-освітній та технологічний хаб;
- *Кластер II* – здебільшого регіони Південної України – потужні логістичні центри країни, осередки морської торгівлі;
- *Кластер III* – регіони Центральної України, які характеризуються добре розвинутою та диверсифікованою економікою, мають високий рівень промислового та сільськогосподарського потенціалу, а також Харківська та Львівська обл. – регіони-інноваційні лідери держави;
- *Кластер IV* – регіони Західної України (окрім Львівської обл.), які характеризуються не диверсифікованою структурою економіки (здебільшого сервіс-орієнтованою), нижчим

промисловим потенціалом, порівняно з іншими регіонами України. Разом з тим, Кластер IV – це регіони-прикордонні території, які характеризуються високим рівнем інтеграції та взаємодії із країнами Європейського Союзу, є логістичними центрами транскордонного значення. В умовах глобальної фінансово-економічної кризи послаблення/розірвання міждержавних взаємозв'язків посилило глибину їх шоку;

- *Кластер V* – найбільш чутливі до шоку фінансово-економічної кризи регіони (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Луганська обл.). Їх економіки характеризувалася низьким рівнем диверсифікованості із переважанням низькотехнологічного промислового виробництва. А висока експортоорієнтованість зазначених регіонів результувалася значною їх залежністю від кон'юнктури на світових ринках сировини.

5. Здатність соціально-економічних систем протистояти шоку не є постійним параметром. Тобто, стійкість системи проти певного конкретного шоку не означає її стійкість проти іншого (наступного) шоку. З іншого боку, у період настання шоку система за різними показниками соціально-економічного розвитку може зреагувати по-різному: за одними показниками зуміти протистояти шоку, за іншими – виявитися не стійкою. Аналогічною є й ситуація із постшоковим відновленням системи.

6. В умовах шоку регіони країни загалом виявили нижчу економічну резільєнтність, порівняно із соціальною резільєнтністю. При цьому, все ж найменш резільєнтною виявилася Донецька обл., яка характеризувалася найменшою опірнісю до шоку кризи, а також не здатністю до постшокового відновлення за більшістю аналізованих показників соціально-економічного розвитку.

7. У постшоковому періоді більшість регіонів країни найшвидше змогли відновити дошоковий рівень обсягу експорту товарів – в середньому через два роки (тобто до 2011 р.) після досягнення «дна». Це пов'язано із вагомою роллю експортного потенціалу у формуванні резільєнтності та стійкої до зовнішніх шоків і загроз соціально-економічної системи регіонів.

8. Найбільш проблемною для регіонів країни в контексті постшокового відновлення була динаміка обсягу капітальних інвестицій, що обумовлено зниженням фінансової стійкості підприємств, зниженням ліквідності їх активів в умовах кризи. Так, за цим показником станом на кін. 2022 р. відновилася лише Кіровоградська обл. А дошоковий рівень кількості підприємств на 10 тис. населення вдалося відновити лише кожному третьому регіону, однак здебільшого лише у довгостроковому періоді.

4. Втрати резільєнтності ендогенного потенціалу регіонів України в результаті суспільно-політичної кризи 2013 р. та військової агресії Росії 2014 р.

Після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. більшості країн світу у короткостроковий чи середньостроковий період вдалося відновити позитивну економічну динаміку. Натомість Україна, після незначного покращення у 2011-2012 рр. основних соціально-економічних параметрів розвитку, вже у 2013-2014 рр. потерпіла від нового шоку – суспільно-політичної кризи та військової агресії Росії.

Тригерами шокового збурення 2013-2014 рр. стали, з одного боку, значний зовнішній політичний та економічний тиск Росії на Україну через її прагнення укласти Угоду про асоціацію з ЄС, а з іншого – різке зростання корупції та хабарництва в країні, посилення авторитаризму та безвідповідальності тодішньої влади. У підсумку це призвело до Революції Гідності – масових антиурядових протестів громадян України. Далі, на тлі послаблення нашої держави в суспільно-політичному та соціально-економічному контексті, відбулася анексія Криму Росією (у лютому-березні 2014 р.) та подальша його окупація. Згодом (у квітні) розпочалася війна на сході Україні.

У результаті настання вище описаних подій за показником ВРП на душу населення найглибшого шоку очікувано зазнали Луганська та Донецька обл. – відповідно 83,9% та 74% (рис. 4.1, кластер IV). Перманентні бойові дії, які мали місце у зазначених регіонах до 2021 р., а також повномасштабне військове вторгнення у 2022 р. не дозволили відновити тут дошокову динаміку ВРП на душу населення. Станом на кін. 2022 р. не відновили дошокову динаміку зазначеного показника й Закарпатська, Івано-Франківська, Дніпропетровська, Харківська, Київська, Сумська, Рівненська обл. та м. Київ (кластер III).

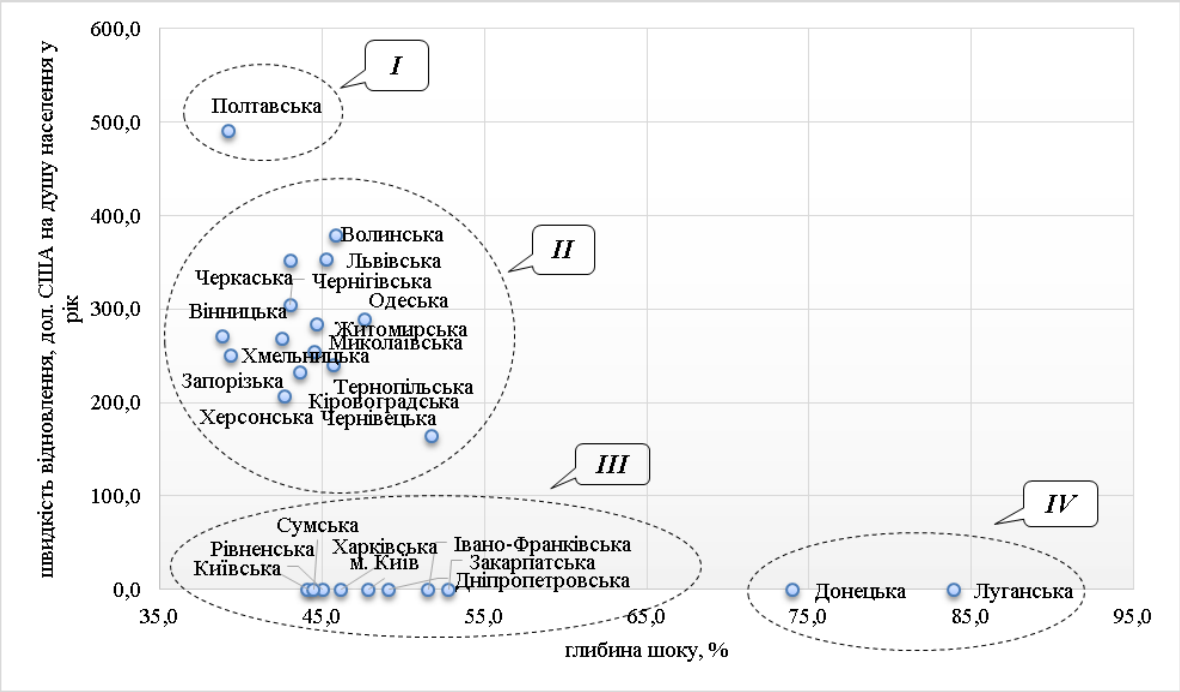

Рис. 4.1. Діаграма розсіювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України у період суспільно-політичної кризи та військової агресії Росії 2013-2014 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

*Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[78]

[78] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

При цьому цікаво, що регіони кластерів III та IV характеризувалися різним рівнем опірності до шоку 2013-2014 рр. (квадрант F, рис. 4.2).

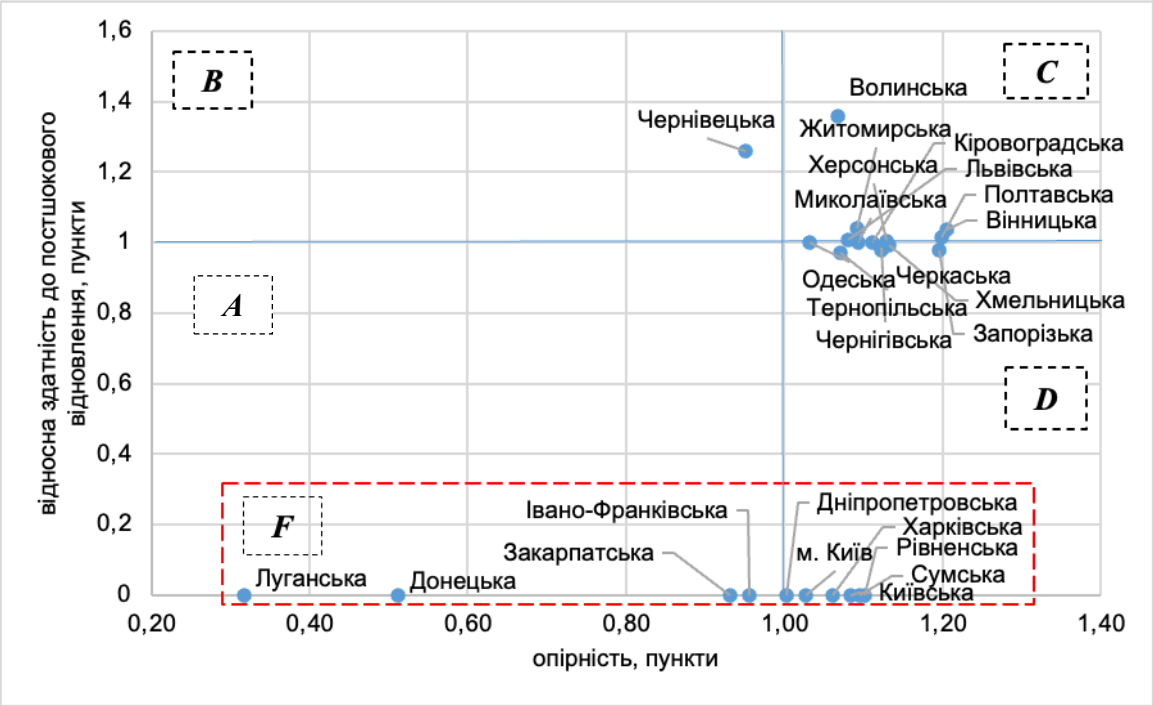

Рис. 4.2. Опірність та відносна здатність до постшокового відновлення соціально-економічних систем регіонів України у період суспільно-політичної кризи та військової агресії Росії 2013-2014 рр. (за показником ВРП на душу населення, дол США)*

Примітка:
Квадрант A – $R_{resist}<1$, $R_{recov}<1$;
Квадрант B – $R_{resist}<1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант C – $R_{resist}>1$, $R_{recov}>1$;
Квадрант D – $R_{resist}>1$, $R_{recov}<1$;
**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[79]

Однак, володіючи вищою здатністю до протистояння шокові Дніпропетровська, Харківська, Рівненська, Сумська, Київська обл. та м. Київ все ж не змогли ефективно використати наявний ендогенний потенціал для постшокового відновлення. Натомість, низька опірність до шоку Івано-Франківської та Закарпатської обл., насамперед, була зумовлена їх нижчим економічним потенціалом, а Донецької та Луганської обл. – низьким соціальним потенціалом та наявними інституційними деформаціями на тлі перманентних бойових дій (наприклад, за оцінками аналітиків[80] у 2016 р. рівень тіньової економіки у східних регіонах України сягав 75-84 % від обсягу ВРП, у той час в західних регіонах країни – 21-39%), а також латентними драйверами резільєнтності стримуючої дії. Насамперед, це високий рівень злочинності. Так, якщо у 2013 р. в середньому рівень злочинності в країні становив 124 злочини на 10 тис. населення, то відповідний показник Луганської обл. – 178 злочинів, а Донецької обл. – 133 злочини. Крім того, у зазначених регіонах зафіксовано найбільшу кількість рецидивної злочинності. За даними соціологічних опитувань[81], лише 3-4 з 10 мешканців зазначених регіонів відчували себе у безпеці. У Донецькій та Луганській обл. спостерігався й найвищий коефіцієнт природного скорочення населення. Зазначені регіони були аутсайдерами за кількістю

[79] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[80] Цимбал О.І. Протидія неформальній зайнятості в Україні: підходи до оцінки та безпекові пріоритети політики: аналітична доповідь. 2017 р. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-01/zainiatist-f1000.pdf
[81] Дослідження українських міст: всеукраїнське муніципальне опитування, 2-20 березня 2015. https://ratinggroup.ua/research/regions/vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html

прийнятого в експлуатацію житла в розрахунку на 1 тис. населення, а також належали до регіонів із високим рівнем неформальної зайнятості.

У період суспільно-політичної кризи та військової агресії Росії 2013-2014 рр. чи не найвищою резільєнтністю характеризувалася Полтавська обл. (див. рис. 4.1, кластер II). Тут зафіксовано найнижчий показник глибини шоку та найвищу швидкість постшокового відновлення. Такому результату, серед іншого, сприяло ефективне проведення в регіоні реформи децентралізації[82], внаслідок чого відбулося певне посилення місцевого самоврядування шляхом передачі повноважень та ресурсів від державних органів, створено спроможні територіальні громади (наприклад[83], у 2016 р. Глобинська, Шашицька та Пирятинська ТГ – лідери у рейтингу громад України за показником власних доходів на 1 мешканця; Глобинська та Шашицька ТГ – лідери серед громад країни за часткою базової дотації у доходах бюджету; Шашицька, Глобинська, Пирятинська, Семенівська, Пришибська та Білоцерківська ТГ – лідери за обсягом капітальних видатків на 1 мешканця). Як результат – починаючи із 2015 р. Полтавська обл. – лідер в Україні (після м. Києва) за обсягом ВРП на душу населення (у 2015 р. ВРП на душу населення Полтавської обл. перевищував ВВП України на душу населення на 914,5 дол. США, а у 2019 р. – на 1 540,5 дол. США, рис. 4.3).

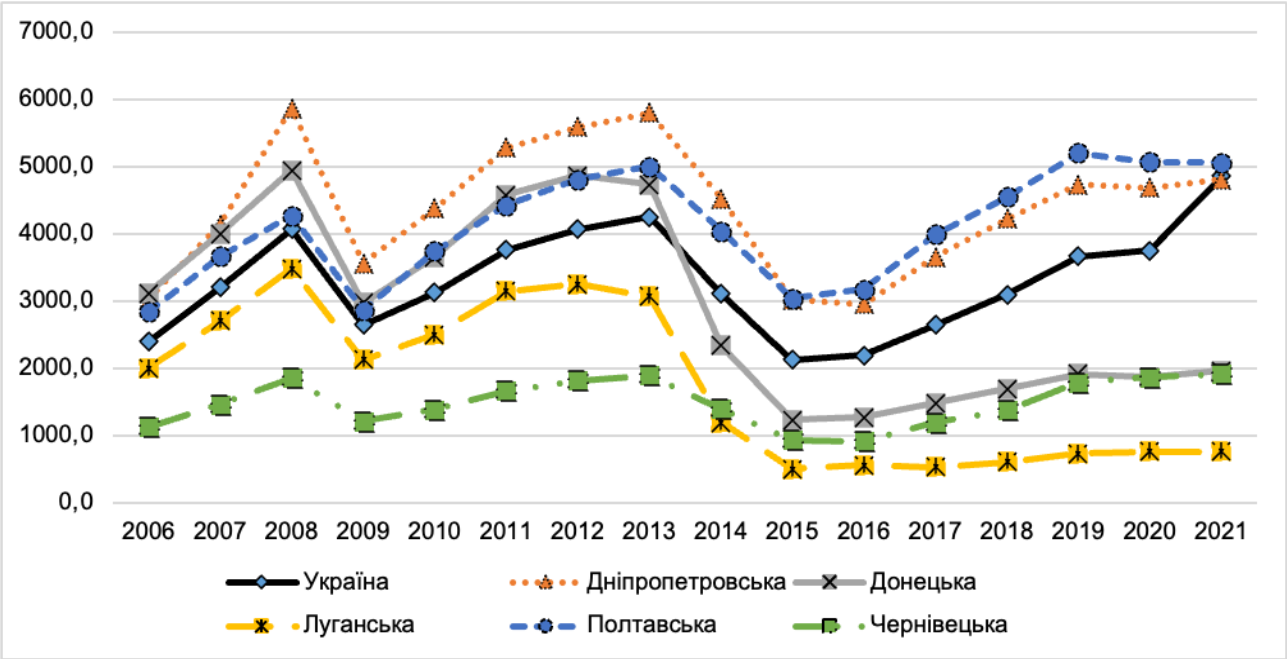

Рис. 4.3. Динаміка ВВП України та ВРП окремих регіонів країни на душу населення у 2006-2021 рр., доларів США*

**Джерело: складено авторами за даними[84]*

Одним із важливих в економічному контексті наслідків російського вторгнення в Україну та анексії Криму у 2014 р. стало розірвання торговельних відносин між Україною та Росією, а відтак, переорієнтація нашої держави на європейський ринок товарів та послуг. За нашими розрахунками унаслідок ведення політики скорочення російського впливу на вітчизняну економіку на тлі кризи 2014 р. глибина шоку економіки України за показником експорту товарів становила 42,6%. А дошокову динаміку зазначеного показника вдалося відновити лише у 2020

[82] В умовах військової агресії Росії 2014 р. в Україні було розпочато реформу децентралізації, основною метою якої було створення умов для формування ефективної і відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити комфортне та безпечне середовище для проживання людей. Реформа передбачала передачу повноважень та ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування, а також створення базового суб'єкта місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади.

[83] Моніторинг фінансової спроможності 159 ОТГ за 2016 рік. URL: https://decentralization.gov.ua/news/5981?page=25

[84] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

р. За оцінками міжнародних експертів[85], зниження експорту призвело до загальних втрат України у розмірі до 162 млрд доларів США за період з 2014-2020 рр.

За показником експорту товарів найглибшого шоку очікувано зазнали Луганська (93,9%) та Донецька (75,7%) обл., а також низка областей північно-східної та центральної України (рис. 4.4).

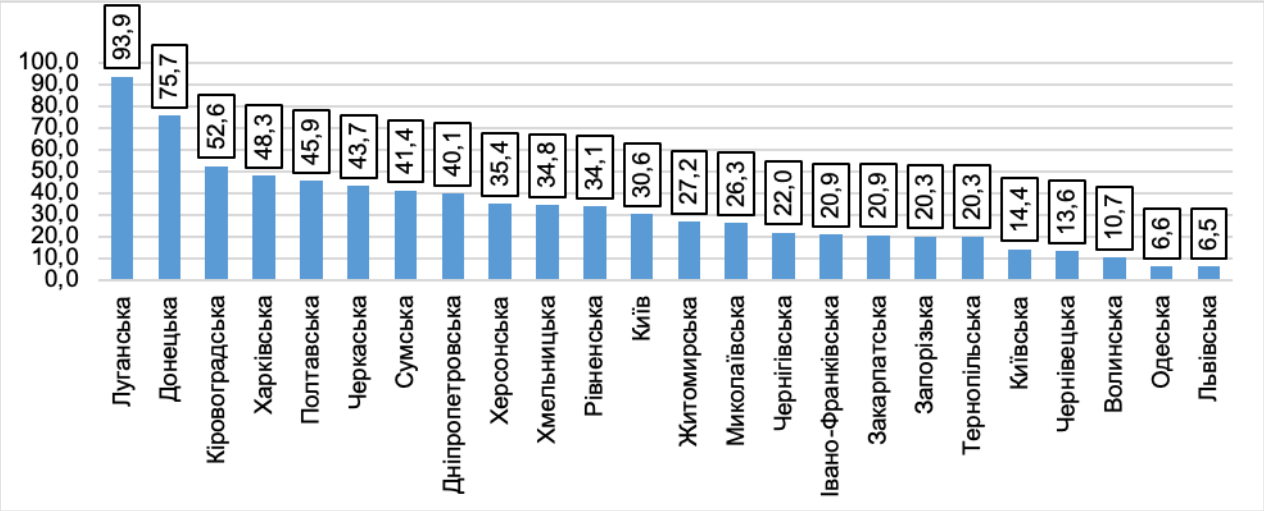

Рис. 4.4. Глибина шоку соціально-економічні системи регіонів України унаслідок суспільно-політичної кризи та військової агресії 2013-2014 р. за показником експорту товарів*

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[86]*

Першопричиною зниження динаміки експорту товарів у Луганській та Донецькій обл. стала анексія Росією частини території цих регіонів, а відтак і виробництва, яке тут розміщувалося (левову частку експорту зазначених регіонів становила металургійна продукція. В умовах військової агресії у 2014 р. втрати металургійних підприємств зазначених регіонів оцінюються на рівні близько 40 млрд грн, у т.ч. 25 млрд грн втрачених доходів від недовипущеної продукції та 15 млрд грн – вартість зруйнованих основних фондів. А втрати вітчизняних машинобудівних підприємств у 2014 р. оцінюються на рівні 10 млрд грн.), а також ведення тут перманентних воєнних дій. Тригером зниження динаміки зазначеного параметра в інших регіонах країни стало розірвання дипломатичних та соціально-економічних зав'язків між Україною та Росією, яке мало місце на тлі введення Росією військ на Донбас та у Крим (у дошоковому 2012 р. в географічній структурі експорту товарів Луганської обл. Росія займала 43%, Дніпропетровської обл. – 27,5%, Донецької обл. – 22%, а Кіровоградської – 18%). Однак, віддаленість регіонів Західної України, а також Одеської та Київської обл. від зони бойових дій, їх потужний логістичний потенціал та інтегрованість із ринками ЄС дозволили зазначеним регіонам очолити ТОП-5 регіонів із найменшою глибиною шоку за показником експорту товарів (<15%).

Утім, як вище зазначалося, розірвання торговельних відносин із Росією результувалося розширенням списку країн-партнерів України із зовнішньоекономічної діяльності з орієнтацією на європейський ринок товарів та послуг. Безумовно, це сприятиме подальшому інтегруванню регіонів України у європейський економічний простір з його високими інституційними, соціальними та економічними стандартами, що сприятиме підвищенню резільєнтності економіки України та регіонів до глобальних та локальних шоків.

---

[85] Cost to Ukraine of Conflict with Russia: a CEBR report. URL: https://web.archive.org/web/20220210134822/https://cebr.com/wp-content/uploads/2022/02/Cost-to-Ukraine-of-Conflict-with-Russia-a-Cebr-report-February-2022.pdf

[86] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Конфлікт на Донбасі мав наслідком зниження довіри інвесторів до економіки України, що, своєю чергою, призвело до втрати 72 млрд доларів США інвестицій або до 10,3 млрд доларів США щорічно упродовж 2014-2020 рр.[87].

Регіони України виявилися слабо резільєнтними до шоку 2013-2014 рр. й за обсягом капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу (у доларовому еквіваленті, рис. 4.5).

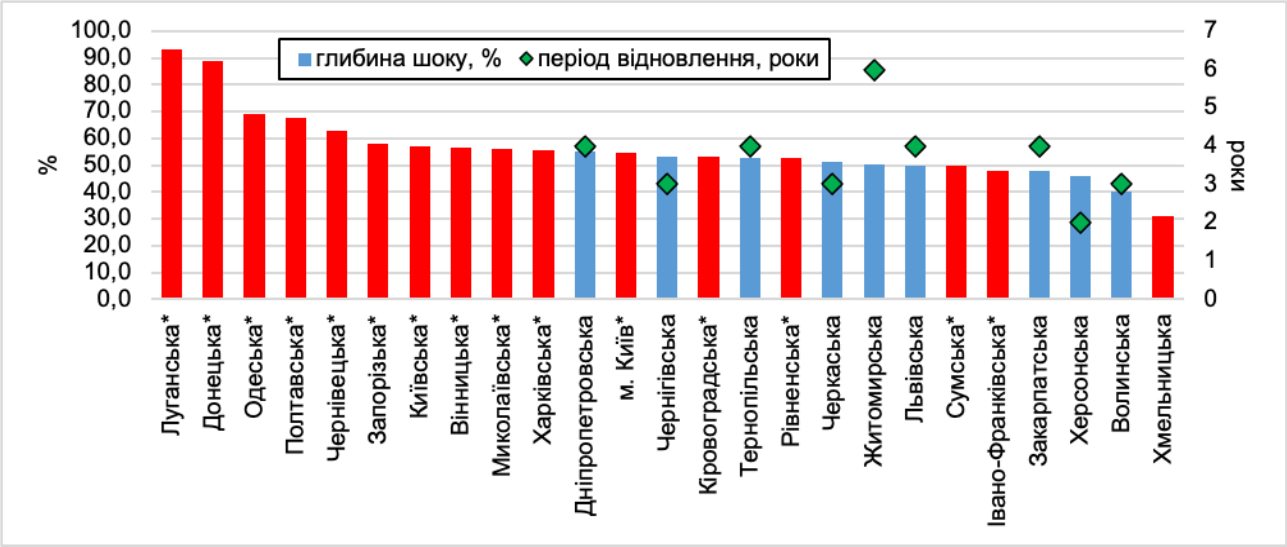

Рис. 4.5. Параметри резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах шоку 2013-2014 рр.
(за обсягом капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу, дол США)**

Примітка:
** – регіон не відновив дошокову динаміку обсягу капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу;*
***Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[88]*

У 2014 р., порівняно із 2013 р., обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу в середньому по країні знизився у понад 2,5 рази (в умовах шоку фінансово-економічної кризи – у 2,2 рази). Відтак, рівень шоку, який отримали регіони (понад 40%, за винятком Хмельницької обл.), був для 64% із них критичним, тобто таким який не дозволив відновити дошокову динаміку обсягу капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу.

Очікувано, найбільш значних втрат капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу зазнали Донецька та Луганська обл., де зазначений показник у 2015 р. знизився, порівняно із 2013 р. відповідно у 9 та майже 15 разів. Однак, на відміну від решти регіонів країни, де основною причиною зниження обсягу капітальних інвестицій стали зниження фінансового потенціалу місцевих підприємств, зниження ліквідності їх активів, проблеми із фінансовою стійкістю, а також зниження/замороження фінансування низки розвиткових проектів на тлі фінансової та економічної нестабільності, паніки та невизначеності на ринку капіталу, у Донецькій та Луганській обл., окрім зазначеного вище, першопричиною зниження обсягу капітальних інвестицій стала втрата основних фондів унаслідок військових дій та окупації частини регіону Росією. Так, за оцінками міжнародних експертів[89], сукупні втрати основних фондів України від знищення або пошкодження активів в Криму та на Донбасі в умовах військової агресії у 2014-2020 рр. загалом становили 117 млрд доларів США. За іншими оцінками[90] цей показник становить 98,4 млрд доларів США.

---

[87] Cost to Ukraine of Conflict with Russia: a CEBR report. URL: https://web.archive.org/web/20220210134822/https://cebr.com/wp-content/uploads/2022/02/Cost-to-Ukraine-of-Conflict-with-Russia-a-Cebr-report-February-2022.pdf
[88] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[89] Там само.
[90] Aslund, A. (2018). Kremlin Aggression in Ukraine: The Price Tag. Atlantic Council Eurasia Center. https://www.atlanticcouncil.org/wpcontent/uploads/2018/03/Kremlin_Aggression_web_040218_revised.pdf

Якщо розглядати соціальну резільєнтність регіонів країни в умовах кризи 2013-2014 рр., то загалом вона була дещо нижчою у східних та центральних областях (рис. 4.6).

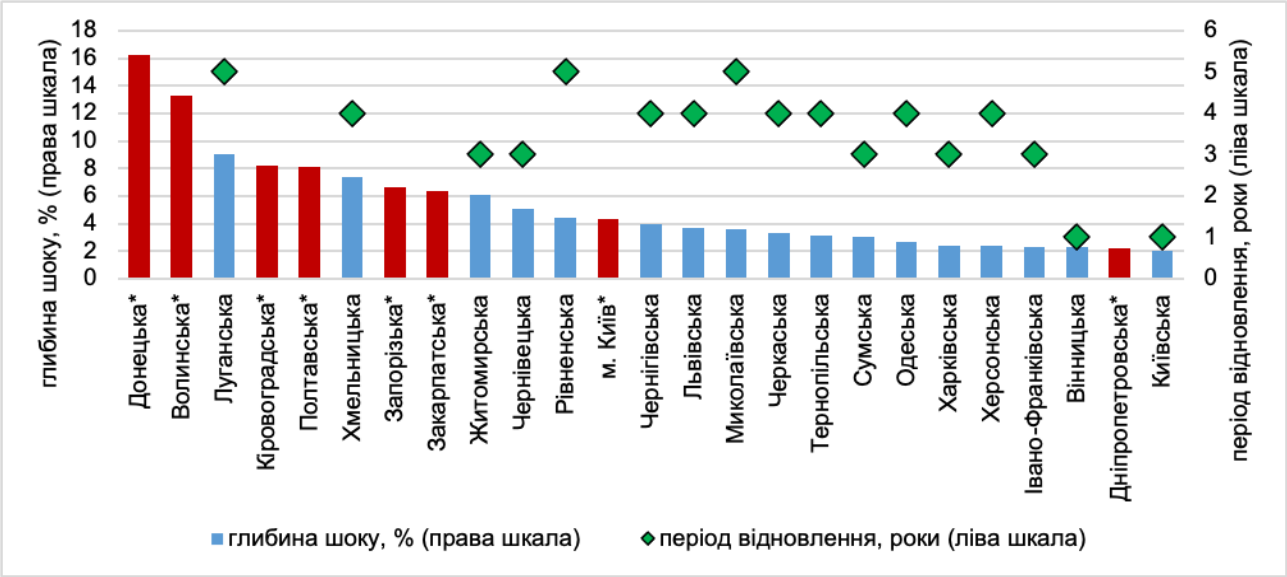

Рис. 4.6. Параметри резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах шоку 2013-2014 рр. (за показником зайнятості населення працездатного віку, % до населення відповідного віку)**

Примітка:
** – регіон не відновив дошокову динаміку аналізованого показника;*
***Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[91]

В умовах кризи 2013-2014 рр. глибина шоку регіонів України за показником зайнятості населення працездатного віку коливалася в межах від 2,1% (у Київській обл.) до 16,3% (у Донецькій обл.). 8 із 25 регіонів станом на кін. 2022 р. не змогли відновити дошокову динаміку вказаного показника. Натомість період відновлення інших регіонів становив в середньому 3,5 роки. Найшвидше відновилися Київська та Вінницька обл., що вказує на їх вищу соціальну резільєнтність до шоку 2014 р., порівняно з іншими регіонами країни.

Низька соціальна резільєнтність регіонів країни в умовах шоку 2013-2014 рр. спровокувала, серед іншого, коливання на їх ринках праці. Однак цікаво, що якщо у східних регіонах та регіонах, територіально близьких до лінії фронту, потреба роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць різко скоротилася (рис. 4.7 (а)), а навантаження на одну вакантну посаду – зросло (рис. 4.7 (б), то у західних регіонах (більш віддалених від зони бойових дій) – навпаки).

Причиною окресленої ситуації, насамперед, було те, що східні регіони та більшість регіонів південної і центральної України – високо урбанізовані території із високим рівнем концентрації промислового виробництва, наявністю розгалуженої транспортної мережі тощо. Відтак, у дошоковому періоді попит на робочу силу тут був високим. Однак, в умовах кризи 2013-2014 рр. частина промислових виробництв Донбасу опинилася під російською окупацією. А в інших регіонах низка суб'єктів господарювання припинили функціонування або ж значно скоротили обсяги діяльності, унаслідок чого вивільнилася значна частина зайнятого населення.

Разом з тим, як і в умовах кризи 2008-2009 рр., шок 2013-2014 рр. посилив неформальну зайнятість в усіх регіонах країни.

[91] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

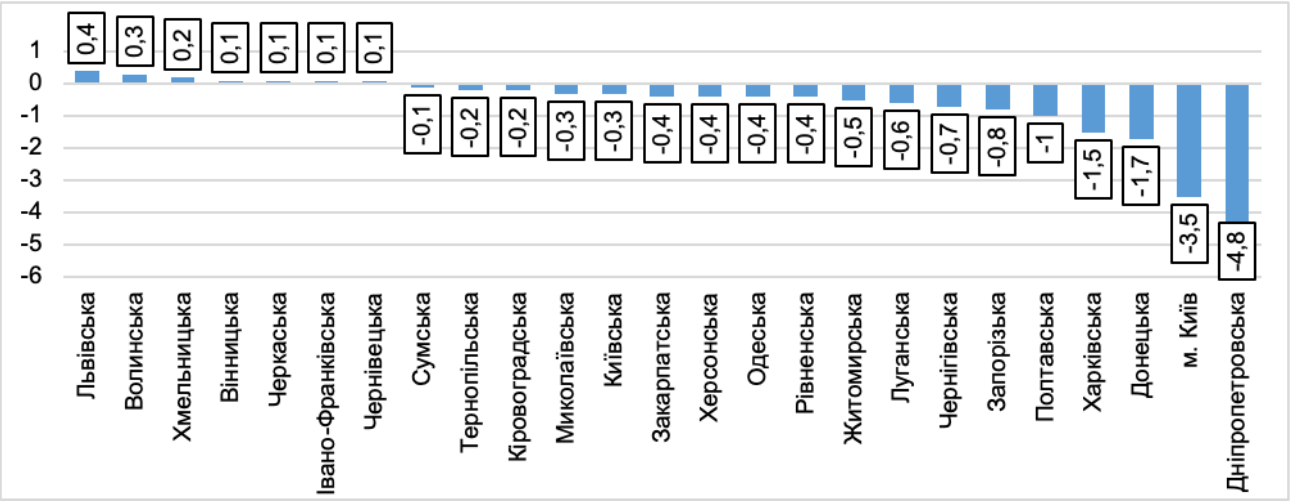

(а) – зміна потреби роботодавців у працівниках для заміщення вільних робочих місць у 2015 р. щодо 2013 р., тис. осіб

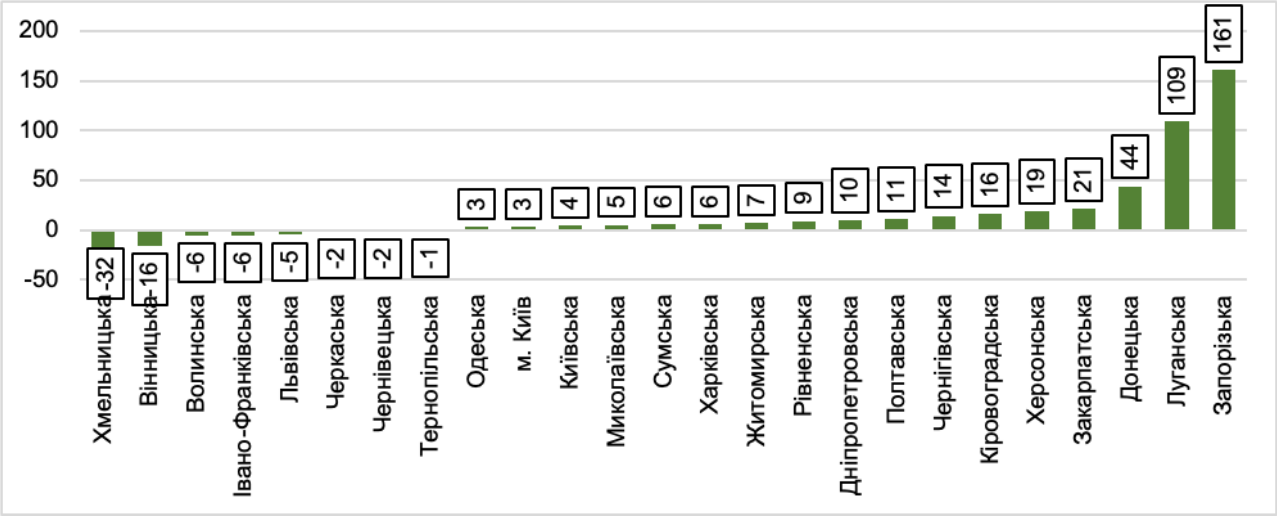

(б) – зміна навантаження на одну вакантну посаду у 2015 р. щодо 2013 р., осіб

Рис. 4.7. Зміна кон'юнктури на ринку праці регіонів України у 2015 р. щодо 2013 р.*

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[92]

Отже, резільєнтність регіонів України до суспільно-політичної кризи та військових дій 2013-2014 рр. була різною. В соціальному контексті дещо опірнішими до шоку виявилися регіони західної України. Натомість вищою економічною резільєнтністю до шоку 2013-2014 рр. характеризувалися регіони західної та центральної України. Загалом, зважаючи на неоднорідність соціально-економічного розвитку регіонів України, концепція посилення їх резільєнтності повинна бути «персоналізованою» та актив-орієнтованою, тобто розроблятися для кожного регіону окремо, з урахуванням його сильних та слабких сторін. Відтак, перспективою подальших досліджень у задекларованому напрямі є розроблення методичного підходу та оцінка потенціалу резільєнтності регіонів Україні.

[92] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

5. Результати впливу пандемії COVID-19 та карантинних обмежень на резільєнтність регіонів

Починаючи із 2016 р. економіка регіонів України, попри наявність геополітичних ризиків та загроз, спричинених суспільно-політичною кризою та конфліктом із Російською Федерацією, подолала прояви шоку та перейшла до фази поступового економічного відновлення, яке спостерігалося упродовж 2016-2019 рр. В середньому за вказаний період реальний ВВП зростав на 3%. Однак, у 2020 р. викликом резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України став невідомий раніше штам коронавірусу – COVID-19. Він спалахнув в Азії наприкінці 2019 р. та дуже швидко перетворився у пандемію.

Глобальна паніка, гіпершвидке поширення хвороби та незнання способів/методів її лікування призвели до оголошення карантину в більшості країн світу. В результаті цього відбувся транспортно-логістичний колапс, на невизначений термін зупинилися виробничі процеси, що спровокувало нову фінансово-економічну кризу.

В основу дослідження резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України та держави загалом до пандемії COVID-19 закладено міждисциплінарний підхід, який полягає у врахуванні економічних, соціальних, управлінських, поведінкових (психологічних) аспектів ділової активності, що дозволяє системно оцінити наслідки та потенційні ризики в умовах суспільної нестабільності та слабкої прогнозованості прийнятих рішень.

Задля протидії поширенню захворюваності на COVID-19 в Україні були застосовані:

– активні карантинні обмеження (так званий жорсткий карантин) – з 12.03.2020 р. по 25.05.2020 р.;

– адаптивний (дещо послаблений) карантин – з 25.05.2020 р. Його «жорсткість» визначалася епідемічною ситуацією у конкретному регіоні країни[93]; Урядом було розроблено 5-етапний план виходу країни з карантину, починаючи із кінця травня;

– активні карантинні обмеження (жорсткий карантин) – з 08.01.2021 р. до 24.01.2021 р. (період Новорічних та Різдвяних свят).

Застосовані карантинні обмеження спрацювали, з одного боку, як чинник сповільнення поширення пандемії, а з іншого – спричинили різке гальмування темпів економічного розвитку регіонів та України загалом, що проявилося, насамперед, через:

1. Сповільнення динаміки росту ВВП. Якщо упродовж 2016-2019 рр. в середньому реальний ВВП зростав на 3%, то у 2020 р. щодо 2019 р. вказаний показник зріс лише на 1,7%. При цьому, у II кв. 2020 р., порівняно із відповідним періодом попереднього року, мало місце зниження на 9,5% обсягу ВВП. Це власне й стало наслідком впровадження у березні-травні 2020 р. жорстких карантинних обмежень задля протидії поширенню захворюваності на COVID-19. Для порівняння, падіння ВВП у II кв. 2020 р., порівняно з відповідним періодом 2019 р., становило: в Іспанії – 22,1%, у Франції – 19,3%, в Австрії – 12,8%, у Німеччині – 11,7%, а в Литві – 3,8%.

Деяке послаблення карантинних обмежень наприкінці травня 2020 р. сприяло зменшенню глибини шоку України в умовах пандемії COVID-19. Зокрема, у III кв. 2020 р., порівняно із відповідним періодом попереднього року, обсяг ВВП зріс на 1,1%, а у IV кв. – майже на 13%.

---

[93] Кабінетом Міністрів України було встановлено чотири рівні епідемічної небезпеки поширення COVID-19: зелений, жовтий, помаранчевий та червоний. Для кожного регіону передбачався періодичний розрахунок рівня епідемічної небезпеки шляхом обчислення низки індикаторів, як-от рівень госпіталізації населення, зайнятість лікарняних ліжок з підведеним киснем тощо. За результатами оцінювання регіони кластерувати на відносили до певного рівня епідемічної небезпеки

Цікаво, що найбільші темпи зниження ВВП станом на вересень 2020 р. зафіксовано у таких видах економічної діяльності, як[94]:

– надання інших послуг, у тому числі діяльність домашніх господарств (-25,1% до відповідного кварталу 2019 р.);

– тимчасове розміщування й організація харчування (-17,9% до відповідного кварталу 2019 р.);

– діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (-12,1% до відповідного кварталу 2019 р.).

Зниження динаміки ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) у 2020 р. щодо 2019 р. зафіксовано у лише у 5-ти регіонах України – Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській та Полтавській обл., а у 2021 р., порівняно із 2020 р. – у Волинській, Закарпатській та Київські обл. (рис. 5.1).

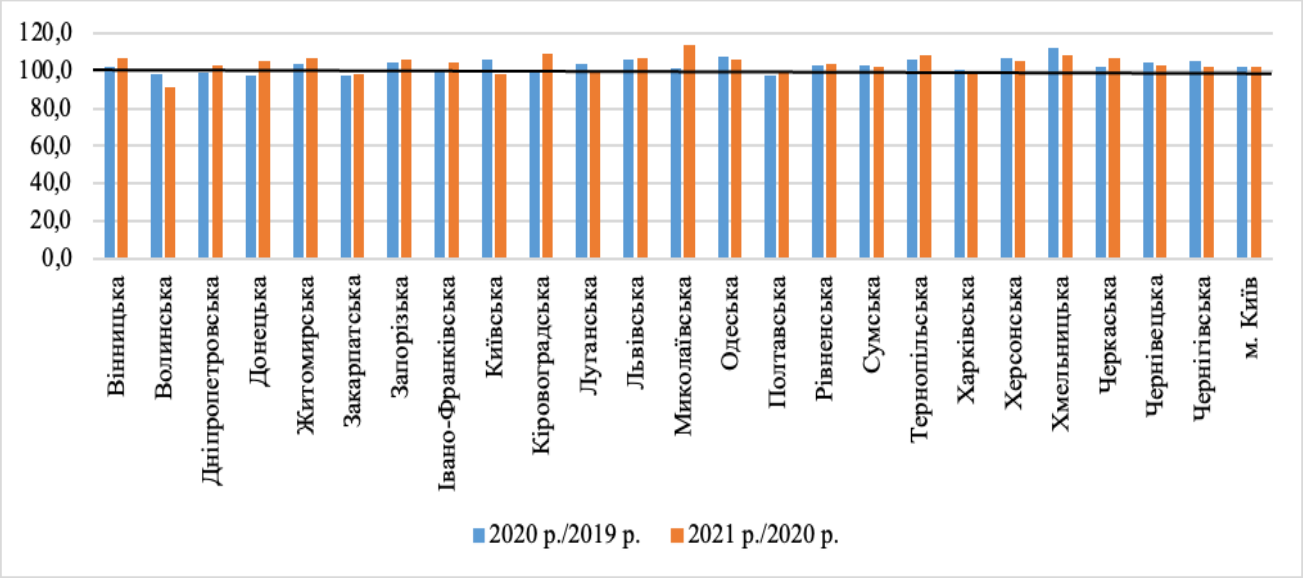

Рис. 5.1. Зміна обсягу ВРП на душу населення (у доларовому еквіваленті) регіонів України в умовах пандемії COVID-19, %*

**Джерело: складено авторами за даними[95]*

2. Зниження обсягів експортно-імпортних операцій. Вплив глобальної рецесії внаслідок пандемії COVID-19 на експортні можливості регіонів України та держави загалом на початку коронакризи був відносно незначним. У березні та квітні 2020 р. обсяги товарного експорту України були лише на 4,2% та 6,1% меншими, ніж у березні та квітні 2019 р. відповідно. Утім це відбулося на тлі зменшення у структурі товарного експорту частки капіталоємних і технологічних галузей (металургія та машинобудування) та збільшення продукції сировинних (сільське господарство, добувна промисловість) і низькотехнологічних (харчова промисловість) виробництв. Проте, вже у травні внаслідок зменшення зовнішнього інвестиційного та споживчого попиту в основних країнах-торговельних партнерах і впливу внутрішніх обмежень для економічної діяльності обсяги експорту товарів скоротилися порівняно із відповідним місяцем 2019 р. на 24,2%. У травні всі товарні групи експорту зазнали падіння.

[94] Melnyk M., Leshchukh I., Baranova V. The effect of the COVID-19 pandemic and quarantine restrictions on business and socio-economic dynamic in Ukraine. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. No. 3: 415-429. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2021.38

[95] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

На квітень та травень 2020 р. припадає й пік падіння обсягу імпортних операцій (відповідно 26,7% і 30,5% до аналогічного місяця попереднього року), що зумовлено зниженням попиту на споживчу та інвестиційну продукцію в Україні.

Однак, суттєвіше скорочення обсягу імпорту товарів та послуг в Україну (-11,4% щодо 2019 р.), порівняно із експортом товарів та послуг із України (-7,3% щодо 2019 р.), за підсумком 2020 р. забезпечило менш негативне сальдо експортно-імпортних операцій, порівняно із попередніми роками (у 2020 р. воно сягнуло -677,8 млн дол. США, тоді як у 2019 р. – -3 689,1 млн дол. США, а у 2018 р. – -6 212,8 млн дол. США). Насамперед, цього вдалося досягти за рахунок позитивного сальдо зовнішньої торгівлі послугами, що стало можливим на тлі активізації онлайн-послуг, е-комерції тощо (рис. 5.2).

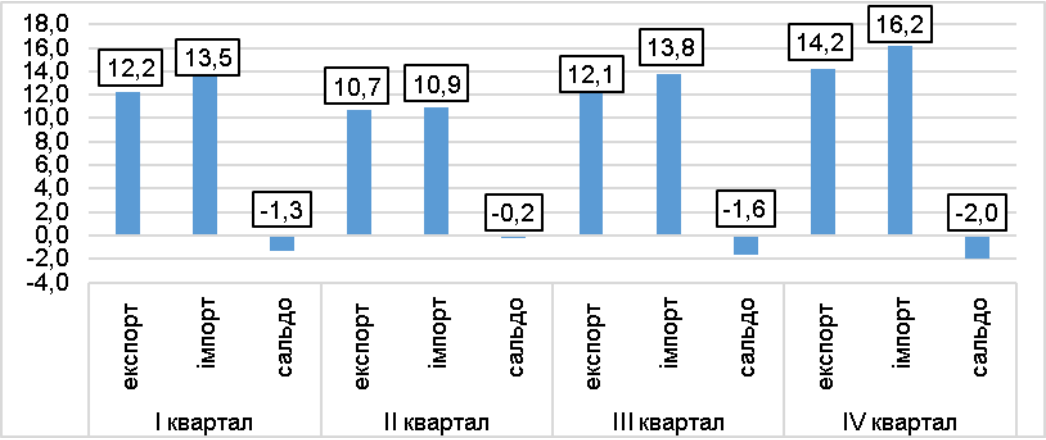

(а) – товари

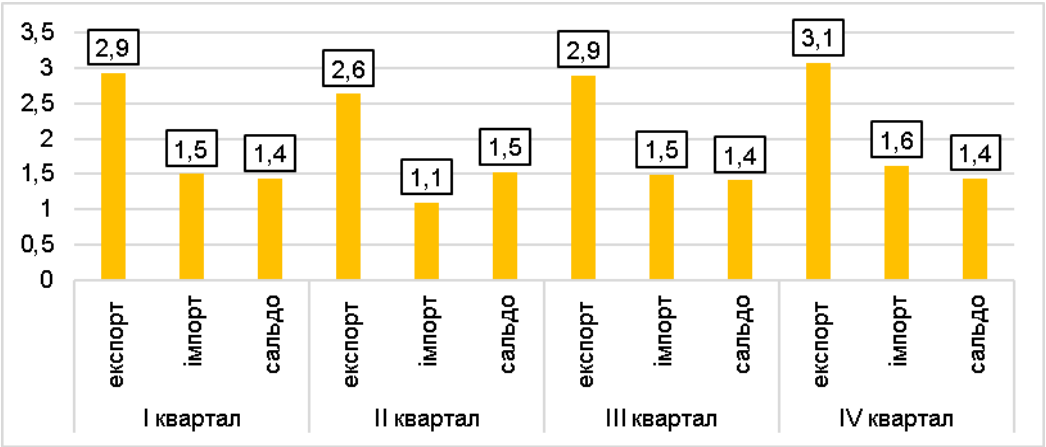

(б) – послуги

Рис. 5.2. Основні показники зовнішньої торгівлі України, 2020 р.*

**Джерело: складено авторами за даними[96]*

Коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2020 р. становив 0,99 (у 2018 р. – 0,90). У ТОП-5 регіонів із найвищим коефіцієнтом покриття експортом імпорту товарів увійшли Кіровоградська, Миколаївська, Донецька, Чернігівська та Вінницька обл., за послугами – Миколаївська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька та Львівська обл. (рис. 5.3; Додаток А, табл. А.7).

[96] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

(а) – товари;
відповідний середньоукраїнський показник – 0,91

(б) – послуги;
відповідний середньоукраїнський показник – 2,02

Рис. 5.3. Коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів та послуг за регіонами України, 2020 р.*

**Джерело: складено авторами за даними*[97]

3. Падіння промислового виробництва. Слабка резільєнтність вітчизняної промисловості до коронакризи проявилася скороченням у січні-листопаді 2020 р. промислового виробництва на 6,2%, порівняно з відповідним періодом 2019 р. А за підсумками 2020 р. зростання обсягу реалізованої промислової продукції щодо 2019 р. становило лише 0,01%. При цьому очікувано, що найбільшого зниження обсягу реалізованої промислової продукції зазнали регіони-промислові гіганти – Донецька (підконтрольна Україні частина, -9,9%), Дніпропетровська (-5,8%), Харківська (-5,4%) та Запорізька (-4%) обл. Натомість зростання зазначеного показника у 2020 р., порівняно із попереднім роком, мало місце здебільшого у регіонах Центральної України, а також Львівській та Одеській обл.

Індекс промислової продукції в середньому по країні у 2020 р. становив 95,5% щодо 2019 р. У регіональному розрізі найнижчим відповідний показник був у Чернівецькій обл. (85,9%), а найвищим – у Львівській обл. (105,4%).

Найглибшого шоку переробна промисловість зазнала, зокрема у березні-травні 2020 р., власне в період жорсткого карантину в Україні. Натомість, у цей період позитивної динаміки набуло фармацевтичне виробництво (рис. 5.4), що зумовлено не стільки зростанням захворюваності на COVID-19 у I-II кв. 2020 р., скільки штучно створеною в країні панікою навколо пандемії, «підігрітою» глобальною коронавірусною депресією.

[97] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

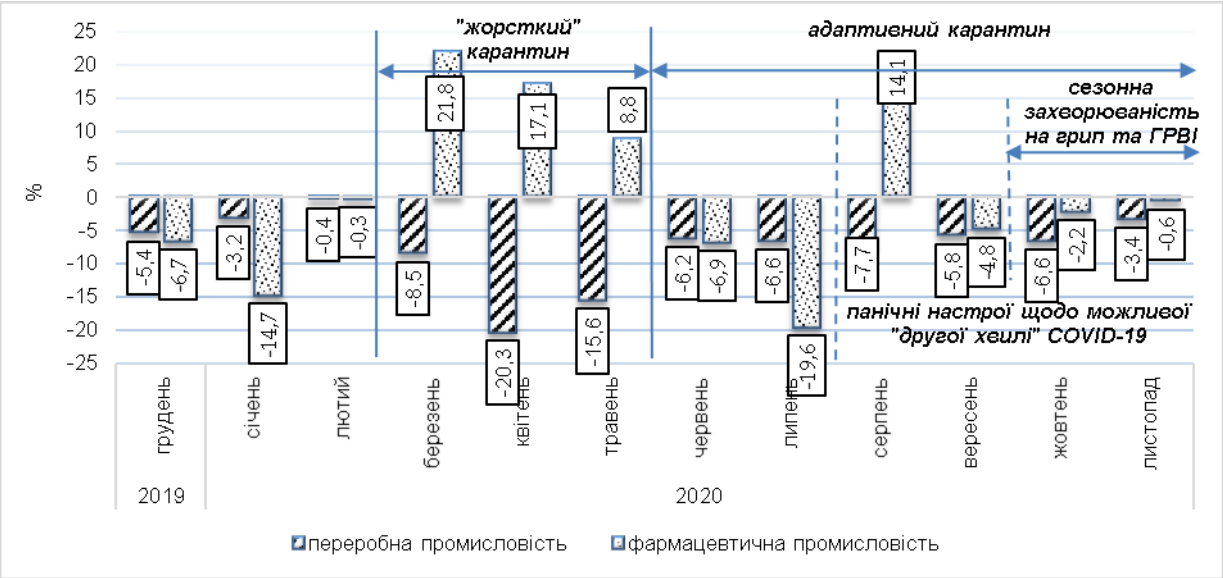

Рис. 5.4. Динаміка промислової продукції, % до відповідного місяця попереднього року*

**Джерело: складено авторами за даними[98]*

Наступне зростання обсягу виробництва у фармацевтиці в серпні 2020 р. стало наслідком оприлюднення заяв Уряду та Президента України (у липні) щодо перебування країни на межі «другої хвилі» COVID-19.

4. Зниження ділової активності в Україні. Макроекономічна нестабільність держави та регіонів на тлі стрімкого розвитку пандемії COVID-19 та застосування безпрецедентних обмежувальних заходів спричинили зниження соціальної та економічної резільєнтності країни до пандемії. Зокрема, введення заборони на роботу торговельно-розважальних центрів, закладів громадського харчування, закладів туристично-готельної інфраструктури, торговельного і побутового обслуговування населення, обмеження роботи транспорту тощо призвели до:

4.1. Інфляційних коливань. Інфляція на споживчому ринку в листопаді 2020 р. порівняно із жовтнем 2020 р. становила 1,3%, з початку року – 4,1%. А базова інфляція в листопаді 2020р. порівняно із жовтнем 2020р. становила 0,7%, з початку року – 4,2% (рис. 5.5).

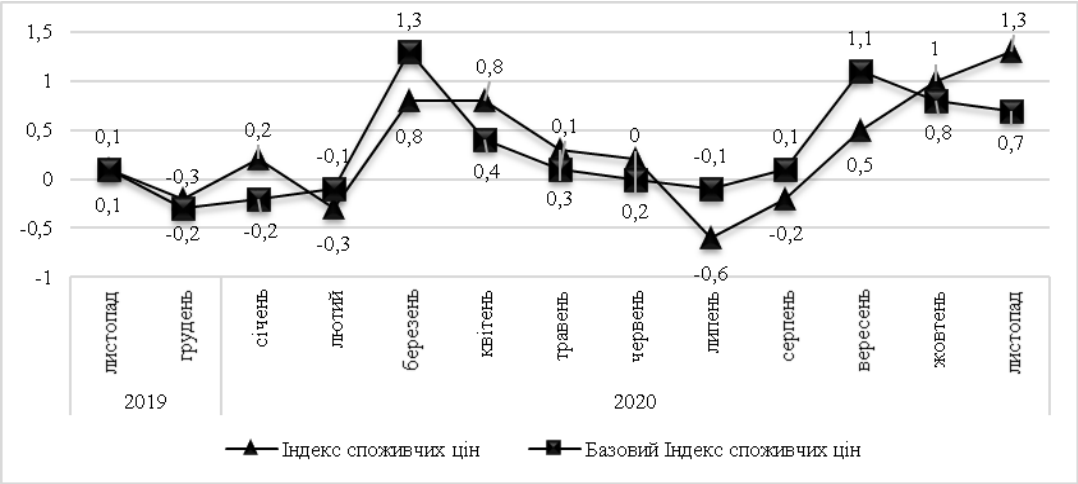

Рис. 5.5. Основний інфляційний тренд, % до попереднього місяця*

*Джерело: складено авторами за даними[99]

[98] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[99] Там само.

Відповідно, чималим було й коливання цін на товари та послуги, що було найбільш відчутним у перші тижні впровадження карантинних обмежень. На тлі ажіотажного попиту у квітні 2020 р. ціни на продукти харчування та безалкогольні напої зросли на 2,1%, порівняно із попереднім місяцем. Також стрімко дорожчали товари першої необхідності та товари з антисептичними властивостями: лимони, часник та цибуля. Вищими темпами зростали й ціни на овочі порівняно тривалого зберігання: картоплю, моркву тощо. Причинами такого зростання були не лише підвищений споживчий попит, а й проблеми з логістикою на тлі транспортних обмежень.

На коливання цін на товари вплинуло також послаблення гривні у березні 2020 р. Як наслідок, дорожчали товари, що представлені переважно імпортованою продукцією або мають високу частку імпорту в собівартості. Зокрема, швидко відреагували на девальвацію гривні ціни на дрібну побутову техніку та фармацевтичні товари. Підтримував зростання цін й ажіотажний попит через побоювання дефіциту цих товарів або подальшого їх здорожчання. Однак вже з квітня темпи зростання цін послабилися, а на окремі товари навіть знизилися .

Ціни на послуги упродовж дії карантинних обмежень продемонстрували змішану динаміку. Так, наприклад, якщо у січні-травні 2020 р. вартість доставки їжі з ресторанів також була практично незмінною, то після продовження карантину та розширення попиту на ці послуги їх вартість почала зростати.

4.2. Зниження ділової активності бізнесу (уповільненні темпів створення нових компаній). Свідченням спаду ділової активності в Україні як ознаки її низької резільєнтності до пандемії було й те, що темпи створення нових компаній у І-ІІ кв. 2020 р. знизилися, порівняно з аналогічним періодом минулого року, на 54,7%. Так, якщо у 2019 р. за даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України протягом вказаного періоду було засновано 5452 нових компаній, то у звітному періоді – лише 2471 компанію. При цьому, в період жорсткого карантину відбувалося закриття до 50 компаній в день. Це засвідчило значне зниження оптимізму та погіршення очікувань потенційних підприємців щодо створення нового бізнесу, відсутність стартового капіталу, пов’язаного зі зменшенням капіталізації суб’єктів економіки. Додатковим чинником послаблення резільєнтності регіонів в умовах коронакризи була тінізація підприємницької діяльності.

Однак, через значне посилення уваги населення до стану власного здоров’я та профілактики захворювань, зростання попиту на товари та послуги фармацевтичної промисловості, відбулося чимале зростання кількості новоствореного бізнесу на ринку медичного обслуговування і фармакологічної продукції. Найбільше було створено нових компаній (як правило, невеликих за розмірами) за видами діяльності[100]:

– виробництво фармацевтичних препаратів і матеріалів (+600%, порівняно із І-ІІ кв. 2019 р.);

– добування мінеральної сировини для хімічної промисловості та виробництво мінеральних добрив (+100%, порівняно із І-ІІ кв. 2019 р.).

4.3. Зниження обсягів реалізації товарів та послуг. Окрім зменшення купівельної спроможності населення, чинниками зниження обсягів реалізації товарів та послуг в Україні стало звуження споживання товарів та послуг «не першої необхідності» із застережних мотивів на тлі збільшення економічної та епідеміологічної невизначеності, а також панічних настроїв та невпевненості населення у найближчій перспективі.

Жорсткі обмежувальні заходи у зв'язку з епідемією коронавірусу призвели до стрімкого зменшення обсягу обороту роздрібної торгівлі (рис. 5.6), що було особливо відчутним в умовах дії жорстокого карантину (І-ІІ кв. 2020 р.) внаслідок впровадження обмежень на роботу торгових центрів, великих супермаркетів, ринків тощо.

---

[100] Фарма – перша скрипка карантину. Огляд трендів у бізнесі - https://youcontrol.com.ua/data-research/farma-persha-skrypka-karantynu-ohliad-trendiv-u-biznesi.

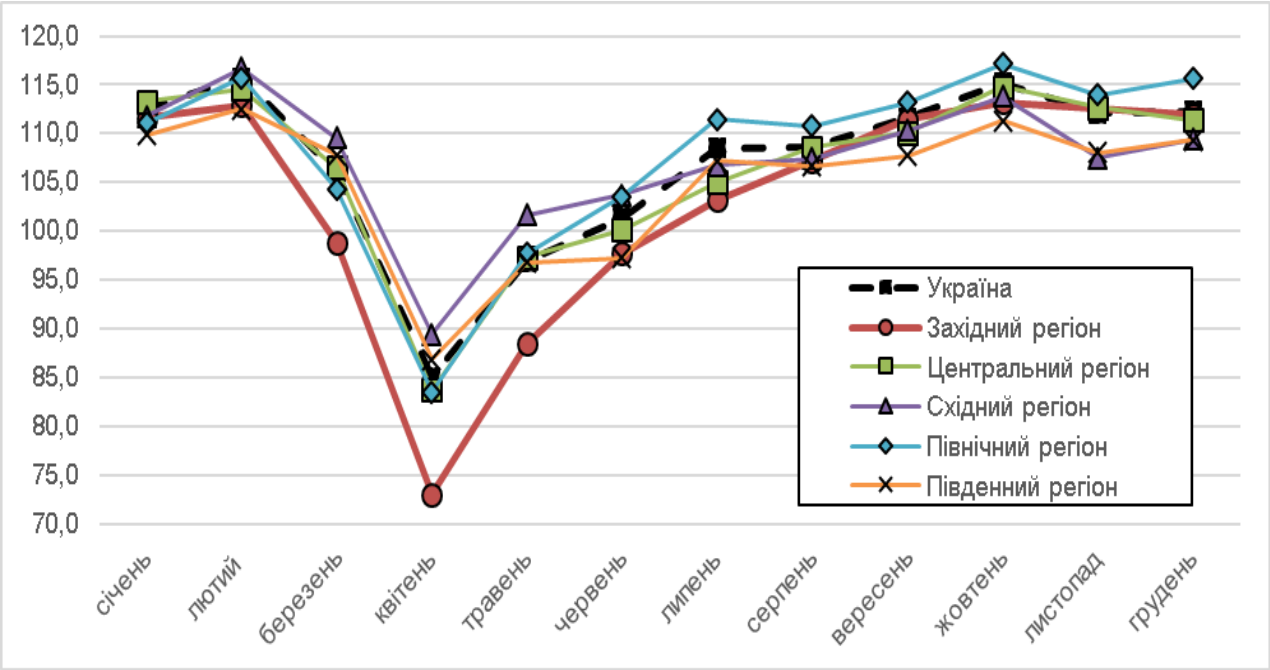

Рис. 5.6. Індекси фізичного обсягу обороту роздрібної торгівлі,
% до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком*

**Джерело: складено авторами за даними*[101]

Через вимушене закриття офлайн-магазинів рітейл-операторам довелося переходити на роботу в онлайн-режимі. Проте, у тих із них, хто й раніше активно розвивав інтернет-продажі, кількість клієнтів у період жорсткого карантину зросла на 30-70%[102].

Проте, відновлення попиту населення на тлі поліпшення споживчих настроїв і зростання заробітних плат, а також відновлення роботи магазинів та ринків у II півріччі 2020 р. зумовили деяке сповільнення спаду роздрібної торгівлі.

Зниження обсягів реалізації послуг зумовлене зменшенням чи відсутністю пропозицій деяких видів діяльності, на які найбільше вплинули карантинні обмеження. Так, у секторі послуг найменш резільєнтними до пандемії COVID-19 виявилися туристичні агентства та оператори, суб'єкти господарювання із тимчасового розміщення та харчування, суб'єкти господарювання – надавачі культурно-масових та спортивних послуг, а також послуг із пасажирських та авіаперевезень (табл. 5.1).

Натомість, як видно з табл. 5.1, вплив карантинних заходів здебільшого позитивно відобразився на роботі поштових та кур'єрських служб в Україні. Так, компанія «Нова пошта» у I півріччі 2020 р. доставила посилок і вантажів втричі більше, ніж за аналогічний період минулого року. При цьому у II кв. 2020 р., у пік періоду карантину, обсяги кур'єрської доставки зросли на 35%. Крім того, за вказаний період вдвічі зросли і показники міжнародної доставки[103].

Особливою популярністю в умовах карантину почала користуватися доставка ліків поштою, дистанційний (онлайн) продаж яких став можливим внаслідок відповідного дозволу Кабінету міністрів України у квітні 2020 р.[104].

---

[101] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[102] Pro-Consulting: Рітейл під час та після карантину - https://commercialproperty.ua/interview/riteyl-pid-chas-ta-pislya-karantinu/

[103] Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження, липень 2020 р. URL: https://www.kas.de/documents/

[104] Уряд дозволив дистанційний продаж ліків - https://www.slovoidilo.ua/2020/03/23/novyna/polityka/uryad-dozvolyv-dystanczijnyj-prodazh-likiv

Таблиця 5.1

Динаміка обсягу реалізованих послуг за окремими видами економічної діяльності у 2020 р., % до відповідного місяця попереднього року*

Види економічної діяльності	2019				2020				Темп зростання/зниження, % 2020 р. до 2019 р.			
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
вантажний залізничний транспорт	5047,3	5222,7	5096,2	4990,9	4138,4	3012,4	3466,4	3887,9	-18,0	-42,3	-32,0	-22,1
інший пасажирський наземний транспорт	4202	4419,6	4458,6	4312,8	3570,2	1674,7	3438,9	3338,1	-15,0	-62,1	-22,9	-22,6
Авіаційний транспорт	9110	11945,6	13837,5	9368,8	8019,3	4491,7	6967,4	6586,3	-12,0	-62,4	-49,6	-29,7
Поштова та кур'єрська діяльність	2062,4	2169,5	2136	2365	2226,4	2366	2425,6	286,2	8,0	9,1	13,6	-87,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	6983,3	8474,4	9457,8	8511,6	5361,7	2257,7	5149,9	5004,8	-23,2	-73,4	-45,5	-41,2
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	1487,7	3047,9	3800,1	2173,3	1499,7	126,6	2247,3	1288,8	0,8	-95,8	-40,9	-40,7
Адміністративна та допоміжна офісна діяльність, інші допоміжні комерційні послуги	2663,8	2724,9	2793	2881,1	2179,5	1634,2	2197,1	2679,4	-18,2	-40,0	-21,3	-7,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5744,5	6343,4	7190	7026,8	13830,2	5490,3	9023,5	10807,2	140,8	-13,4	25,5	53,8
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1545,3	1651	1743,8	1850,6	1622,6	546,3	1325,6	1297,3	5,0	-66,9	-24,0	-29,9

**Джерело: складено авторами за даними[105]*

4.4. Зниження прибутковості ведення бізнесу; песимістичні настрої бізнесу щодо результатів своєї економічної діяльності в умовах карантину. За даними Національного банку України очікування підприємств країни щодо їх ділової активності упродовж всього періоду дії карантинних обмежень знаходилися нижче рівноважного значення (тобто <50 пунктів; рис. 5.7). При цьому, найбільш песимістичними були очікування підприємств сфери послуг (у квітні 2020 р. – лише 20,4 пунктів).

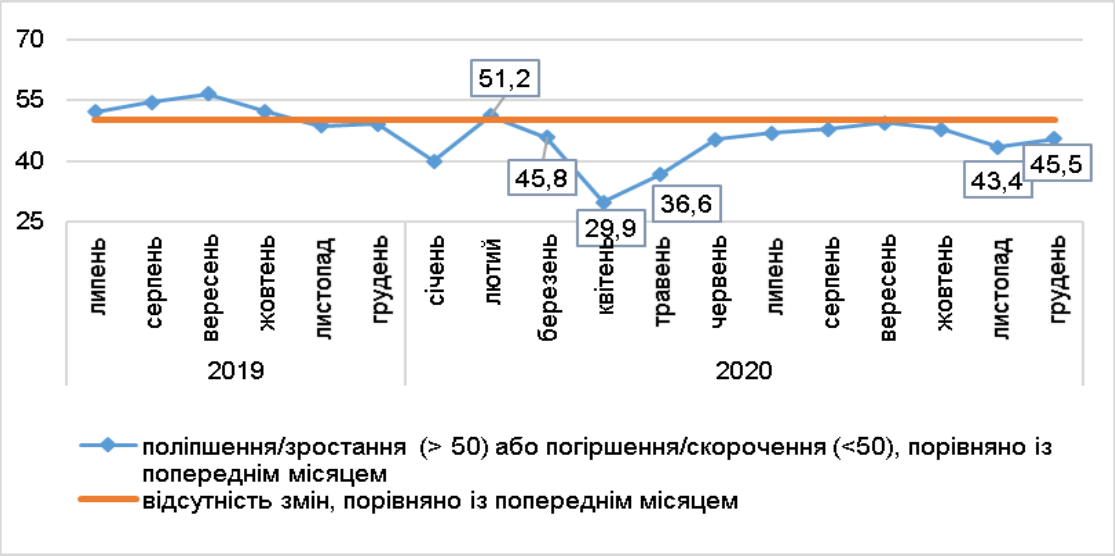

Рис. 5.7. Індекс очікувань ділової активності підприємств України, пунктів*

**Джерело: складено авторами на основі матеріалів Національного банку України[106]*

[105] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/
[106] Національний банк України: офіційний веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/ua/publications

Якщо у квітні-травні (у період жорсткого карантину) основні побоювання бізнесу стосувалися зниження цін на товари власного виробництва та послуги, то вже у кінці 2020 р. на тлі очікувань локдауну у січні 2021 р. підприємства всіх секторів економіки прогнозували зростання цін на продукцію власного виробництва (очікуючи зростання цін на сировину та матеріали) та ймовірне скорочення кількості працівників своїх компаній у найближчій перспективі.

Суттєве зниження обсягів виробництва і продажів, послаблення попиту, перехід до дистанційних форм зайнятості та переведення працівників у режим простою зумовили, серед іншого, зростання частки збиткових підприємств у загальній їх кількості. Зокрема, у II кв. 2020 р. збитковими були майже 76% середніх та великих підприємств індустрії гостинності, 69% підприємств-надавачів спортивних послуг, послуг з відпочинку та розваг, а також 60,7% підприємств, що діяли у сфері нерухомості. При цьому, у грошовому еквіваленті в I-III кв. 2020 р., порівняно з аналогічним періодом 2019 р., найбільші збитки отримали середні та великі промислові підприємства, підприємства індустрії гостинності, оптової та роздрібної торгівлі (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності у 2019-2020 рр., млн грн*

Показники	2019			2020			Зміна, млн грн, 2020 р. до 2019 р.		
	I кв.	II кв.	III кв.	I кв.	II кв.	III кв.	I кв.	II кв.	III кв.
Усього	**111089,2**	**107004,6**	**124715,7**	**-4902,6**	**34090,6**	**64130**	↓ **-115991,8**	↓ **-72914**	↓ **-60585,7**
Сільське, лісове та рибне господарство	21	-44,7	-19,6	-158,7	10,1	55,8	↓ -179,7	↑ 54,8	↑ 75,4
Промисловість	41658,7	45021,9	68715,3	-66115,4	25894,4	-4635,9	↓ -107774,1	↓ -19127,5	↓ -73351,2
Будівництво	966,9	373,9	2297,5	-701,1	1190,9	1139,1	↓ -1668	↑ 817	↓ -1158,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14611	22718,2	28270,8	-10952,8	15108,3	8357,2	↓ -25563,8	↓ -7609,9	↓ -19913,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-534,2	369,7	8336,4	-27747,5	7262,4	5596,8	↓ -27213,3	↑ 6892,7	↓ -2739,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	332,4	747,2	1524,2	-2226,2	242,8	-905,7	↓ -2558,6	↓ -504,4	↓ -2429,9
Інформація та телекомунікації	5186,8	5425,5	6328,6	326,3	5226,6	4734	↓ -4860,5	↓ -198,9	↓ -1594,6
Фінансова та страхова діяльність	22584,6	21504,9	2179,1	112530,3	-2200,7	54811,1	↑ 89945,7	↓ -23705,6	↑ 52632
Операції з нерухомим майном	2132,9	3368,8	5518,9	-9309,3	4218,3	-2804,8	↓ -11442,2	↑ 849,5	↓ -8323,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	23521,1	7523,7	-1039,2	1538,2	-23357,3	-2432,4	↓ -21982,9	↓ -30881	↓ -1393,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	599,6	645,8	1055,1	-956,2	873,5	198,8	↓ -1555,8	↑ 227,7	↓ -856,3
Освіта	-0,2	-2,4	-0,1	-34,2	-1,9	-31,8	↓ -34	↑ 0,5	↓ -31,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	101,5	68,2	208,9	-470,1	484,7	821,3	↓ -571,6	↑ 416,5	↑ 612,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-93,3	-715,1	1225,3	-623,6	-875,3	-761,5	↓ -530,3	↓ -160,2	↓ -1986,8
Надання інших видів послуг	0,4	-1	114,5	-2,3	13,8	-12	↓ -2,7	↑ 14,8	↓ -126,5

**Джерело: складено авторами за даними[107]*

Чималих втрат прибутку зазнали й транспортні підприємства, насамперед ті, які здійснювали пасажирські перевезення. Наприклад, пасажирські перевезення залізницею було повністю зупинене з 11.03.2020 р., частково відновлено – у другій половині травня. В умовах послаблення карантину кількість призначених поїздів суттєво зменшилася, а продаж квитків на ці поїзди здійснювався на обмежену кількість місць у вагонах (50% місць). Відтак, експерти оцінили збитки Акціонерного товариства «Укрзалізниця» приблизно в 1 млрд грн[108].

Істотний вплив карантинних обмежень відчули й торгово-розважальні центри. Так, за підсумками квітня-травня 2020 р. вони втратили близько 7 млрд грн орендних надходжень, а їхні орендарі – понад 50 млрд грн товарообороту[109].

---

[107] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[108] Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. Кабінетне дослідження, липень 2020 р. URL: https://www.kas.de/documents/

[109] Коронавірусний жах рітейлу: як вижити під час шторму – https://www.unian.ua/economics/other/karantin-v-ukrajini-yak-perezhiti-koronavirusniy-zhah-riteylu-ostanni-novini-11013341.html

Значних втрат прибутку зазнав бізнес, насамперед, малі підприємства сектору громадського харчування, у середині листопада-на початку грудня 2020 р. в умовах так званого «карантину вихідного дня». Адже, за підрахунками аналітиків[110] на суботу і неділю припадає основна частина виручки закладів громадського харчування: у вихідні дні ресторани заробляють в середньому 41% від свого тижневого обороту, бари – 40%, піцерії і кальянні – 35%, фастфуд – 31%, а кондитерські – 30%.

Критичне становище малих і середніх підприємств ставить під загрозу формування середнього класу в суспільстві та зменшує потенціал розвитку для виходу економіки з кризи. Обмеження діяльності великих підприємств є джерелом загроз як бюджетної безпеки держави (через зменшення обсягів сплачених податків до бюджету), так і загрозою валютній безпеці (внаслідок втрати зовнішніх ринків збуту і припинення надходження в країну валютної виручки), що у перспективі може негативно вплинути на стабільність національної грошової одиниці.

5. Послаблення соціальної активності у суспільстві. Зниження темпів макроекономічного розвитку та економічної мобільності суб'єктів економіки в Україні внаслідок введення карантинного режиму через поширення пандемії COVID-19 негативним чином вплинули на соціальну резільєнтність регіонів та держави загалом.

Станом на середину січня 2021 р. офіційно безробітними в Україні були 466,7 тис осіб, з них безробітними у період карантину (березень-грудень 2020 р.) стали 106,6 тис осіб[111]. Наприкінці 2020 р. рівень безробіття в країні становив 9,5% до робочої сили відповідного віку (у кінці 2019 р. ≈ 8%). Пік зростання рівня безробіття припадав на червень-липень, а найвища частка безробітних спостерігалася у сфері торгівлі та переробній промисловості. При цьому, допомогу по безробіттю у цей період отримували лише близько 83% безробітних.

В умовах коронакризи в режимі невизначеності опинилася Державна служба зайнятості: унаслідок вимушеної зупинки діяльності бізнесу планові надходження зменшувалися, тоді як кількість безробітних, що стають на облік, навпаки, збільшилася[112].

На основі кореляційно-регресійного аналізу ми проаналізували вплив конкретних драйверів макроекономічного розвитку та економічної мобільності суб'єктів економіки на соціальну резільєнтність України до шоку коронакризи (за показником рівня безробіття).

Зазначимо, кожен із наведених факторів перевірений на можливість використання в поліноміальній моделі як незалежної змінної. Тіснота зв'язку між кожним з виділених факторів і рівнем безробіття встановлювалася за допомогою коефіцієнта парної кореляції. Усі коефіцієнти кореляції між рівнем безробіття та обраними для аналізу незалежними факторами є значущими, тобто чинять безпосередній вплив на динаміку безробіття.

Взаємодія результуючого показника *(y)* з факторними ознаками *(x_1, x_2….x_n)* традиційно описується рівнянням лінійної багатофакторної регресії. В результаті чотирифакторного кореляційно-регресійного аналізу нами побудовано економіко-математичну модель, яка має наступний вигляд:

$$y = -8.714 + 0.038_{x_1} + 0.002_{x_2} + 0.139_{x_3} - 0.0002_{x_4}, \quad (3.1)$$

де: x_1 – зміна реального ВВП (% до відповідного кварталу попереднього року); x_2 – експорт товарів та послуг (млн. дол. США); x_3 – частка збиткових підприємств (% до загальної кількості підприємств); x_4 – обсяг реалізованих послуг населенню (млн. грн)

Високий коефіцієнт детермінації (R^2=0,833) свідчить про наявність значного впливу обраних незалежних факторів на динаміку безробіття в Україні.

Ранжування факторів, що увійшли до моделі, за ступенем значущості їх впливу на результуючий показник свідчать, що найбільше на зростання безробіття вплинуло зростання

[110] Володимир Сілівейстр. Карантин вихідного дня: бари і ресторани можуть не дорахуватися понад 40% виручки. URL: https://joinposter.com/post/karantin-vihodnogo-dnya-dlya-restoranov
[111] Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. https://q.rating.zone/
[112] Україна після коронакризи – шляхи одужання: наук. доп. / Я. А. Жаліло та ін.; Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ: НІСД, 2020. – 304 с.

частки збиткових підприємств. Такий результат є закономірний з огляну на те, що ≈83% населення України – це працюючі за наймом.

Чималий вплив на зростання безробіття в Україні чинило й зниження темпів зростання реального ВВП. Інші фактори мали менш помітний вплив на результуючий показник.

Зниження реального ВВП тісно корелювало зі зниженням наявного доходу населення (R^2=0,893). Левову часту у структурі доходів домогосподарств України складає заробітна плата. Незважаючи на деяке зниження середньомісячного розміру у квітні і травні (майже до рівня квітні-травня 2019 р.), загалом її динаміка упродовж 2020 р. була позитивною. Однак, у листопаді в доларовому еквіваленті зазначений показник становив 421,1 дол США, що було на 5,2% менше, ніж у відповідний період попереднього року.

Порівняно із початком карантину (березень 2020 р.), заборгованість із виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах у грудні 2020 р. зросла на 44,2% та становила 2,7 млрд грн проти 2 млрд грн у грудні минулого року. Найбільші суми невиплаченої заробітної плати станом на 01.12.2020 р. зафіксовано на промислових підприємствах (насамперед, машинобудівних, а також підприємствах енергетичної, металургійної та харчової промисловості), підприємствах транспорту, поштової та кур'єрської діяльності, у сфері професійної, наукової та технічної діяльності.

Таким чином, практично всі верстви населення упродовж карантину змушені були переглянути структуру власних витрат, відмовитися від багатьох речей «не першої необхідності», переглянути спосіб життя. Якщо жителі великих міст зменшили витрати на спорт, розваги, харчування поза домом і послуги індустрії краси, то мешканці малих міст перерозподілили свої витрати на користь придбання продуктів харчування, ліків, гігієнічних засобів та інших товарів першої необхідності[113].

Одним з найбільш негативних наслідків тимчасового припинення трудової активності є недонадходження від сплати єдиного соціального внеску до бюджетів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Так, за даними[114] якщо у докризові місяці, наприклад грудень 2019 р. та лютий 2020 р. надходження від сплати єдиного соціального внеску становили відповідно 28 млрд грн та 23,5 млрд грн, то у карантинні квітні та травні скоротилися відповідно до 22,6 млрд грн та 21 млрд грн.

Отже, слабка резільєнтність соціально-економічних систем регіонів України та держави загалом до пандемії COVID-19 та жорстких заходів карантину, спрямованих на запобігання її поширенню та зменшення захворюваності, результувалися зниженням макроекономічного розвитку та ділової активності суб'єктів економіки. Внаслідок запроваджених обмежень функціонування підприємництва, особливо в сфері послуг, відбулося погіршення фінансового стану великих і середніх підприємств та припинення діяльності багатьох малих підприємств, що призвело до звільнення частини працівників, а також перебування у вимушених відпустках та зниження рівня оплати праці зайнятих, зупинки реалізації інвестиційних проєктів у більшості сфер економіки регіонів.

Обмеження мобільності населення, порушення налагоджених взаємозв'язків між підприємствами, а також підприємствами та клієнтами, спричинили зменшення прибутку підприємств та доходів населення, збільшення витрат підприємств на забезпечення умов дистанційної роботи чи доставку працівників до робочого місця, скорочення кількості працівників та зростання рівня безробіття, посилення соціальної напруги. Фактично, це свідчить про зниження ефективності задіяння ендогенного потенціалу регіонів (зокрема, людський, трудовий, потенціал бізнесу тощо), а також послаблення їх опірності до шоку.

[113] Україна після коронакризи – шляхи одужання: наук. доп. / Я. А. Жаліло та ін.; Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ: НІСД, 2020. – 304 с.
[114] Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах. URL: https://q.rating.zone/

6. Вплив повномаштабної війни Росії в Україні на втрату ендогенного потенціалу регіонів України у 2022 р.

6.1. Втрати людського капіталу та продуктивної спроможності ендогенного розвитку регіонів України

Людський капітал є чи не основним продуктивним чинником економічного і суспільного розвитку, рушійною силою сталого ендогенного зростання й зниження рівня бідності. Очевидно, що в умовах воєнно-політичної кризи в Україні 2014-2021 рр. і активізації воєнного протистояння в лютому 2022 р., а також на тлі невирішених проблем, пов'язаних з негативними наслідками пандемії COVID-19, якість і ефективність використання продуктивної спроможності населення значно знизилися. Так, уже в перший місяць повномасштабної війни в Україні кількість переміщеного населення перевищила 10 млн осіб (або приблизно 20% населення країни), з яких майже 6,5 млн стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО)[115]. За іншими оцінками, кількість переміщених осіб у цей період становила приблизно 7-7,5 млн осіб, з них у межах України – 3,5-4 млн осіб[116]. Станом на 11 травня 2022 р. чисельність ВПО перевищила 8 млн осіб. До п'ятірки регіонів, з яких населення виїжджало найчастіше, увійшли Харківська, Київська, Донецька, Луганська області й м. Київ (рис. 6.1.1).

Макрорегіони походження ВПО	Топ - 5 областей походження ВПО	ТОП - 5 областей за кількістю прийнятих ВПО
• Схід - 3,5 млн осіб (45%); • Північ - 1,8 млн осіб (23%); • м. Київ - 1,5 млн осіб (19%); • Південь - 771 тис осіб (10%); • Захід - 154 тис осіб (2%); • Центр - 77 тис осіб (1%)	• Харківська - 21%; • м. Київ - 19%; • Київська - 18%; • Донецька - 15%; • Луганська - 5%	• Дніпропетровська - 11%; • Київська - 10%; • Львівська - 9%; • Вінницька - 7%; • Полтавська - 7%

Рис. 6.1.1. ТОП-5 областей походження та областей, які прийняли ВПО (станом на 11.05.2022 р.)*

*Джерело: складено авторами за даними[117]

Потужним викликом для ендогенного зростання регіонів став і виїзд значної кількості населення за межі країни. Так, у перший місяць війни, за різними оцінками, виїхало 3,2-3,8 млн українців. Війна в Україні спричинила утворення великої кількості вимушених мігрантів та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що несе у собі ризики незворотних втрат людського капіталу та ендогенного розвитку для регіонів держави. Утворення великої кількості внутрішньо переміщених осіб здійснює додатковий деструктивний вплив на соціально-економічний розвиток та стабільність як у регіонах «донорах», так і «реципієнтах» («вимивання» із прифронтових регіонів та «перевантаження» західних областей, у яких створюється додаткове навантаження на житлову, транспортну, освітню інфраструктуру тощо). Водночас, зростання частки мігрантів до країн ЄС становить потенційну загрозу незворотної втрати частини людського капіталу держави, яка за оптимістичним прогнозом оцінюється у 400 тис осіб

[115] Війна в Україні: кількість біженців досягла 3,8 млн людей. Слово і діло. 2022. 28 березня. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/03/28/novyna/suspilstvo/vijna-ukrayini-kilkist-bizhencziv-dosyahla-38-mln-lyudej (дата звернення: 02.07.2022).

[116] Портрет абсолютно іншого українця. Інтерв'ю НВ із професоркою Лібановою про кардинальні зміни в суспільстві. НВ. 2022. 31 березня. URL: https://life.nv.ua/ukr/socium/viyna-v-ukrajini-yak-zminilosya-ukrajinske-suspilstvo-interv-yu-nv-z-elloyu-libanovoyu-50229900.html (дата звернення: 02.07.2022).

[117] Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. 2022. 11 травня. URL: https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy (дата звернення: 02.07.2022).

працездатного віку (15-70 років)[118], а песимістичним – у кілька мільйонів осіб. На фоні постійно високої міграційної активності економічно активного населення у довоєнний період та загальної депопуляції населення держави, це становить серйозну загрозу для післявоєнного відновлення економіки, яка після закінчення війни потребуватиме великої кількості працівників. Загроза посилюється нестачею робочої сили у країнах Європи, яку здатен задовольнити потік українських мігрантів, відтак існує зацікавленість залучення їх до подолання дефіциту робочої сили, завдання ж України – запровадити ефективну політику повернення та реінтеграції мігрантів.

Станом на 9 червня 2022 р. з України виїхало 4,9 млн осіб, з них 3,2 млн (65,4%) уже зареєстровані на тимчасовий захист або подібні програми національного захисту в країнах Європи (табл. 6.1.1). Цікаво, що до країни-агресора в перший місяць війни виїхало приблизно 8,3% усіх емігрантів, станом на початок червня – 23,2%; до Білорусі – відповідно, 0,5 і 0,2% переміщених українців. З огляду на те, що інтенсивність бойових дій зберігається, чисельність населення, яке може покинути Україну, ймовірно, зростатиме. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у липні 2021 р. у світі налічувалося 53,47 тис. українських біженців, які просили відповідний статус (з них у Європі – 36,49 тис.)[119].

Таблиця 6.1.1

Міграція населення України внаслідок війни із Росією, станом на 09.06.2022 р.*

Країна перебування	**Особи, які прибули з України**		**Особи, які зареєстровані на тимчасовий захист або подібні програми національного захисту в країні перебування**	
	кількість, тис осіб	частка у загальній чисельності вибулих з України, %	кількість, тис осіб	частка у загальній чисельності прибулих українців в країну, %
Всього	**4904,2**	**---**	**3206,6**	**65,4**
країни-сусіди				
Польща	1 152,4	23,5	1 152,4	100,0
Росія	1 136,2	23,2	немає інформації	---
Румунія	89,8	1,8	34,4	38,3
Молдова	86,3	1,8	немає інформації	---
Словаччина	77,3	1,6	77,1	99,7
Угорщина	24,1	0,5	24,1	100,0
Білорусь	8,1	0,2	немає інформації	---
інші країни Європи				
Німеччина	780,0	15,9	565,8	72,5
Чехія	366,6	7,5	366,5	100,0
Туреччина	145,0	3,0	немає інформації	---
Італія	125,9	2,6	97,3	77,3
Іспанія	118,2	2,4	118,1	99,9
Австрія	70,2	1,4	69,8	99,4
Нідерланди	63,0	1,3	63,0	100,0
Литва	53,9	1,1	53,9	100,0
Швейцарія	53,1	1,1	53,1	100,0
Бельгія	45,9	0,9	45,3	98,7
Франція	43,3	0,9	43,3	100,0
Португалія	41,6	0,8	41,5	99,8
Естонія	39,8	0,8	25,7	64,6
Швеція	39,6	0,8	38,0	96,0
Великобританія	37,4	0,8	37,4	100,0

*Джерело: складено авторами за даними[120]

[118] O. Blinov and S. Djankov, “Ukraine’s Deepening Population Challenge”, VoxEU.org, 28 червня. 2022 р. URL: https://cepr.org/voxeu/columns/ukraines-recovery-challenge.

[119] За 25 дней войны из Украины выехало порядка 3,5 млн человек, - ООН. Центр транспортних стратегій. 2022. 21 березня. URL: https://cfts.org.ua/news/2022/03/21/za_25_dney_voyny_iz_ukrainy_vyekhalo_poryadka_35_mln_chelovek_oon_69616?fbclid=IwAR3I1Z5p7Q9nkbH7P2VOrQYeXgwkd--fHjcxSc3VVmtqp-mYL7ecoED_Eyc(дата звернення: 02.07.2022).

[120] Ukraine Refugee Situation. Operation data port. 2022. 09 червня. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted (дата звернення: 09.06.2022).

Українські біженці отримують у Європі здебільшого позитивне ставлення через культурну та ментальну близькість, ділові та родинні зв'язки, гендерний склад (жінки та діти), високий освітній та кваліфікаційний рівень тощо, що сприяє формуванню політики та законодавства на користь мігрантів. Основними напрямами урегулювання, підтримки та забезпечення мігрантів зі сторони ЄС є[121]:

- законодавчий (активовано Директиву 2001/55/ЄС[122] 6 щодо надання тимчасового притулку, Директиву щодо тимчасового притулку) та інформаційний (єдиний вебсайт для громадян України, інформаційні хаби на кордоні, транспортних вузлах та населених пунктах);
- соціальний – доступ до освітніх та медичних послуг, спрощення визнання дипломів і кваліфікацій;
- фінансовий – країни-члени можуть надавати кошти з європейських структурних та інвестиційних фондів та Фонду європейської допомоги знедоленим на допомогу біженцям (затверджено Радою ЄС 4.04.2022; загалом передбачено використання до 17 млрд євро). Приймаючі країни витрачають кошти на утримання мігрантів (утримання 3 млн біженці з України оцінюється близько 0,25% ВВП ЄС[123], і є набагато вищою для безпосередніх країн реципієнтів, наприклад витрати польського бюджету складатимуть від 0,5 до 1% ВВП держави), з метою їх підтримки та інтеграції. Разом з тим, дотації на утримання українців дуже швидко повертаються, і уряди країн, які мають потребу у робочій силі скеровують додаткові кошти на ці витрати та інтеграцію українських біженців, серед яких 77%[124] мають вищу або професійно-технічну освіту та досвід роботи, що вказує на їх значний потенціал для економічного розвитку приймаючих країн. Для прикладу, у 2021 р. ВВП Польщі зріс на 5,9%, з яких близько 15% завдяки двом мільйонам українських працівників. Кожен українець зайнятий в економіці Польщі створив майже 5,8 тис. дол США ВВП, тоді як польський працівник близько 1,9 тис дол США.[125]. Ситуація, що склалася посилює несприятливі виклики для ендогенного розвитку регіонів, що загрожує втратою найціннішого елемента економічного розвитку – людських ресурсів.

Якщо європейські країни застосовують соціально-економічні заходи для залучення та інтеграції українських біженців, то на тимчасово окупованих територіях здебільшого відбувається примусова депортація у економічно-депресивні регіони Росії. За офіційними даними станом на 05.07.2022 р. до Росії було вивезено понад 1,5 млн українських громадян[126].

Додатковим ризиком для регіонів України стає затяжний конфлікт, через який кількість осіб, що хотітимуть повернутися буде суттєво знижуватися, що деструктивно впливатиме на ендогенний потенціал регіонів. За опитуванням проведеним Управлінням верховного комісара ООН у справах біженців, 73% респондентів виїхали з України з дітьми (частка дітей склала 18%, з яких у віковій групі від 5 до 17 років 53%)[127], які легко та швидко інтегруються у соціокультурне середовище приймаючої країни, що загрожує державі втратою найціннішого людського ресурсу. Найбільші втрати людського потенціалу зазнав східний регіон України. Відтак, для повернення українців після закінчення військових дій важливо розвивати комплексну соціальну політику у сфері житла, зайнятості, освіти, соціального забезпечення тощо, що сприятиме поверненню та реінтеграції вимушено переміщених осіб та сприятиме ендогенному розвитку регіонів.

---

[121] Українські біженці війни за кордоном (аналітичний огляд). Станом на 30.04.2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viyny-za-kordonom.

[122] COUNCIL DIRECTIVE 2001/55/EC of 20 July 2001. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001L0055&from=EN.

[123] OECD (2022), OECD Economic Outlook, Interim Report March 2022: Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine, OECD Publishing, Paris. URL: https://doi.org/10.1787/4181d61b-en.

[124] Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176

[125] Ukraine situation revised supplementary appeal 2022. С. 36. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/94138.

[126] Ukraine refugee situation. Operation data portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine.

[127] Lives on Hold: Profiles and Intentions of Refugees from Ukraine. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176.

Окрім ризику втрати людського капіталу у зв'язку із вимушеною міграцією за кордон, у середині країни виникають нові виклики, спричинені активною хвилею внутрішньої міграції та утворення великої кількості внутрішньо переміщених осіб. У регіональному розрізі найбільші втрати населення відбулися в областях, де ведуться активні бойові дії та наближених до лінії активних бойових дій. За даними Міжнародної організації праці (МОП) станом на 5.08.2022 р. кількість облікованих ВПО становила 2,548 млн. осіб.[128], загальна ж кількість ВПО в межах України станом на 23.07.2022 р. становила 6,645 млн. ос.[129].

Активне переміщення населення в межах України створює додаткові виклики для приймаючих регіонів. Областями, де кількість облікованих ВПО є найвищою стали Київська, Дніпропетровська, Полтавська, Вінницька (рис. 6.1.2). Нерівномірний регіональний розподіл внутрішньо-переміщених осіб в середині країни призводить до надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру приймаючих регіонів. В таких умовах з додатковими проблемами стикаються також самі ВПО, зокрема на ринку праці (проблеми з працевлаштуванням через перевантаження регіональних ринків, робота що не відповідає попередній кваліфікації) та житла (відсутність достатньої кількості місць для оренди та суттєве зростання вартості оренди) тощо. Відтак, 21% ВПО зазначили, що зазнали вторинного переміщення, з яких 60% вказали причиною неможливість заробляти, а 53% – відсутність житла[130].

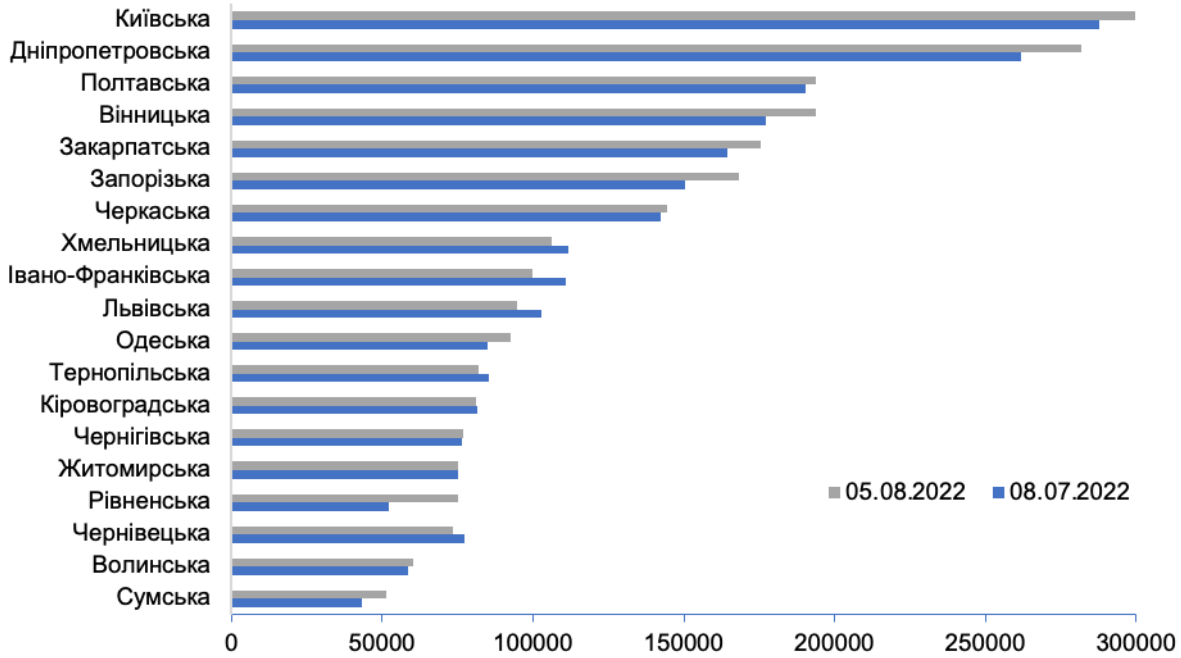

Рис. 6.1.2. Регіональний розподіл облікованих ВПО в Україні, тис. ос.

Джерело: складено за даними[131].

[128] Україна — Звіт про переміщення — Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень). 9 Тур. С. 3. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-9-tur.

[129] Звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 7. 23 липня 2022 року. URL: https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-7-23.

[130] Звіт про внутрішнє переміщення в Україні опитування загального населення раунд 7 23 липня 2022 року. С. 5. URL: https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-7-23.

[131] Україна — Звіт про переміщення — Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень) — 9 Тур. С. 3. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-9-tur; Україна — Звіт про переміщення — Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень). 8 Тур. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-8-tur; Україна — Звіт про переміщення — Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень) — 7 Тур. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-7-tur.

Необхідність соціальної підтримки ВПО посилює навантаження на державний та місцеві бюджети. З державного бюджету на підтримку ВПО за період січень-червень 2022 р. було витрачено понад 82 млрд грн (КФК 1070), що склало 8% від усіх державних видатків та 39% від видатків на соціальне забезпечення. За аналогічний період 2021 р. на цю статтю видатків було витрачено 35,4 млрд. грн. або 5,6% від усіх державних видатків та 20,9% від видатків на соціальне забезпечення. Для здійснення видатків з місцевих бюджетів на підтримку внутрішньо переміщених осіб Типову класифікацію видатків місцевих бюджетів було доповнено додатковими позиціями, серед яких видатки, пов'язані з наданням підтримки внутрішньо переміщеним та/або евакуйованим особам у зв'язку із введенням воєнного стану в Україні (КПК 3230, КФК 1070)[132]. Згідно за даними системи Open budget[133] за період з січня по червень 2022 р. регіонами було витрачено понад 250 млн. грн., найвищими витрати у зведеному бюджеті на підтримку ВПО були в приймаючих областях Західного регіону України (рис. 6.1.3). Низка областей, зокрема Чернівецька та Полтавська уже витратили понад 80% запланованих коштів, Тернопільська понад 90%, Сумська 100%, Київська перевищила планові витрати у 2,5 рази. Підтримка ВПО, кошти на яку виділяються з місцевих бюджетів, посилює дефіцит останніх, оскільки кошти необхідно скеровувати з інших видатків на соціальне забезпечення та місцевий розвиток, що негативно позначатиметься ендогенному розвитку областей, які зазнають значних втрат місцевих бюджетів через військові дії.

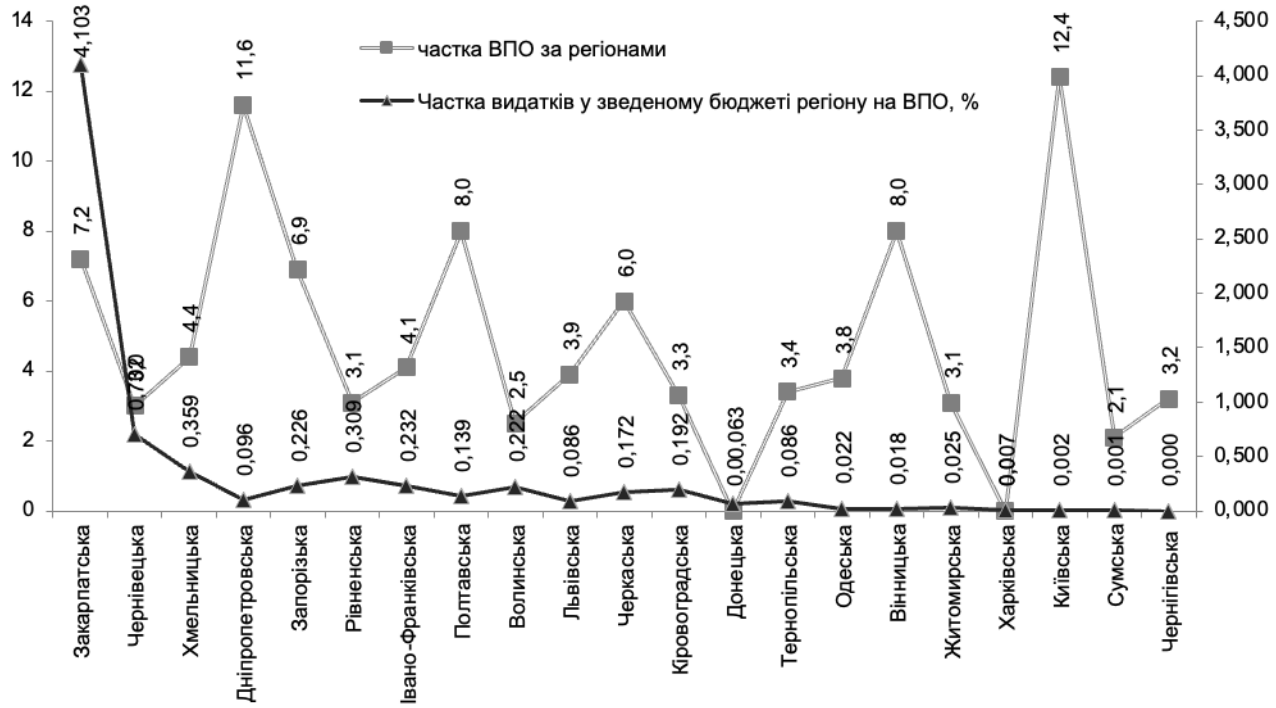

Рис. 6.1.3. Видатки зведеного бюджету у регіонах на підтримку ВПО (КПК 3230, КФК 1070)
Джерело: складено та розраховано автором[134].

Загалом, бачимо суттєві територіальні диспропорції у розміщенні зареєстрованих ВПО за регіонами України та видатками регіональних бюджетів на їх підтримку. Можливості для підтримки ВПО у низці регіонів можуть суттєво погіршитися, відтак місцеві бюджети потребуватимуть додаткових коштів із державного бюджету для виконання соціальних функцій щодо ВПО, також для збереження відносної стабільності приймаючих регіонів необхідно посилення централізованого розподілу потоків ВПО.

[132] Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. URL: https://decentralization.gov.ua/news/14654.
[133] Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/.
[134] Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua/; Україна — Звіт про переміщення. Звіт по Базовій Оцінці Території (Районний рівень). 9 Тур. С. 3. URL: https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-peremischennya-zvit-po-bazoviy-ocinci-teritorii-rayonniy-riven-9-tur.

Ще одним викликом стає втрата висококваліфікованих кадрів внаслідок їх мобілізації до лав ЗСУ та посилення трудової міграції. За даними IT Research Resilience[135], станом на травень-червень 2022 р. за кордон виїхало близько 50 000 IT-спеціалістів (близько 1,8% від загальної кількості IT фахівців), а ще близько 7 тис (0,2%) IT-спеціалістів стали до лав ЗСУ чи ТрО. Крім того війна і надалі посилюватиме міграційні настрої у спеціалістів IT індустрії, відтак ще 12% (близько 27 тис) фахівців намагатимуться виїхати за кордон.

Крім того, відсутня актуальна й об'єктивна статистика щодо жертв війни РФ проти України серед цивільного населення і військових. Так, за оцінкою Верховного комісара ООН з прав людини[136] станом на 25 травня 2022 р. внаслідок бойових дій загинуло 3974 особи, ще 4654 цивільних зазнали поранень. Разом з тим близько 13 млн осіб не змогли виїхати із зон бойових дій і вимушені перебувати в антисанітарних умовах і потерпати від нестачі їжі та води. Отже, вважаємо, що чисельність жертв є значно заниженою, адже: по-перше, не враховано кількість постраждалих військовослужбовців, по-друге, відсутня об'єктивна й актуальна статистика щодо кількості населення, вивезеного до Росії, його подальших умов життєдіяльності, по-третє, за даними міської влади Маріуполя, станом на 25 травня 2022 р. лише у цьому місті від початку повномасштабної війни загинули щонайменше 22 тис. осіб[137].

Крім втрати людського капіталу як складової ендогенного потенціалу сьогодні в Україні мають місце зниження якості й рівня життєдіяльності наявного населення, а також його соціально-психологічна дезадаптація. Чи не основним дестабілізуючим фактором втрати ендогенного потенціалу є зниження платоспроможності населення країни внаслідок бойових дій. Так, за даними групи «Рейтинг»[138] серед українців, які мали роботу до війни, понад половину (53%) сьогодні не працюють; 22% працюють у звичному режимі, 21% – віддалено або частково, лише 2% знайшли собі нову роботу. Левова частка громадян, які втратили роботу, – це мешканці Сходу (74%), молодь до 35 років (60%) і ті, хто покинув своє місто (66%). У цілому внаслідок війни економічне становище значно погіршилось у 52% населення, у 28% – скоріше погіршилось і лише у 18% – не змінилось. Національний банк України оцінює падіння зарплат у приватному секторі на 25-50% порівняно з довоєнним часом[139]. При цьому доходи домогосподарств підтримуються соціальними виплатами, підвищенням пенсій і збільшенням грошових виплат військовим.

Очевидно, що якість і ефективність людського капіталу зростають у нормальних мирних умовах. Зважаючи на те, що 93% осіб, які покинули межі України, все ж планують повернутися додому після закінчення бойових дій[140], а також ураховуючи потребу внутрішньо переміщеного населення в підвищенні власного матеріального забезпечення, центральній та місцевій владі дуже важливо активізувати зайнятість населення (наскільки це можливо). Адже дохід «закриває» базові потреби людини, дає відчуття безпеки і знижує тривогу перед невизначеним майбутнім (рис. 6.1.4). У перспективі наявність місця праці й доходу знижує рівень апатії і песимізму. В умовах відновлення України після війни з РФ важливим буде посилення інвестування саме в людський капітал.

---

[135] Вплив війни на розвиток IT-індустрії України. URL: https://itcluster.lviv.ua/projects/it-research/.

[136] Справжні цифри значно вищі: в ООН озвучили нові дані про загиблих та поранених у війні в Україні. URL: https://tsn.ua/ato/spravzhni-cifri-znachno-vischi-v-oon-ozvuchili-novi-dani-pro-zagiblih-ta-poranenih-u-viyni-v-ukrayini-2070886.html (дата звернення: 02.07.2022).

[137] Справжні цифри значно вищі: в ООН озвучили нові дані про загиблих та поранених у війні в Україні. ТСН. 2022. 27 травня. URL: https://tsn.ua/ato/spravzhni-cifri-znachno-vischi-v-oon-ozvuchili-novi-dani-pro-zagiblih-ta-poranenih-u-viyni-v-ukrayini-2070886.html (дата звернення: 02.07.2022).

[138] Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/ (дата звернення: 07.06.2022).

[139] Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд, червень 2022 року. Національний банк України. Департамент монетарної політики та економічного аналізу. 2022. Червень. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-06.pdf?v=4 (дата звернення: 01.07.2022).

[140] Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/ (дата звернення: 07.06.2022).

Потреби	Захід	Схід	Північ	Південь	Центр	м. Київ	Загалом
Гроші	59	66	68	73	67	63	66
Доступ до роботи	30	56	53	46	41	44	44
Продукти харчування	23	32	20	34	23	20	25
Безпечне місце проживання	14	28	28	27	17	19	22
Доступ до медичного обсялуговування	13	26	9	12	10	13	14
Медикаменти	10	19	9	21	11	9	13
Житло	5	26	6	12	9	7	11
Можливість виїхати за кордон	12	8	7	11	14	9	11
Доступ до освіти	13	11	9	12	8	10	10

Рис. 6.1.4. Найбільші потреби населення України, травень 2022 р., %*

*Джерело: складено авторами за даними[141]

Населення країни – це творці й споживачі вітчизняного продукту. Відтак, втрата населення країни (зовнішнє переміщення, загибель) і (або) зниження/втрата його платоспроможності чинять кумулятивний вплив на погіршення кон'юнктури вітчизняного споживчого ринку. ОЕСР називає внутрішній споживчий попит одним з важливих чинників ендогенного розвитку. Тому, беручи до уваги статистичні дані щодо чисельності ВПО, розрахуємо приблизний обсяг втрат споживчого попиту регіонами України внаслідок внутрішнього переміщення населення (рис. 6.1.5). При розрахунках узято до уваги розмір середньої заробітної плати штатних працівників у січні 2022 р. в Україні в цілому й у розрізі регіонів (ринковий курс долара дорівнює 37 грн).

Макрорегіони походження ВПО	Топ областей походження ВПО
• Схід - $1 417 млн ; • Північ - $728 млн; • м. Київ - $890 млн; • Південь - $312 млн; • Захід - $63 млн; • Центр - $31,2 млн	• Харківська обл. - $568 млн; • м. Київ - $890 млн; • Донецька обл. - $502 млн; • Луганська обл. - $132,6 млн

Рис. 6.1.5. Втрати споживчого попиту регіонами України внаслідок внутрішньої міграції населення *

**Джерело: розраховано авторами за даними щодо ВПО, станом на 11.05.2022 р.; курс долара США – 37 грн*

Отже, однією з тенденцій нинішнього розвитку регіонів України є посилення міжрегіональних диспропорцій споживчого попиту внаслідок переміщення населення з регіонів, де ведуться бойові дії, у більш спокійні області.

Разом з тим серйозним викликом для розвитку і реалізації ендогенного потенціалу регіонів є «переміщення» споживчого попиту до країн Європи, зумовлене міграцією українського населення. За нашими розрахунками, станом на початок червня з української економіки за кордон «перемістилося» приблизно 1,9 млрд дол. споживчого попиту. В умовах подальшого воєнного протистояння ймовірним є подальше зниження і обсягів виробництва (насамперед, через руйнування виробничої інфраструктури), і споживчого попиту внаслідок зростання безробіття, яке, у свою чергу, чинитиме навантаження на систему соціального забезпечення, а відтак і на місцеві та державний бюджети.

Втрата робочих місць. Викликом ендогенному потенціалу регіонів України в умовах війни є втрата трудових ресурсів. За перші три місяці війни в Україні було втрачено близько

[141] Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – перша хвиля дослідження: аналітичний звіт. Gradus. 2022. 09 червня. URL: https://gradus.app/documents/254/GradusEU_publicztion_wave1_UA_09.06.22.pdf (дата звернення: 01.07.2022).

4,8 млн робочих місць. За нашими розрахунками, у 2021 р. внесок одного робочого місця у ВВП країни становив приблизно 313 тис. грн. Відповідно, загальні втрати ВВП унаслідок втрати названої кількості робочих місць у перші три місяці війни становили 1,5 млрд грн. Міжнародна організація праці прогнозує, що якщо воєнні дії припиняться в короткостроковій перспективі, матиме місце швидке повернення 3,4 млн робочих місць, у разі ж подальшої воєнної ескалації втрати робочих місць можуть сягнути 7 млн[142].

Згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості та Державної служби статистики України, рівень зайнятості населення в січні – травні 2022 р. скоротився лише на 0,5 в. п. (з 56,2 до 55,7%). При цьому рівень безробіття населення в умовах війни зріс лише на 0,4 в. п. (з 9,5 до 9,9% робочої сили). Найвищий рівень безробіття зафіксовано в Чернігівській (12,4%), Полтавській (12,4%), Волинській (12,7%), Кіровоградській (13,2%), Донецькій (15,4%) і Луганській (16,0%) областях[143]. Цікаво, що в регіонах, які приймають найбільшу кількість евакуйованого населення (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька та Вінницька області), рівень безробіття знизився лише приблизно на 10%. Вважаємо дану статистику необ'єктивною, адже:

по-перше, за офіційною інформацією української влади, станом на 11 травня 2022 р. чисельність ВПО перевищила 8 млн осіб. При цьому, за даними Державного центру зайнятості України 12, станом на 1 травня 2022 р. на обліку в Центрах зайнятості перебувало 7,3 тис. ВПО. Отже, має місце проблема швидкого залучення переселенців до економічних процесів «приймаючих» регіонів;

по-друге, не всі ВПО реєструються безробітними (до того ж, частина з них унаслідок бойових дій могла втратити документи), низка з них мігрує за кордон;

по-третє, на сайтах з пошуку роботи кількість резюме на одну вакансію в травні 2022 р. зросла порівняно з травнем 2021 р. в 4-5 разів (ідеться про сайти Rabota.ua і Work.ua);

по-четверте, згідно з соціологічними дослідженнями групи «Рейтинг», 39% населення, яке працювало в довоєнний період, станом на кінець квітня не повернулися до роботи; опитування Міжнародного республіканського інституту серед респондентів виявили 21% населення, яке втратило роботу і не працює; результати дослідження Advanter Group і Ліги ділових клубів України вказують на втрату місця роботи 1,2 млн українців (станом на квітень 2022 р.).

Разом з тим сьогодні існує проблема відсутності обліку тих офіційно зареєстрованих безробітних, які виїхали за межі країни. Маючи офіційний статус безробітного в Україні й отримуючи відповідні виплати з безробіття з державного бюджету, вони фактично формують споживчий попит за межами нашої країни.

Втрата людського потенціалу внаслідок активних бойових дій стає одним із найнебезпечніших викликів, що постає перед державою, оскільки втрачається активне економічне населення (внаслідок міграції, фізичного знищення, внутрішнього переміщення), а також знижується якісна освітня та кваліфікаційна підготовка майбутніх фахівців (через обмежений доступ до закладів освіти, освітніх програм, міграцію фахівців, фізичне знищення навчальних закладів), що у близькій та далекій перспективі буде деструктивно впливати на можливості соціально-економічного післявоєнного відновлення держави. Однак, крім кількісної втрати людського потенціалу, існує суттєва загроза втрати його якісної складової через неможливість налагодження якісного та безперервного навчального процесу, що загрожує державі втратами, які оцінюються у 90 млрд. дол. США[144].

---

[142] Nearly 5 million jobs have been lost in Ukraine since the start of the Russian aggression. International Labour Organization. 2022. 11 травня. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_844625/lang--en/index.htm (дата звернення: 01.07.2022).

[143] Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-квітні 2022 року. Державна служба зайнятості. 2022. 18 травня. URL: https://www.dcz.gov.ua/analitics/67 (дата звернення: 01.07.2022).

[144] Angrist, N, S Djankov, P Goldberg and H Patrinos (2022), "The loss of human capital in Ukraine", VoxEU.org, 27 April. URL: https://cepr.org/voxeu/columns/loss-human-capital-ukraine.

6.2. Втрати економічного потенціалу ендогенного розвитку регіонів України

Ендогенний потенціал є фундаментом економічної могутності регіонів зокрема і держави в цілому, джерелом їх соціально-економічного прогресу. Проте війна РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, зниження економічної динаміки і втрату ендогенного потенціалу регіонів країни. Наслідки війни супроводжуються щоденними втратами виробничого та інфраструктурного потенціалу територіальних громад України, руйнуванням виробничих потужностей, прямими та суміжними інвестиційними втратами, скороченням зайнятості в продуктивному виробництві. Наукове середовище та провідні бізнес-групи дають оцінки можливого падіння ВВП України у 2022 р. у розмірі 15-50%, втрат промислового виробництва – близько 50%, експортних надходжень – 48%, капітальних інвестицій – 45%. Експертні кола фіксують, що 86% підприємств працюють з меншою завантаженістю порівняно з довоєнним часом, 35% призупинили діяльність, очікуючи закінчення війни, а 33% підприємств не мають можливості виплатити заробітну плату працівникам, 29% – не можуть оплатити послуги постачальників. В регіональному розрізі вищі рівні соціально-економічні втрат припадають на області, в яких проводяться/лися активні бойові дії.

Основними напрямами впливу війни на економічну діяльність стали пошкодження виробничих активів та інфраструктури, руйнування ланцюгів постачання та попиту, логістичні проблеми, втрати робочої сили, посилення невизначеності та підвищення ризиків, що негативно впливає на макроекономічну стабільність, як наслідок очікується скорочення ВВП. Відтак обсяги скорочення ВВП залежатимуть від тривалості, інтенсивності та локалізації бойових дій та за різними прогнозними оцінками складатимуть від 35% до 45% порівняно з минулим роком[145.]

Основними ризиками для ендогенного розвитку регіонів України стали:

- руйнування виробничих потужностей, житлового фонду, нежитлової, транспортної та соціальної інфраструктури;
- втрати промислового потенціалу у машинобудуванні, хімічній та нафтопереробній промисловість, металургії, фармацевтиці, легкій та харчовій промисловості, деревообробній та меблевій галузях;
- руйнування транспортної інфраструктури (залізничного, водного, морського, автомобільного транспорту) та порушення логістичних шляхів;
- руйнування енергетичного сектору та підвищення цін на енергоресурси;
- продовольча безпека та проблеми аграрного сектору – втрати посівів, неможливість здійснювати посівну кампанію, обмеження використання національного земельного фонду внаслідок його часткової окупації, а також шкоди, завданої мінуванням, обстрілами та забрудненням українських територій;
- скорочення частки робочої сили, зайнятої у продуктивному виробництві, зростання рівня безробіття та диспропорцій на ринку зайнятості;
- скорочення товарного експорту та ризики втрати експортних ринків для України; зростання навантаження на соціальну систему держави;
- зменшення обсягу споживчих витрат та споживчого попиту населення;
- переорієнтація державних видатків на користь сфер, які прямо не пов’язані з виробництвом ВВП; зростання рівня інфляції, боргових зобов’язань та знецінення національної валюти;

[145] Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37988/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf?sequence=4&isAllowed=y.

- зниження якості людського капіталу через психологічні травми та ризик втрати життя;
- дезінтегрованість регіонів та посилення просторових диспропорцій між регіонами тощо.

Варто врахувати збитки української економіки від втрати ендогенного потенціалу Донецької, Луганської областей і Криму внаслідок їх окупації, а також ведення на цих територіях перманентних бойових дій у 2014-2021 рр. Так, за оцінкою міжнародних експертів[146], загальний обсяг продукції, яку Україні не вдалося виготовити через конфлікт з РФ, становив 280 млрд дол. (до 40 млрд дол. щороку, або 19,9% ВВП України доконфліктного рівня). Анексія Криму у 2014 р. коштувала Україні до 58 млрд дол. невиробленого ВВП, а конфлікт у Донбасі – до 14,6 млрд дол. щороку протягом 2014-2020 рр. (у цілому приблизно 102 млрд дол.). Ці події також негативно вплинули на торгівлю та інвестиції (втрачено приблизно 72 млрд дол. інвестицій; до того ж, мало місце зниження довіри інвесторів до економіки України в цілому), що спричинило значні втрати активів і недоотримання податкових надходжень. Водночас постійне зниження експорту призвело до загальних втрат країни в розмірі приблизно 162 млрд дол., а сукупні втрати Україною основних фондів у Криму і Донбасі від знищення чи пошкодження активів становили 117 млрд дол. В умовах же повномасштабного вторгнення РФ загальні втрати України (станом на кінець травня 2022 р.) оцінюються Міністерством економіки України у 600 млрд дол., з яких майже 95 млрд – це прямі втрати від пошкодження інфраструктури.

Втрати для економіки України внаслідок бойових дій уже намагались оцінити провідні вітчизняні науковці-економісти. Так, В. Геєць визначає їх на рівні від 22 до 46% ВВП, промислового виробництва – близько 50%, експортних надходжень – 48%, капітальних інвестицій – 45%[147].

Л. Дейнеко та ін.[148] оцінюють скорочення обсягів промислового виробництва протягом березня 2022 р. в межах 60-65% від показників аналогічного періоду минулого року, незворотні втрати промислового потенціалу – близько 30%. При цьому вчені зазначають, що третина промислового потенціалу країни залишається незадіяною через високі ризики, порушення виробничих і транспортних ланцюгів, втрату доступу до ресурсів (як сировинних, так і людських) тощо. Е. Лібанова[149] загальну чисельність переміщеного внаслідок збройної агресії населення оцінює в 7,5 млн осіб. Однак сьогодні ґрунтовні дослідження щодо втрат регіонів України через війну з РФ майже відсутні.

Прогнозовані втрати ВДВ за регіонами у 2022 р. залежатимуть, окрім вище перерахованих факторів, також від інтенсивності проведення бойових дій та обсягів окупації території. Станом на 13.09.2022 р. 22% території України була розташована в зоні бойових дій або окупована. Найважчою продовжує залишатися ситуація у Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській областях, які повністю окуповані або розташовані в зоні постійних бойових дій, у Запорізькій області – 84% території, Миколаївській – 50%, загалом ці регіони у 2020 р. продукували 29,3% ВВП держави (рис. 6.2.1). Така ситуація повністю або частково унеможливлює ведення економічної діяльності у цих регіонах, що здійснює негативний вплив на їх ендогенний розвиток, як станом на сьогодні так і у найближчій перспективі.

---

[146] Cost to Ukraine of Confl ict with Russia. Cebr. 2022. Feb 10. URL: https://cebr.com/reports/costto-ukraine-of-confl ict-with-russia/?fb clid=IwAR3eITVGnauXBPrgYeEIm-a749mqkeACXrKd vRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (дата звернення: 02.07.2022).

[147] Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Віс ник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30-38

[148] Дейнеко Л.В., Кушніренко О.М., Ципліцька О.О., Гахович Н.Г. Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. Економіка України. 2022. № 5. С. 3-25. https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003

[149] Лібанова Е.М. Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 17-23.

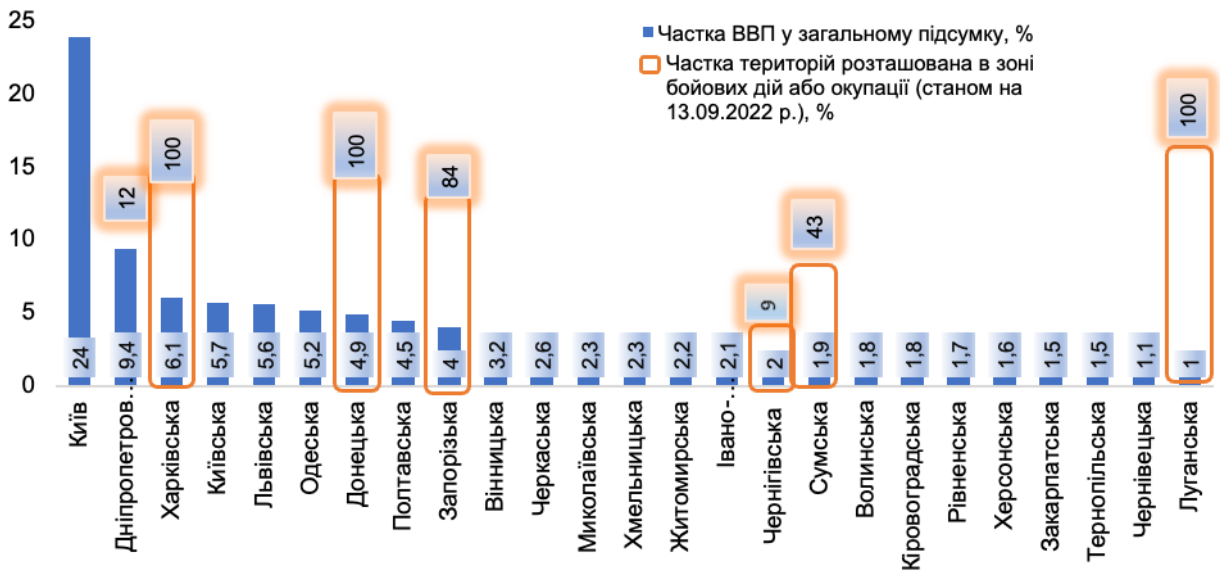

Рис. 6.2.1. Частка регіонів у ВВП України (2020 р.), %*

Джерело: складено за даними[150].

Втрати бізнесу, адаптація до нових умов діяльності, релокація.

Фінансову основу для забезпечення ендогенного зростання регіонів України формує місцевий бізнес. Однак в умовах війни він зазнав чималих втрат. Так, за оцінкою експертів Gradus і KUS Business, у перший місяць бойових дій до режиму часткової роботи або взагалі до припинення функціонування вдалося до 85% бізнесу, серед яких 1% припинили діяльність і не планували відновлення, а 35% призупинили діяльність, чекаючи на закінчення війни. Крім того, 86% підприємств працювали з меншою порівняно з довоєнним часом завантаженістю, а 33% підприємств не мали можливості виплатити заробітну плату працівникам, 29% – оплатити послуги постачальників[151]. Найбільше постраждали ті галузі, де неможлива дистанційна робота, – авіаційні та морські перевезення, сфера комерційних послуг, де бізнес працює безпосередньо зі споживачами[152]. Основні проблеми, з якими стикається вітчизняний бізнес в нинішніх умовах, – нестача замовлень, проблеми з логістикою і брак сировини [153].

Цікаво, що в перші три тижні війни, за нульової реєстрації нового бізнесу (прибуткових компаній)[154], активно реєструвалися нові благодійні фонди та громадські (неприбуткові) організації. Починаючи з кінця березня 2022 р. дещо активізувалася реєстрація нового (прибуткового) бізнесу. Відтак, у березні – квітні (фактично перші два місяці війни) темп реєстрації нового бізнесу вже наблизився до 50% від довоєнного аналогічного періоду 2021 р.[155] і на 29% перевищив показник відповідного періоду 2020 р. (перші два місяці пандемії COVID-19). Отже, є підстави для висновку, що адаптація бізнесу до війни відбулася дещо швидше, ніж до пандемії COVID-19.

---

[150] Державна служба статистики України. URL: ukrstat.gov.ua.

[151] Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною: аналітичний звіт. Gradus. 2022. Березень. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf?fbclid=IwAR3wgZweIFlJ3vRTrxg0oY2YqEgTLEHpf_2LkdKIgPL18ZBC_ROwX6sor8g (дата звернення: 29.06.2022).

[152] Мінекономіки визначило пріоритетні галузі, що потребують особливої підтримки під час війни. Міністерство економіки України. 2022. 01 квітня. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cbdccfec-285d-43b0-9068-28876b470d45&title=MinekonomikiViznachiloPrioritetniGaluziSchoPotrebuiutOsoblivoiPidtrimkiPidChasViini (дата звернення: 29.06.2022).

[153] Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною: аналітичний звіт. Gradus. 2022. Березень. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf?fbclid=IwAR3wgZweIFlJ3vRTrxg0oY2YqEgTLEHpf_2LkdKIgPL18ZBC_ROwX6sor8g (дата звернення: 29.06.2022).

[154] Рекордну кількість нових ФОПів зареєстровано за останній тиждень травня. Опендатабот. 2022. 01 червня. https://opendatabot.ua/analytics/fop-record (дата звернення: 29.06.2022).

[155] Відродження українського бізнесу в умовах війни: аналітика за 2 місяці. Дія Бізнес. 2022. URL: https://business.diia.gov.ua/cases/novini/vidrodzenna-ukrainskogo-biznesu-v-umovah-vijni-analitika-za-2-misaci (дата звернення: 29.06.2022).

На кінець травня 2022 р. темпи реєстрації нового бізнесу порівняно з відповідним періодом 2020 р. були вищими на 24% і досягли майже 90% рівня травня 2021 р.[156]. До топ-секторів, у яких найчастіше реєструвався новий бізнес, увійшли[157]:

– серед юридичних осіб: вирощування зернових (крім рису) і бобових культур, а також насіння олійних культур; неспеціалізована оптова торгівля; комп'ютерне програмування;

– серед ФОПів: комп'ютерне програмування; роздрібна торгівля в неспеціалізованих магазинах переважно продуктами харчування, напоями і тютюновими виробами.

Протягом трьох місяців війни незмінною залишається трійка лідерів серед регіонів, у яких найчастіше реєструвався новий бізнес. Це м. Київ, Львівська і Дніпропетровська області. Разом з тим у бізнес-середовищі сьогодні сформувалося два основних «тренди» — релокація і галузева трансформація.

Ефективна релокація підприємств у сьогоднішніх умовах війни є важливим стратегічним пріоритетом як збереження економічного потенціалу нашої країни, так і формування її збалансованого просторового розвитку. Попри високу вартість і складність релокації (як юридичну, так і технічну), станом на 10.06.2022 р. Міністерство економіки України отримало заявки на релокацію від 1639 підприємств, з них майже половина – малі підприємства. Понад третина підприємств, які подали відповідну заявку, вже релоковані, більшість з них повністю відновили роботу на новій локації[158].

Більшість з релокованих підприємств повністю відновили роботу на новій території. Серед евакуйованих підприємств переважають металообробні й машинобудівні, медичні й фармацевтичні компанії, підприємства легкої промисловості та ІТ-галузі. Водночас серед релокованого бізнесу є й підприємства оптової торгівлі, які у Західний регіон України переміщують насамперед свої логістичні центри, у першу чергу склади з готовою продукцією, а також ІТ-компанії, які вже створили потужні кластери у Львові й на Закарпатті[159]. Серед релокованих підприємств, які вже відновили свою діяльність, найбільшу частку становлять компанії оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (39% загальної кількості), переробної промисловості (33%), інформації та телекомунікацій (6%), професійної, наукової та технічної діяльності (5%)[160].

Лідером за кількістю релокованих підприємств є Львівська обл. – сюди переміщено майже чверть таких підприємств (табл. 6.2.1), де працює понад 3 тис. осіб.

Релокація в просторовому аспекті дозволяє регіонам-реципієнтам посилити свій власний ендогенний потенціал на основі активізації виробничої діяльності в менш промислово розвинутих західних регіонах, дозволяє зберегти й локалізувати всередині країни виробничий і трудовий потенціал. Нові підприємства – це нові робочі місця, які дозволять зберегти населення від від'їзду за кордон завдяки підвищенню його платоспроможності. Відтак, місцева влада вже сьогодні повинна розпочати формування сприятливого бізнес-клімату на довгострокову перспективу, аби втримати новий бізнес на своїй території.

---

[156] Український бізнес в умовах війни: аналітика стану за три місяці. Дія Бізнес. 2022. URL: https://business.diia.gov.ua /cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni-analitika-stanu-za-3-misaci (дата звернення: 29.06.2022).

[157] За 3 місяці війни українці зареєстрували понад 30 тисяч підприємств – Мінцифри. Економічна правда. 2022. 13 червня. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/13/688097/ (дата звернення: 29.06.2022).

[158] Майже 700 підприємств перемістились у безпечні регіони в рамках Програми релокації. Міністерство економіки України: сайт. 10.06.2022. URL: https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=36922bf4- 9d07-4cea-8ab1-7d769728b3d0&title=Maizhe700-PidprimstvPeremistilisUBezpechniRegioniVRamkakhPro gramiRelokatsii

[159] Програма релокації: 465 підприємств передані для транспортування, 178 – перевезені в безпечні регіони: Міністерство економіки України. 2022. 05 квітня. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c7389f37-951b-449e-9037-6960b860527f&title=ProgramaRelokatsii-465-PidprimstvPeredaniDliaTransportuvannia-178-PerevezeniVBezpechniRegioni (дата звернення: 29.06.2022).

[160] Мельник М. І., Лещух І. В. Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни. Регіональна економіка. 2022. №2(104). С. 94-100. DOI: https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-2-10.

Таблиця 6.2.1

Регіональний розподіл релокації підприємств*

		КУДИ ПЕРЕЇХАЛИ																									Всього
		Вінницька	Волинська	Дніпропетровська	Донецька	Житомирська	Закарпатська	Запорізька	Івано-Франківська	Київська	Кіровоградська	Луганська	Львівська	Миколаївська	Одеська	Полтавська	Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська	м. Київ	
ЗВІДКИ ВИЇХАЛИ	Вінницька						1																				1
	Волинська																										0
	Дніпропетровська		1				5		2		1		7						1			2		5			24
	Донецька	2	2	13			3		1	1	3		10		1		1		2			6	4	1			50
	Житомирська												1											2			3
	Закарпатська																										0
	Запорізька		1	1			5						5						4			3		3			22
	Івано-Франківська																										0
	Київська	3	1				10		3		2		18				1		7			4	3	12			64
	Кіровоградська																										0
	Луганська			12			1				1		5		1				2			2	2	1			27
	Львівська								1																		1
	Миколаївська						1		1				1											4			7
	Одеська												4									1		1			6
	Полтавська						1		1																		2
	Рівненська												1														1
	Сумська					1	1						2											3			7
	Тернопільська																										0
	Харківська	10	3	2			19		16	1	1		28			7	3		9			21	3	13			136
	Херсонська						1						1						1								3
	Хмельницька																										0
	Черкаська						1																	1			2
	Чернівецька																										0
	Чернігівська	2					2		3				1				1							2			11
	м. Київ	3					30		9	3	3		44			2	2		9			6	4	21			136
Всього		20	8	28	0	1	81	0	37	5	11	0	128	0	2	9	8	0	35	0	0	45	16	69	0	0	503

**Джерело: побудовано авторами за даними [161]*

[161] Український бізнес в умовах війни: аналітика стану за три місяці. Дія. Бізнес: сайт. 2022. URL: https:// business.diia.gov.ua/cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-vijni-analitika-stanu-za-3-misaci

Релокація підприємств в умовах війни відбувається під впливом низки загроз: порушення внутрішніх і міжрегіональних економічних зв'язків; блокування та порушення логістики постачання та / чи збуту; втрати трудового потенціалу через продовження відпливу людей з країни; відсутності достатньої кількості облаштованих майданчиків для розміщення підприємств; ускладненого одночасного переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами; відсутності або проблемного підключення до інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств; ускладненої логістики та довготривалого перевезення промислового обладнання в місця релокації; нестачі кваліфікованих спеціалістів для проведення монтажу / демонтажу складного промислового обладнання (особливо іноземного виробництва).

Бізнес несе тягар дороговартісних юридично та технічно складних процедур релокації; зазнає втрат ресурсів, товарів, основних фондів і витрат під час релокації; має труднощі з підбором площ для розміщення виробництва, дороговартісною є оренда виробничих приміщень у місці нової дислокації; труднощі з підбором кваліфікованого персоналу із спеціальними навичками та вміннями після переїзду. Є також обмеження мобільності для окремих видів бізнесу через їхню територіальну «прив'язку» (передусім ідеться про агробізнес, великі виробничі та логістичні підприємства). Загрозливою тенденцією для збалансованого просторового розвитку України є зростання частки підприємств, що релокуються за кордон (за оцінками аналітиків Advanter[162], станом на 07.05.2022 р. приблизно 4,4% підприємств здійснюють релокацію повністю або переважно за кордон).

Галузева трансформація бізнесу – ще один спосіб його «порятунку» в сьогоднішніх умовах. Так, нині пріоритетними галузями, які безпосередньо забезпечують життєдіяльність громадян і зміцнюють обороноздатність держави, стали сільське господарство, виробництво продуктів харчування, роздрібна торгівля харчовими і нехарчовими продуктами, комунальні таенергетичні послуги, виробництва, що працюють над мобілізаційними замовленнями. Саме цим видам діяльності, на наш погляд, Уряд, Міністерство економіки України, а також департаменти економіки обласних державних адміністрацій повинні надати першочергову підтримку у вигляді пільг з оплати кредитів, пільгового оподаткування, допомоги з організацією логістики, інших стимулів розвитку. Разом з тим важливими є сприяння в просуванні вітчизняної продукції на ринку, а також збереження співробітників, у тому числі від від'їзду за кордон.

***Втрата промислового потенціалу*.**

У перший місяць війни в Україні було зруйновано понад 40 промислових підприємств, законсервовано одну атомну електростанцію. До середини квітня 2022 р. активні бойові дії тривали на території дев'яти областей України і в м. Києві, загальна частка яких у обсягах реалізації промислової продукції у 2021 р. становила 44,5%. Під загрозою опинився промисловий потенціал лідерів індустріального розвитку – Дніпропетровської і Запорізької областей, які зазнали значних руйнувань інфраструктури внаслідок ракетних ударів. Частки цих областей у структурі реалізації промислової продукції у 2021 р. становили, відповідно, 18,7% і 8,4%. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України[163] оцінюють незворотні втрати промислового потенціалу в 30%.

Значна кількість підприємств, на які припадає близько третини промислового потенціалу, скоротила свою діяльність через втрату чи ускладнення доступу до сировинних ресурсів і ринків збуту, а також вимушену міграцію промислово-виробничого персоналу. Зазнали повного

[162] Дослідження українського бізнесу під час військових дій. Advanter Group: сайт. 2022. URL: https://advanter.ua/?fbclid=IwAR11S9iDa_XaSvMjdNp90ENkTtl7vRpt86fAJJ0pN0o-ZtsY0dGkNdUiHCk

[163] Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Віс ник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30-38.

руйнування або пошкоджень, які не підлягають ремонту, такі промислові гіганти, як металургійний комбінат «Азовсталь», Кременчуцький НПЗ, ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект» та ін. (табл. 6.2.2).

Таблиця 6.2.2

Перелік промислових об'єктів, які зазнали повного зруйнування або пошкоджень, які не підлягають ремонту, станом на поч. червня 2022 р.

Назва підприємства	**Адреса**	**Сфера діяльності**	**Розмір активів, млн доларів США**
Металургійний комбінат «Азовсталь»	м. Маріуполь	Металургія; монополіст в Україні з випуску деяких видів металопрокату, підприємство з повним металургійним циклом; комбінат за рівнем валового доходу займав третє місце серед металургійних підприємств України	1 444
Кременчуцький НПЗ	м. Кременчук	Нафтопереробка; найбільше підприємство з виробництва нафтопродуктів в Україні; має важливе стратегічне значення для України як одне з джерел створення стратегічного запасу нафтопродуктів; у довоєнний період забезпечував понад 30 % всього українського ринку	374
ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект»	м. Миколаїв	Інше; науково-виробничий комплекс газотурбобудування; підприємство виготовляло газотурбінні двигуни, зубчасті передачі, газотурбінні установки	137
Coca Cola Beverages	смт. Велика Димерка, Київська область, Броварський район	Їжа та напої	105
ПрАТ «Монделіс Україна»	м. Тростянець, Сумська обл.	Їжа та напої; українське підприємство, що належить до групи компаній «Mondelēz International» – однієї з найбільшої у світі компанії-виробника шоколадної продукції, печива, цукерок і жувальної гумки; до війни підприємство було одним із лідерів на ринку харчових продуктів України у категоріях виробів із шоколаду, солоних снеків і печива; продукція компанії була представлена в Україні торговими марками «КОРОНА», MILKA, «ЛЮКС», "ВЕДМЕДИК «БАРНІ», «Belvita! Добрий Ранок!», TUC, OREO, PICNIC, DIROL, HALLS	104
ПрАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод»	м. Гостомель, Київська обл.	Інше; один з найбільших в Україні виробників скляної тари для харчових продуктів, напоїв та алкогольних виробів	92
Obio	м. Житомир	Інше; базальтова теплоізоляція	28

**Джерело: складено авторами за даними із відкритих джерел*

Крім того, значно постраждали чимало інших потужних промислових підприємств, зокрема:

1. Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча (м. Маріуполь; розмір активів – $1 893 млн; один з найбільших експортерів України; має повний металургійний цикл, забезпечує сировиною (переважно агломератом) інші металургійні підприємства України; комбінат експортував свою продукцію у понад 50 країн світу);

2. ПАТ «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя; третій за масштабами виробник металопродукції в Україні, володів повним виробничим циклом випуску металургійної продукції);

3. «АрселорМіттал Кривий Ріг» (м. Кривий Ріг; найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України, компанія працювала у складі міжнародної корпорації ArcelorMittal – найбільшого іноземного інвестора в Україні).

4. Українські енергетичні машини (розмір активів – $417 млн; турбінобудівне підприємство, одне з найбільших у світі; спеціалізація –виробництво парових турбін для теплових і атомних електростанцій, гідравлічних турбін для гідроелектростанцій і гідроакумулювальних електростанцій, газових турбін для теплових електростанцій);

5. ДП «Антонов» (розмір активів – $385 млн; авіабудівний концерн, що об'єднує конструкторське бюро, комплекс лабораторій, експериментальний завод та випробувальний комплекс, для розробки та сертифікації літаків; входить до складу державного концерну «Укроборонпром»; на підприємстві реалізовано повний цикл створення сучасного літака – від розробки та серійного виробництва до забезпечення комплексної післяпродажної підтримки).

У 2020 р. зазначені компанії увійшли до рейтингу топ-200 найбільших платників податків за версією онлайн-журналу «РЕЙТИНГ. Бізнес в офіційних цифрах»[164]. За нашими розрахунками, цими п'ятьма компаніями сумарно було сплачено до бюджету 4,4 млрд грн. У 2020 р. обсяг видатків державного бюджету України на духовний і фізичний розвиток становив 9,8 млрд грн, на охорону навколишнього природного середовища – 6,6 млрд грн, на ЖКГ – 0,09 млн грн.

Міністерство економіки України оцінює втрати підприємств і організацій у цілому у 80 млрд дол. США[165]. Усі ці об'єкти надають робочі місця населенню України і є платниками податків. Але в умовах втрати виробничого потенціалу значно знизилася база оподаткування, від'ємним є і сальдо торговельного балансу. Мають проблеми з логістикою через обмежені можливості «Укрзалізниці» і закриття портів Чорного моря підприємства, що забезпечують сировиною металургійні комбінати. Продовження бойових дій призведе до зростання виробничих і експортних втрат, підвищить імовірність зупинення інших підприємств. У свою чергу, підприємства легкої промисловості зіткнулися з проблемами купівлі валюти для імпорту, переривання ланцюгів постачань, недостатнього кадрового забезпечення і релокації виробництв, розташованих на територіях, де відбуваються активні бойові дії[166]. Крім того, сьогодні в промисловості в цілому загострилися проблеми ринку праці й кадрового забезпечення, є значний дисбаланс у зайнятості та брак місць прикладання праці, але водночас спостерігається «кадровий голод» на підприємствах «Укроборонпрому»[167].

Військові дії спричинили дезінтегрованість регіонів, розрив зв'язків, виробничих ланцюгів, циклів та кооперації, що спричиняє посилення просторових диспропорцій між регіонами у економічній та соціальній сферах. На початку повномасштабної війни більшість підприємств були дезорієнтовані щодо можливостей та напрямів подальшої діяльності. Якщо підприємства, що розташовуються у відносно безпечних регіонах поступово відновлюють власну діяльність, то здійснення економічної діяльності у фронтових та на прифронтових територіях є неможливим через постійні обстріли, руйнування/пошкодження виробничих потужностей та енергетичної інфраструктури, вимушену міграцію працівників. Така ситуація деструктивно впливає на ендогенний потенціал та можливості розвитку цих регіонів. Найвищих втрат зазнали і продовжують зазнавати традиційно індустріальні регіони України, що концентрували значні виробничі потужності та сектори промисловості, що складно піддаються релокації. Збитки у промисловості спричинені війною станом на 1.07.2022 р. сягнули понад 8,1

---

[164] ТОП-200 найбільших компаній України за сумою сплати податкових платежів за 2020 рік. «РЕЙТИНГ. Бізнес в офіційних цифрах». URL: https://rating.zone/top-200-najbilshykh-kompanij-ukrainy-za-sumoiu-splaty-podatkovykh-platezhiv-za-2020-rik/# (дата звернення: 29.06.2022).

[165] Україна зазнала 564,9 мільярдів доларів втрат від російського вторгнення. Міністерство економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f951df0a-e65c-4b0e-871f-9bf1a857fe57&title=UkrainaZaznala564-9-MiliardivDolarivVtratVidRosiiskogoVtorgnennia (дата звернення: 29.06.2022).

[166] Геєць В.М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Віс ник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30-38

[167] Там само.

млрд. дол США, що склало 4,2% ВВП держави, 422 підприємства повністю зруйновані. Регіонами, у яких промисловість зазнала найвищих втрат стали Донецька область – 4,2 млрд дол США (51,7%), Харківська область – 0,9 млрд дол США (11,2%) та Київська область – 0,6 млрд дол США (6,9%).

У секторальному розрізі найбільших втрат зазнали[168]:

- гірничовидобувна промисловість – 57% видобувних потужностей було втрачено у 2014 р., у 2022 р. втрати склали ще 99,7 млн дол США, зокрема через втрату у Донецькій області соляних та нерудних шахт, у Харківській нафтогазовидобувного підприємства. Понад 90% родовищ корисних копалин та газу на сході та півдні перебувають під загрозою ударів;
- коксохімічна та нафтопереробна галузь (3,5 млрд дол США або 43,6% від загального обсягу збитків у промисловості), зокрема найбільших руйнувань зазнали Авдіївський коксохімічний завод (Донецька область) та Кременчуцький НПЗ (Полтавська область);
- металургійна галузь (2,2 млрд дол США або 27,1%), оскільки підприємства галузі зосереджуються здебільшого у Донецькій, Запорізькій та Дніпропетровській, Луганській областях, деякі з них були втрачені ще у 2014 р., інші зруйновані або зупинені у 2022 р. Відтак у серпні 2022 р. лише 26% підприємств галузі працювали майже на повну потужність (75-99%)[169];
- харчова галузь і торгівля (втрати склали 1 млрд дол США або 12,8%). Станом на червень 2022 р. у Київській області було втрачено складські та логістичні комплекси площею 382 тис м^2, з яких повністю було знищено 340 тис. м^2 або 22%[170]. Це спричинило вимушену релокацію логістично-складських хабів в області Західного регіону України, а також у Вінницьку та Хмельницьку області. Підвищення рівня ризику ведення бізнесу у деокупованих та прифронтових регіонах пов'язане з необхідністю диверсифікації розміщення логістичних хабів щонайменше до закінчення військових дій.

Проблеми, що негативно впливають на функціонування підприємств під час війни мають чіткі галузево-регіональні особливості, що зумовлені розірванням логістичних та виробничих ланцюгів, втратою ринків збуту продукції, браком обігових коштів та сировини, зростанням цін та падінням купівельної спроможності тощо. Відтак понад 20% підприємств зупинили експорт із початком війни та не змогли його відновити, у регіональному розрізі припинили та не відновили експорту 10% підприємств у Київській, 36% у Чернігівській та 38% у Дніпропетровській областях, на території яких відбувалися бойові дії. Водночас, відповідний показник становить 21% у Кіровоградській та 27% у Волинській областях, що вказує на те, що виробництво та експорт зазнає деструктивного впливу війни незалежно від наявності бойових дій безпосередньо на території регіонів.

У галузевому вимірі слід зазначити (станом на серпень 2022р.[171]), що зростання цін на сировину та матеріали найбільш гостро відчули поліграфічна та хімічна промисловість, виробництво металу, металообробки та будівельних матеріалів, сфера послуг найбільше потерпала від браку обігових коштів тощо. Серед підприємств, що виробляли будівельні матеріали лише 13% працювали на 75-99% порівняно з довоєнним рівнем, хоча для повоєнної відбудови належне функціонування цієї галузі матиме важливе значення.

У регіональному розрізі, частка підприємств, що змогли працювати на повну потужність була найвищою в Західному регіоні України (у Чернівецькій області – 3%, Волинській області –

---

[168] Мороз М., Бондаренко Є. Збитки промисловості через війну. (2022). https://voxukraine.org/zbytky-promyslovosti-cherez-vijnu/

[169] Четверте щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» 38 с. С. 29 URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/5479.

[170] Огляд ринку складської нерухомості. Києва 1 півріччя 2022. URL: https://cbre-expandia.com/wp-content/uploads/2022/09/CBRE_Kyiv-Warehouse-Report-Q22022-UKR-1.pdf.

[171] Четверте щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» 38 с. С. 28. URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/5479.

28%, Тернопільській області – 24%). Крім того, для розвитку та посилення ендогенного потенціалу регіонів України необхідно розвивати промисловість та сільське господарство з вищою доданою вартістю.

В силу обставин, в яких опинилася економіка України, одним із напрямів її стратегічного розвитку, окрім IT індустрії, стає індустрія «military tech». Україна перетворилася на величезний полігон де випробовують сучасні військові технології. За дослідженням Fortune Business Insights[172] глобальний ринок лише військових БПЛА у 2022 р. становив 11,73 млрд дол США із прогнозом зростання до 30,86 млрд дол США у 2029 р. Враховуючи, що дослідження було здійснено раніше за початок повномасштабної війни на території України, можна припустити, що обсяги зростання у цьому сегменті ринку будуть ще вищими. Українські розробники за належної фінансової підтримки впевнено можуть конкурувати на світовому ринку з точки зору ціна-якість і підтверджених військовими діями характеристик, оскільки їхня техніка уже активно використовується у військових цілях.

Логістичні та інфраструктурні проблеми скорочення експорту, ризики втрати експортних ринків, що веде до зниження ендогенного потенціалу регіонів. Основними складовими товарного експорту України станом на 2021 р. були сільськогосподарська та металургійна продукція, відтак саме на ці галузі зазнали величезних втрат за час воєнних дій (табл. 6.2.3). Крім того, із зростання тривалості війни посилюються ризики втрати експортних ринків для України, оскільки виробничі ланцюги постачання функціонують обмежений період часу, якщо воєнні дії тривають більше року, імпортери шукають заміну, відбувається релокація торговельних потоків світової торгівлі, укладаються нові преференційні торговельні угоди з метою зниження витрат на торгівлю[173].

Таблиця 6.2.3

Структура основних товарів українського експорту*

	Обсяг експорту, млн дол США				Частка експорту у % до загального обсягу				Темп росту експорту, %
	2019	2020	2021	2022**	2019	2020	2021	2022**	2022/2021***
чорні метали	8736,0	7690,6	13950,1	322,5	17,5	15,6	20,5	14,2	5,3
зернові культури	9633,3	9410,7	12343,8	423,5	19,2	19,1	18,1	18,6	9,5
руди, шлак і зола	3590,2	4420,7	7119,6	223,9	7,2	9,0	10,5	9,8	5,6
жири та олії	4732,2	5746,9	7037,2	275,4	9,5	11,7	10,3	12,1	8,4
машини та обладнання	4464,4	4486,6	5260,2	211,5	8,9	9,1	7,7	9,3	8,1
усього	50054,6	49191,8	68072,3	22731,7	100	100	100	100	5,3

*Джерело: складено за даними[174].

**Інформація за перше півріччя 2022 р.

***Перше півріччя 2022 р. до першого півріччя 2021 р.

Експортні втрати за перше півріччя 2022 р. зумовлені, зокрема:

Логістичними проблемами, адже військове блокування українських портів стало суттєвою перешкодою для товарного експорту української продукції, що деструктивно впливає на ендогенний розвиток областей, особливо тих, які зосереджували виробництво продукції або через які проходять основні логістичні потоки. Через морські порти Україна експортувала 150 млн т продукції або понад 70% усіх вантажів, зокрема 93,1% зернових, через порти Одеси та Миколаєва транспортувалося понад 85% чорних металів та 70% залізної руди. Після 24 лютого 2022 року Україна втратила контроль над Маріупольським, Бердянським, Скадовським та Херсонським портами, які забезпечували 7,5% вантажообігу. Відсутність продуманої політики

[172] The global military drone market size. URL: https://www.fortunebusinessinsights.com/military-drone-market-102181.

[173] Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5 (726) с. 32.

[174] Зовнішня торгівля України за 2020 р.; Зовнішня торгівля України за 2021 р.; Товарна структура зовнішньої торгівлі у І півріччі 2022 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua.

диверсифікації логістичних шляхів для експорту української продукції у мирний час стала однією із найбільших проблем економіки у час війни, коли військова блокада морських транспортних шляхів фактично паралізувала експорт. Потенційний вантажообіг автомобільного, залізничного транспорту та діючих портів здатен покрити лише 15,3% пропускної спроможності від довоєнної потреби (табл. 6.2.4).

Таблиця 6.2.4

Обсяг вантажообігу українських портів

Порти	Обсяг вантажообігу, млн т	
	2021 р.	2022 р.
Південний	53,5	Потенційний вантажообіг автомобільним та залізничним транспортом 19 млн т.
Миколаївський	29,8	
Чорноморськ	25,6	
Одеський	22,5	
Маріупольський	6,8	
Ольвія	5,1	
Бердянський	1,6	
Херсонський	0,5	
Ізмаїльський	3,9	близько 4
Ренійський	1,4	
Усть-Дунайський	0,006	
Усього	150,706	23

*Джерело: складено автором за даними[175].

Альтернативою морським перевезенням мав би стати залізничний транспорт, однак тут теж виникла низка перешкод для збереження ендогенного потенціалу регіонів, серед яких:

- *підвищення вартості залізничних перевезень* (тарифи на вантажні перевезення для чорних металів зросли на 70%, для руди та коксу на 141%), що здорожує вартість логістики та робить українську продукцію неконкурентоспроможною на міжнародному ринку;
- *технічна несумісність українських та європейських колій* (через різницю в ширині). «Укрзалізниця» щоденно здатна надавати для експорту 3422 вагони (приблизно 222 тис т. вантажів), однак пропускна спроможність на західному кордоні становить близько 1510 вагонів, відтак на кордонах накопичується близько 1912 вагонів. З перше півріччя 2022 р. залізницею транспортовано 9,45 тисяч т зернових вантажів, обсяг яких порівняно з аналогічним періодом 2021 р. скоротився на 1,683 млн. т (15,7%). Як бачимо з табл. 6.2.5 потужності «Укрзалізниці» фізично не спроможні забезпечити зростаючий попит на перевезення;

Таблиця 6.2.5

Виконання заявок на перевезення зернових вантажів (станом на 06.09.2022р.)

Філія/Дирекція відправлення	План середньодобовий (вагони)	Заявка (вагони)	Факт навантаження (вагони)	Відсоток навантаження (наростаючим з початку місяця)
Південно-Західна	45,51	128	114	109
Львівська	32,85	28	106	70
Одеська	40,63	71	92	86
Південна	47,29	140	60	86
Придніпровська	11,61	0	24	43
ПАТ «Укрзалізниця»	177,89	367	396	85

Джерело: складено за даними[176].

[175] Петрушко Л., Шевчук С. Головне питання економіки. Україна втрачає $170 млн на день через заблоковані порти. Чи можна вирішити експортний колапс. URL: https://forbes.ua/inside/morski-vorota-na-zamku-yak-pratsyuyut-zablokovani-cherez-viynu-porti-21042022-5552.

- *недостатня пропускна спроможність європейської транспортно-логістичної мережі.* Низька пропускна спроможність європейської залізничної інфраструктури, яка не здатна прийняти наявні обсяги українських вантажів (необхідність збільшення перевантажувальної потужності терміналів для роботи в безперервному режимі), неможливість портових операторів прийняти наявний обсяг вантажів за короткий час. На кордоні зі Словаччиною пропускна спроможність понад 300 вагонів на місяць, на кордоні з Польщею (між Мостиськами та Медиками) пропускна спроможність лише 3 потяги із зерном на тиждень[177]. Україні додатково необхідно експортувати до 10 млн т вантажів на місяць, водночас порти Польщі та Румунії не можуть прийняти такі обсяги, до прикладу порт Рієка у Хорватії може прийняти до 1 млн т зерна на рік;
- *регулярний обстріл критичної інфраструктури, в тому числі і залізничних шляхів та логістичних центрів. Втрата доступу до морських портів значно збільшила стратегічне значення залізничної інфраструктури особливо у західному напрямку.* Відтак ворог використовує усі засоби для посилення дестабілізації в державі та зниження ендогенного розвитку регіонів, зокрема і через обстріл залізничних шляхів, що здійснювався/-ється регулярно. Наприклад, лише по території Львівської області відбувається регулярний обстріл залізниці (25.04.2022 р. обстріл станції Красне у Золочівському районі, 17.05.2022 р. – Яворівському районі, 01.06. 2022 р. – Стрийському та Самбірському районах), що призводить до різного ступеня пошкоджень залізничного полотна та рухомого складу, а це затримує логістичні потоки та підвищує ризики втрати вантажів. За час проведення військових дій було пошкоджено 63 тис м^2 залізничних мостів та 5,65 % залізничних колій. Загалом завдана шкода залізничним коліям, мостам, станціям та електрошляхам оцінюється у 1,631 млн дол. США., пошкодження рухомого складу залізниці оцінювалося у 13,023 млн дол. США (станом на серпень 2022 р.)[178].

Незважаючи на досить складну ситуацію прикордонні регіони нарощують потенціал ендогенного розвитку через активізацію транзитних та міжнародних залізничних перевезень, розвиток залізничної та логістичної інфраструктури товарного та пасажирського напрямків, що завдяки інституційній співпраці та інтегрованому управлінню кордоном з обох сторін дозволить скоротити час перетину кордону. Однією із передумов є реновації в напрямку відновлення євро колії. Для успішного включення України у глобальні шляхи залізничних транзитних перевезень (зокрема між Азією та Європою) на територію України необхідно повернути колії європейської ширини (1435 мм замість 1520 мм). Значний потенціал для створення глобального хабу у цьому напрямі має м. Львів, до якого можна прокласти колії з Перемишля та Рави-Руської, що дозволить залучити європейські залізничні компанії, такі як чеські Regio Jet та Leo Express, австрійську ОВВ та німецьку Deutsche Bahn[179] (які сьогодні курсують до польського Перемишля).

Станом на зараз основними маршрутами залізничного сполучення на українсько-польському кордоні є Львів-Перемишль, оскільки на цій ділянці прокладена широка колія (1520 мм), яка простягається 14 км на території Польщі та закінчується на станції Przemyśl Główny, що є достатнім для здійснення маневрів та відстою кількох потягів, що однак не може задовольнити наявні потреби української сторони.

Перспективи розвитку має також металургійна ширококолійна лінія (Linia Hutnicza Szerokotorowa LHS), що з української сторони розпочинається на околиці м. Володимир-Волинський на магістралі Ковель-Львів (довжина української частини колії 23,5 км) та

---

[176] Довідка щодо виконання заявок на перевезення зернових вантажів. URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/zerno_zayavka/.

[177] Копилов М. Що роблять перевізники ЄС для збільшення вантажопотоку з Україною. URL: https://www.railinsider.com.ua/shho-roblyat-pereviznyky-yes-dlya-rostu-vantazhopotoku-z-ukrayinoyu/.

[178] Україна швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. С. 160. URL:https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37988/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf?sequence=4&isAllowed=y.

[179] Самойлов Ю. Потягом в Європу: як війна змінила потенціал залізничних сполучень між Україною і Польщею. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/30/7145834/.

простягається на 394 км до вантажної станції Славкув (Польща), на даний час лінія є найдовшою широкою колією у західному напрямку. Перспективним на цьому напрямі є розвиток залізничного сполучення Азія-Європа.

Несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках. Наприклад за період березень-квітень 2022 р відбулося зниження цін на метал на зовнішніх ринках – 34% на залізорудний концентрат, – 27% на гарячекатаний рулон. Такі підприємства як Запоріжсталь та «АрселорМіттал Кривий Ріг» неодноразово зупиняли діяльність, водночас до початку повномасштабної війни вони входили до 100 найбільших підприємств України. Наприклад кількість зайнятих на АрселорМіттал Кривий Ріг» складала 19,5 тис. ос, Запоріжсталі – 10,4 тис. ос. Зупинка таких потужних підприємств стає додатковим чинником дестабілізації ендогенного розвитку у регіонах їх розміщення та функціонування (втрата робочих місць, податкових надходжень до місцевих бюджетів тощо). Відновлення в металургії стримується складнощами зі збутом продукції.

Кризова ситуація, що склалася з експортом української сільськогосподарської продукції через блокаду морських портів потребувала вирішення на міжнародному рівні, оскільки не лише знизила експортний потенціал регіонів, але й посилила напругу на міжнародному ринку продовольства. Найбільш залежними від експорту українського зерна є країни Африки та Азії, наприклад частка імпорту української пшениці за період 2018-2020 рр. складала у Гамбії – 84%, Лівані – 67%, Молдові – 57%, Джибуті – 57%, Лівії – 45%, Тунісі – 41%, Пакистані – 39%, Сомалі – 31%[180] тощо.

Відтак, 2 липня в Стамбулі за пропозиції Організації Об'єднаних Націй Україна, Туреччина та Генеральний секретар ООН А. Гуттереш підписали Ініціативу про безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів Одеса, Чорноморськ та Південний. Україна сподівається поширити угоду про експорт зерна морським шляхом на інші товари, зокрема металургію, що дозволило б підтримати функціонування та відновлення галузі.

Ситуація, що склалася з українським експортом демонструє гостру необхідність диверсифікації та розширення альтернативних логістичних шляхів транспортування продукції. Відтак, одним із таких напрямів є розвиток продуктових трубопроводів. У цьому напрямі було підписано спільний українсько-польський меморандум, що передбачає розроблення сторонами проєкту будівництва транскордонного трубопроводу для транспортування рослинних олій до перевантажувального терміналу у порту Гданська із завантаженням в Україні[181].

Позитивним фактором стала підтримка міжнародних організацій та сприяння експорту з України країнами-партнерами (Канада, Європейський Союз, Велика Британія та США) через скасування тарифів та квот на певні товарні групи українського експорту, зокрема і на металургійну продукцію, зокрема[182][183]:

- Велика Британія від 4.05.2022 р. скасувала усі ввізні мита та квоти на українську продукцію у рамках Угоди про вільну торгівлю між Україною та Великою Британією. Обсяг експорту до Великобританії у 2021 р. становив 1,077 млрд дол США або 1,6% у структурі загального експорту;
- Канада 09.05.2022 р. терміном на один рік припинила застосування імпортних мит та кількісних обмежень на українську продукцію в рамках Угоди про вільну торгівлю між Україною та Канадою. Скасовано також антидемпінгове мито в розмірі 77% на імпорт гарячекатаного плоского прокату з України, яке діяло понад двадцять років. Обсяг експорту до Канади у 2021 р. становив 161 млн дол. США або 0,2% у структурі загального експорту;

---

[180] "Ruta, Michele (ed.). 2022. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Washington, DC. © World Bank. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359 License: CC BY 3.0 IGO."

[181] До порту Гданська прокладуть трубопровід для транспортування української олії. URL: https://www.railinsider.com.ua/do-portu-gdanska-prokladut-truboprovid-dlya-transportuvannya-ukrayinskoyi-oliyi/.

[182] Лахно С., Іванець Є. Скасування імпортних мит для України: що це означає на практиці. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mitne-pravo/skasuvannya-importnih-mit-dlya-ukrayini-shcho-ce-oznachae-na-praktici.html.

[183] Ukraine: Council adopts temporary trade liberalisation with Ukraine https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/24/ukraine-council-adopts-temporary-trade-liberalisation-with-ukraine/

- США від 09.05.2022 р. терміном на один рік скасували спеціальне мито у розмірі 25% що стосувалося 232 товарних позицій сталевої продукції, обсяг експорту якої у 2021 р. складав 430 тис. т. Обсяг експорту до США у 2021 р. становив 1,625 млрд дол. США або 2,4% у структурі загального експорту;
- ЄС від 04.06.2022 набрав чинності регламент, що встановлює тимчасові торгові поступки строком на один рік щодо українських товарів, що припиняє застосування ввізного мита для товарів, до яких воно ще не було застосоване за Угодою про асоціацію між ЄС та Україною (це зокрема промислова продукція, що підлягала поетапній відмові від мита до кінця 2022 р., фрукти та овочі, що підпадали під систему вхідних цін, а також сільськогосподарська продукція сировина і перероблена, на яку поширювалися тарифні квоти), а також скасовуються всі чинні імпортні квоти, що раніше обмежували кількість продукції, яка могла постачатися за преференційних умов на ринок ЄС; припиняється застосування антидемпінгових та спеціальних (захисних) заходів до товарів походженням з України. Це рішення позитивно вплине, зокрема, на українську хімічну, металургійну та аграрну промисловість, продукти яких раніше підпадали під тарифні та нетарифні обмеження. Обсяг експорту до ЄС у 2021 р. становив 26,849 млрд дол. США або 39,3% у структурі загального експорту.

Обсяги сукупного експорту у зазначені країни був значним і має подальшу тенденцію до поглиблення (зважаючи на скорочення або повне закриття торгівлі з Росією та Білоруссю), що створює додаткові можливості для ендогенного розвитку регіонів.

Попри часткове вирішення питання блокування експортних можливостей регіонів, проблемою залишається переважання сировинної продукції у експорті. Інтеграція України в глобальні ланцюги доданої вартості поза продукцією сільського господарства є досить обмеженою та має здебільшого сировинний характер. Незважаючи на це, військові дії в Україні можуть спричинити перебої у виробництві продукції, що найбільше залежить від українського експорту, до таких належить сталеливарна промисловість (залізна руда, марганець, чавун), важка обробна промисловість (сталевий прокат), напівпровідникова (неоновий газ), автомобільна (кабелі запалювання), галузі, що використовують титан та ІТ галузь (Додаток А, табл. А.7). Україна є другим у світі експортером феросиліту марганцю (18,2% світового експорту у 2019 р.), основними імпортерами України є Туреччина, Німеччина, Польща та Єгипет. Європа експортує 49% феросиліту марганцю з України. США імпортує 41% нелегованого чавуну з України, Туреччина – 25%. За експортом титану Україна посідала п’яте місце у світі у 2019 р. Україна експортує 70% світового обсягу неону, з яких 65% виробляє завод у Одесі, що незамінним при виробництві комп’ютерних мікросхем.

Поряд з диверсифікацією логістичних шляхів для економічного розвитку держави важливого значення набуває зростання частки високотехнологічного промислового експорту. За період 2019-2021 р. спостерігалася негативна динаміка скорочення частки експорту за товарною групою машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання (табл. 6.2.3). Відтак, необхідною є інтеграція українських підприємств у європейські та світові ланцюги доданої вартості, зокрема шляхом використання фактору «війни» та конвертації бажання допомагати від міжнародних партнерів у реальну допомогу нашим промисловцям, зокрема через розміщення замовлень у будь-яких видах виробництва товарів чи послуг, прийнятних для закордонних партнерів[184].

Ситуація у сфері експорту у регіональному розрізі ще раз підтверджує сформовані війною тенденції, що значно ослабили регіони де відбуваються військові дії та прифронтові, натомість західним та центральним областям вдалося зберегти економічну активність за рахунок переміщення товарних потоків, релокації підприємств та капіталу (рис. 6.2.2).

[184] Юрчак О. Завдання експорту-інтернаціоналізації УКА до кінця 2022. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/tasks-of-export-and-internationalization-uca-2022/.

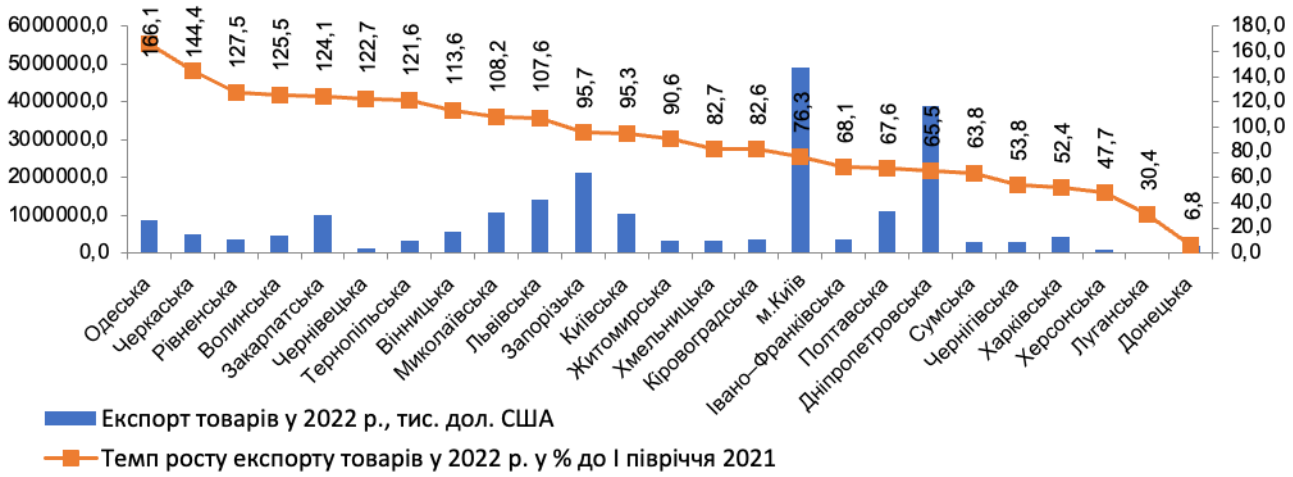

Рис. 6.2.2. Експорт товарів за регіонами у 2022 р.*

*Джерело: складено за даними[185].

Серед позитивних зрушень, що сприятимуть нарощуванню ендогенного зростання регіонів, незважаючи на військові дії, слід відзначити ***входження України до єдиного енергетичного ринку з країнами ЄС («енергетичний безвіз»).*** Україна синхронізувала електричну мережу із мережею ЄС, початок синхронізації відбувся 24.02.2022 р. та успішно завершився 16.03.2022 р., на рік раніше від запланованого терміну. Українська енергетична система синхронізувалася з енергомережею континентальної Європи ENTSO-E[186]. Перевагами приєднання до європейської енергомережі стали:

- більша стабільність та стійкість – можливість отримання електроенергії та збереження системи навіть у випадку подальших пошкоджень енергетичної інфраструктури внаслідок військових дій;
- входження до єдиного енергетичного простору та остаточне розірвання зв'язків із Росією та Білоруссю, які вимушено зберігалися з часів СРСР;
- збільшення пропускної здатності мереж між Європою та Україною до 5 ГВт (попередній становив 3 ГВт), зменшення собівартості виробництва електроенергії за рахунок більш економічного використання генеруючих потужностей[187];
- об'єднання енергосистем це перший крок до створення спільного енергетичного ринку, а відтак отримання економічного ефекту від торгівлі електроенергією та можливості продавати енергію з усієї території України до країн ENTSO-E, що покращить роботу національної генерації (особливо у енергопрофіцитні періоди із надлишком електроенергії, яка не споживається в Україні, а тому зявляється можливість її продажу із подальшим розвантаженням через балансові обмеження, у тому числі для атомних енергоблоків). Згладжування піків енергоспоживання, що дозволяє купувати/продавати електроенергію за вигідними цінами[188]. Станом на 14.09.2022 р. Об'єднаною енергосистемо України було експортовано електроенергії до країн ЄС 705 МВт год, зокрема через Польщу (210 МВт год), Молдову (195 МВт год), Словаччину та Румунію (по 150 МВт год)[189]. Загалом, за перше півріччя 2022 року Україна збільшила виторг від експорту електроенергії на 61,76 млн дол США – до 169,9 млн дол США, що в 1,6 раза більше, ніж за аналогічний період 2021 року[190]. До кінця 2022 р. планувалося збільшити експорту потужність до 2000 МВт, що при

[185] Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами у І півріччі 2022 року. URL: https://ukrstat.gov.ua/.
[186] ENTSO-E — European Network of Transmission System Operators for Electricity - Європейська мережа операторів системи передачі електроенергії. Вона об'єднує 43 операторів у 36 країнах Європи.
[187] Міністерство енергетики України: веб-сайт. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article;jsessionid=3AD98A4FF89982CCE4C2CC865E47B13F.app1?art_id=245641854&cat_id=35109
[188] Галущенко Г. Енергетичний безвіз. Єдиним фронтом з Європою. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/19/684314/.
[189] Укренерго: веб-сайт. URL: https://ua.energy/.
[190] Україні дозволили збільшити експорт електроенергії до ЄС. URL: https://minfin.com.ua/ua/2022/09/05/91708667/.

збереженні поточного рівня цін, дозволило б експортувати електроенергії щомісячно на 600 млн дол США або на 7,2 млрд дол США на рік[191], для порівняння дохід від транзиту російського газу складає 1,2 млрд дол США. Відтак, експорт електроенергії посів би друге місце у платіжному балансі держави після сільгоспродукції;

- стимули для розвитку відновлюваної енергетики та можливості залучення європейських інвестицій у будівництво інфраструктури зеленого енергетичного комплексу (сонячних, вітрових електростанцій), із подальшим продажем зеленої електричної енергії.

Можливості, які отримала Україна від приєднання до європейської енергетичної системи, дестабілізуються зі сторони держави-агресора. Пошкодження та руйнування енергетичного сектору стало одним із напрямів війни, що ведеться проти України. Регулярні обстріли енергетичної інфраструктури в усіх регіонах держави покликані дестабілізувати ситуацію у економічній площині, посіяти панічні настрої у суспільстві. Збитки завдані енергетичній системі України станом на 05.09.2022 р. оцінювалися у 1,8 млрд дол США, це лише прямі втрати, непрямі втрати склали 11,6 млрд дол США, а загальна потреба у відновленні галузі становила понад 3,5 млрд дол США[192]. Внаслідок масованих ракетних атак по енергосистемі України, що відбулися у жовтні 2022 р. відбулася вимушена зупинка експорту електроенергії, оскільки було знищено 40% енергетичної інфраструктури.

Наразі державі вдається тримати ситуацію під контролем, де це можливо, та ліквідовувати наслідки пошкоджень максимально швидко, однак ***енергетичний сектор продовжує залишатися найбільш вразливим, що негативно впливає на ендогенний розвиток, дестабілізуючи суспільні і виробничі процеси в регіонах***. При цьому загрози мають масштаби не лише локального, а й глобального значення. У березні 2022 р. найбільша у Європі Запорізька[193] атомна електростанція була захоплена військовими Російської Федерації. Метою військового захоплення Росією ЗАЕС стало її подальше відключення від енергетичної системи України та ядерний шантаж не лише прилеглих до АЕС регіонів України, а усього європейського континенту. Своїми діями Росія домагається порушення енергетичного балансу та енергетичної безпеки України, а відтак зниження експортних можливостей в енергетиці. Окрім 6 ГВт Запорізької АЕС Україна втратила Каховську ГЕС, Запорізьку ТЕС, Вуглегірську, Луганську, Слов'янську ТЕЦ (на окупованих територіях), що загалом виробляли біля 10 ГВт[194]. Для прикладу пікове споживання електроенергії у 2021 р. становило 25-27 ГВт, відтак втрата енергетичних потужностей знижує можливості експорту до країн ЄС в зимовий період, оскільки в опалювальний сезон необхідно забезпечити власне споживання.

Найбільших руйнувань зазнав сектор відновлюваної енергетики, що зумовлено географічними особливостями його локалізації[195][196]:

- припинило роботу понад 70% вітрових електростанцій, оскільки потужності розміщувалися у прибережних регіонах Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей. До війни потужність встановлених вітроелектростанцій складала 1673 мВт, залишаються робочими потужності у Львівській та Одеській областях (372,5 МВт). Станом на травень 2022 р. було відомо про знищення п’яти мегаватних вітротурбін на станціях компаній “Сивашенергопром” та “Віндкрафт

---

[191] Орел І. Україна може заробляти на експорті енергії більше, ніж на транзиті газу, але заважає Угорщина. Чи вдасться зламати супротив? URL: https://forbes.ua/money/ukraina-mozhe-zaroblyati-na-eksporti-energii-bilshe-nizh-na-tranziti-gazu-ale-zavazhae-ugorshchina-chi-vdastsya-zlamati-suprotiv-23092022-8527.

[192] Загальна сума прямих збитків інфраструктури зросла до $114.5 млрд. URL: https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-zrosla-do-114-5-mlrd/.

[193] Запорізька АЕС – найбільша в Європі та має 6 реакторів загальною потужністю 6000 МВт (6 ГВт).

[194] Ткачук Я. Окупація ЗАЕС: ядерний шантаж РФ, загроза експорту і складна зима. URL: https://kosatka.media/uk/category/blog/news/okkupaciya-zaes-yadernyy-shantazh-rf-ugroza-eksporta-i-slozhnaya-zima.

[195] Зелений курс: найперші необхідні кроки від експертів для відбудови України. URL: https://ua-energy.org/uk/posts/zelenyi-kurs-naipershi-neobkhidni-kroky-vid-ekspertiv-dlia-vidbudovy-ukrainy.

[196] Зелена енергетика в Україні зруйнована війною та на межі банкрутства. Що далі? URL: https://kosatka.media/uk/category/vozobnovlyaemaya-energia/news/zelenaya-energetika-v-ukraine-razrushena-voynoy-i-na-grani-bankrotstva-chto-dalshe.

Україна” у Херсонській області. У Запорізькій області зупинено всі ВЕС компанії ДТЕК (Ботієвська – 199,88 МВт, Приморська-2 – 99,58 МВт, Орловська – 98,8 МВт), не працює Запорізька ВЕС ТОВ «Юрокейп Юкрейн» – 98,1 МВт. Через пошкодження ЛЕП (ліній електропередач) знеструмлено підстанцію 330 кВ у м. Мелітополь. У Миколаївській області зупинено турбіни «Вітрового парку «Причономорський» та 14 турбін ТОВ «Вітрові парки України». На Одещині зупинено вітроелектростанцію «Південне Енерджі» (76,5 МВт);

- загальна потужність промислових сонячних електростанцій в Україні становила 6226,9 МВт. Під час військових дій пошкоджено близько 50% промислових СЕС (1120-1150 МВт встановленої потужності), що розташовувалися у південних та південно-східних областях, знищено підстанції, лінії електропередач, вкрадено обладнання. Зруйновані промислові СЕС Миколаївського енергетичного вузла (СЕС компанії Solar Generation (22 МВт)), знищено 100% генеруючих потужностей електростанцій у Харківській області (5,8 МВт) та 24% (280 МВт) встановленої потужності СЕС розміщених у приватних домоволодіннях. Відтак генерація сонячних електростанцій знизилась на 40%;
- зруйновано 10 – 15 % встановлених потужностей біоенергетики (загальна потужність біоенергетики на початок 2022 р. складала 224,5 Мвт.). Особливостями об’єктів біоенергетики є їх розосередженість по території держави та тяжіння до великих агропідприємств. Відтак, руйнувань або пошкоджень зазнали об’єкти, що розташувалися у аграрних регіонах де велися активні бойові дії. Внаслідок ракетного обстрілу зруйнована котельня на біопаливі у м. Житомир, пошкоджена артобстрілами Біо-ТЕС в Миколаївській області, повністю зруйновано інфраструктуру першого енергоефективного села Веселе у Харківській області. Крім того замінування та забруднення територій боєприпасами призводить до зменшення рівня заготівлі біомаси зараз і в майбутньому, що матиме пролонгований негативний вплив на розвиток галузі зеленої енергетики.

У 2021 р. відновлюваними джерелами було вироблено 8,1% загального обсягу електроенергії. Стабільна та безперебійна робота енергетичної системи України є передумовою ендогенного розвитку економіки регіонів. Станом на 01.09.2022 р. знеструмленими залишаються 2,7% населених пунктів України. У регіональному розрізі найбільш проблемними залигаються території де ведуться активні бойові дії або прилеглі до них, зокрема[197]:

- у Донецькій області кількість знеструмлених споживачів упродовж травня-серпня 2022 р. коливається у діапазоні 300-400 тис., станом на 31 серпня дорівнювала 376,6 тис., або 41,8% загальної кількості домогосподарств у регіоні. Найскладнішими напрямками залишаються Авдіївський, Мар’їнський, Торецький, Бахмутський та Слов’янський. Середньодобова кількість відновлень електроенергії від початку війни сягнула 11,4 тис. споживачів, у серпні – 8,4 тис.;
- у Луганській області повністю зруйновані комунікаційні шляхи та інженерні мережі. Кількість знеструмлених споживачів наприкінці травня складала 128,2 тис., або 37,3% загальної кількості домогосподарств у регіоні. Починаючи з 8 травня, інформація про відновлювані роботи у межах області відсутня;
- у Харківській області максимальна кількість знеструмлень складала 204 тис. споживачів або 18,7% загальної кількості. Після контрнаступу українських військових ця кількість зменшилась, однак кількість знеструмлених абонентів коливається у діапазоні 20-40 тис. або 2 – 3% загальної кількості домогосподарств регіону. Середньодобова кількість відновлень електроенергії від початку війни – 7,7 тис. споживачів;
- у Миколаївській області кількість знеструмлень за липень і серпень знаходиться у діапазоні 30-45 тис. і станом на 31 серпня становила 30,5 тис. або 7,1% усіх домогосподарств. Найскладнішими районами залишаються Баштанський та Миколаївський. Середньодобова кількість відновлень електроенергії від початку війни – 2,5 тис. споживачів. Серед інших регіонів

[197] Як змінювалась ситуація із газо- та електропостачанням через війну. URL: https://ua-energy.org/uk/posts/yak-zminiuvalas-sytuatsiia-iz-hazo-ta-elektropostachanniam-cherez-viinu.

серйозної шкоди зазнала інфраструктура Київської області, включно з Києвом, також у Запорізькій, Херсонській та Дніпропетровській областях, що деструктивно впливає на соціально-економічне становище регіону. Відновлення енергетичної інфраструктури після завершення військових дій повинно відбуватися на «зелених» засадах із збільшенням частки відновлюваних джерел енергії, що відповідатиме цілям євроітеграційного розвитку та стане основою енергетичної безпеки держави та ендогенного розвитку регіонів.

Військові дії та розірвання логістичних зв'язків стали новим викликом ендогенного розвитку для регіонів, що традиційно спеціалізуються на сільськогосподарському виробництві, відтак вони змушені змінювати структуру виробництва та обсяги переробки. Додаткові економічні втрати у сільськогосподарській галузі спричинені військовими діями лише у 2022 р. очікуються у розмірі близько 22 млрд дол США[198]. Факторами, що визначають функціонування сільськогосподарського сектору в регіонах стали:

- блокування або розірвання логістичних шляхів, що стає суттєвою перешкодою для експорту та в подальшому змінюватиме структуру виробництва. Наприклад, блокування експорту ячменю до Китаю та подорожчання усіх складових технологічного процесу спричиняє збитковість виробництва, відтак у 2023 р. аграріями не планується сіяти жито та ячмінь;
- бойові дії, що спричиняють втрати агропідприємств (руйнування, крадіжки активів), маржинальність бізнесу зменшилась від 30% у 2021 р. до -30% у 2022 р., крім того зниження доходів та обігових коштів унеможливлює дотримання технологій виробництва, що призведе в подальшому до зниження врожайності, а відтак збільшенні непрямих збитків/упущеної вигоди підприємств по усій території держави;
- зняття обмежень (квот) на експорт продукції до ЄС сприяє збільшенню обсягів експорту агропродукції з доданою вартістю, це зокрема мед, молочна продукція, томатна паста та яблучний концентрат, м'ясо птиці та крупи тощо.

Перспективними напрямами розвитку сільськогосподарської галузі та нарощування ендогенного потенціалу регіонів стає ***диверсифікація напрямів виробництва сільськогосподарської продукції***. Наприклад, за перше півріччя відбулося нарощування обсягів експорту насіння зернових, зокрема експорт гібридної кукурудзи у вартісному та кількісному виразі збільшився майже вдвічі – до 12,2 тис. т або на 26,8 млн дол. США (у першому півріччі 2021 р. його обсяг складав 6,3 тис т на суму 13,5 млн дол. США). Розвитку насінництва в Україні сприяли втрата логістичних каналів постачання насіння з-за кордону, визнання ЄС української системи сертифікації насіння еквівалентною вимогам ЄС у 2020 р., що дозволяє нарощувати виробництво на потужностях вітчизняних насіннєвих заводів[199].

Іншим напрямом стає повноцінний розвиток сектору агропереробки, що дозволить значно збільшити ВВП. За умов переробки половини зібраної продукції частка доданої вартості, генерованої АПК, збільшиться до 28%, що додасть до щорічного зростання ВВП додаткові 5% або 55 млрд грн додаткових податкових надходжень[200]. Розвиток агропереробки потребує додаткового стимулювання та підтримки зі сторони держави зокрема шляхом надання цільового кредитування, зменшення оподаткування, обмеження відшкодування ПДВ для експортерів агросировини тощо.

Іншим перспективним напрямом для ендогенного розвитку аграрних регіонів є стимулювання розвитку органічного сільського господарства. Цілі щодо розвитку органічного виробництва в Україні вперше зафіксовано в Національній економічній стратегії України на період до 2030 р., якою планується збільшити площу земель з органічним статусом до не менш

---

[198] Нечипоренко О. Сільське господарство під час війни: зміна пріоритетів. URL: http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3429-silske-hospodarstvo-pid-chas-viyny-zmina-priorytetiv-komentar-oleksandra-nechyporenka-quryadovomu-kuryeruq.html.

[199] Насінництво нарощує експортний потенціал. URL: https://agroreview.com/content/nasinnycztvo-naroshhuye-eksportnyj-potenczial/.

[200] Самаєва Ю. Дійти до полиці. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/dijti-do-politsi.html.

як 3% загальної площі сільськогосподарських угідь України та збільшити експорт органічної продукції до 1 млрд доларів США[201]. Крім того, схвалення Європейського зеленого курсу (ЄЗК) передбачає досягнення під органічним виробництвом 25% від усього сільськогосподарського виробництва в ЄС до кінця 2030 року.

Розвиток ринку органічного виробництва відкриває перед Україною нові можливості для виходу на ринок ЄС (Угода надає право на експорт органічної продукції за «нульовими» ставками без квот, а вартість такої продукції є на 30% вищою). У 2020 р. Україна посіла 4-те місце серед усіх країн-імпортерів за обсягами експорту органічної продукції до ЄС. Водночас, на ринок ЄС у 2019 р. припадало 73% обсягу експорту української органічної продукції[202].

Основною проблемою експорту української органічної продукції залишається її сировинний характер. Товарами із найвищою доданою вартістю у 2020 р. були олія з дикорослих ягід (шипшини, обліпихи – 24 дол. США за 1 кг – 0,08% від обсягу загального експорту), лосось охолоджений (11,76 дол. США за 1 кг – 0,06% від обсягу загального експорту), концентрат фосфатидний соняшниковий (5,67 дол. США за 1 кг), сушені трави (4,44 дол. США за 1 кг), морозиво (4 дол. США за 1 кг – 0,01% від загального обсягу експорту), чорниця сушена (3,53 дол. США за 1 кг), молочна продукція (3,2 дол. США за 1 кг). Натомість, у топ 20 органічних продуктів за вартістю (тис. дол США) та кількістю (тонн), що експортувалися у 2020 р. були здебільшого зернові, зернобобові та олія соняшникова.

У 2022 р. виробники ринку органічної продукції України зіткнулися з новим деструктивним чинником – військовою агресією, яка спричинила:

- втрату доступу до земельних ресурсів, оскільки на значній території відбувається ведення бойових дій або землі знаходяться на окупованих територіях (Херсонська область (близько 81,5 тис. га) майже повністю знаходиться під російською окупацією, Запорізька область (близько 44,5 тис. га), Харківська область (близько 4 тис. га), Чернігівська область (близько 10 тис. га)), якщо врахувати, що у 2020 р. в Україні налічувалося 462, 2 тис. га зайнятих під органічним землеробством, то обмеження доступу відбулося до 30% земель. Крім того, опитування проведене громадською спілкою «Органічна Україна» показало, що 30% операторів ринку зупинили бізнес, а ще 15 знаходяться на межі зупинки, 32% працюють частково і лише 7% без змін, 15% віддають свою продукцію безкоштовно (підтримка армії та населення) або продають за цінами неорганічної;
- втрату попиту на продукцію на внутрішньому ринку (фізична втрата покупців через міграцію, втрата купівельної спроможності, порушення виробничо-збутових ланцюгів) та втрата експортного потенціалу (через розірвання логістичних шляхів – блокування морських портів та морських шляхів) тощо;
- проблеми із паливно-мастильними матеріалами та доступом до засобів захисту та добрив, посівним матеріалом та інше;
- тривалий період рекультивації та відновлення органічного статусу, який буде необхідний після закінчення військових дій (зокрема на заходи із розмінування земель) тощо.

Війна стала небаченим досі викликом для ендогенного розвитку регіонів України, порушивши стійкість їх соціально-економічних систем та спричинивши колосальні економічні втрати в усіх галузях промисловості, сільського господарства та, особливо, енергетичній інфраструктурі. Розвиток ендогенного потенціалу регіонів України в умовах військових дій потребує особливої уваги та підтримки, як зі сторони держави, так і зі сторони міжнародних донорів. Вже зараз очевидно, що обсяги інвестиційних та грантових коштів, які будуть необхідні для відновлення ендогенного потенціалу регіонів, за попередніми оцінками становлять сотні мільярдів доларів, і у різних регіонах необхідні обсяги будуть суттєво відрізнятися.

---

[201] Дослідження органічного ринку України 2019-2020 рр. Київ. 2021. URL: https://organicinfo.ua/Market_study_2019-2020_web.pdf.

[202] Дослідження органічного ринку України 2019-2020 рр. Київ. 2021. С. 25. URL: https://organicinfo.ua/Market_study_2019-2020_web.pdf.

Попри складні виклики та обсяги економічних втрат, з якими стикнулися регіони, після завершення війни, відкриваються нові можливості для економічного з урахуванням новітніх світових тенденцій на інноваційний, високотехнологічний, екологічний розвиток тощо. Для швидкого досягнення поставлених цілей необхідно уже зараз формувати стратегічне бачення ендогенного розвитку регіонів, зокрема через формування державної та регіональної політики, яка стимулюватиме інвестиції у високотехнологічні галузі виробництва та сприятиме зростання частки продукції із високою доданою вартістю.

Втрата ендогенного потенціалу регіонів – недоотримання доходів місцевими бюджетами. Місцеві бюджети виступають основою фінансів регіонів. З одного боку, вони є джерелом фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування для реалізації програм і заходів місцевого соціально-економічного розвитку, а з іншого – їх дохідна частина віддзеркалює діяльність суб'єктів економіки, які виступають наповнювачами відповідних місцевих бюджетів, а також ефективність і результативність використання ендогенного потенціалу регіону.

На тлі втрати ендогенного потенціалу регіонами України внаслідок воєнних дій (внутрішня і зовнішня міграція, безробіття і зниження ділової активності суб'єктів економіки), а також об'єктивної політики уряду щодо дерегулювання і зменшення податкового тиску на суб'єктів економіки в умовах війни, мали місце[203]:

1) низький рівень виконання річних розписів місцевими бюджетами (у половині регіонів він становив менш як 30%), низькі темпи виконання дохідної частини бюджетів порівняно з січнем-квітнем 2021 р.;

2) перерозподіл питомих ваг регіонів у доходах загального фонду місцевих бюджетів України на користь областей Центральної та Західної частин України (рис. 6.2.3). Натомість суттєво знизилися частки регіонів, де велися (ведуться) активні бойові дії: Харківської, Донецької, Херсонської, Запорізької областей, м. Києва і Київської, Одеської, Луганської та Чернігівської областей. З огляду на активність бойових дій на півдні України, у найближчі місяці слід очікувати зниження частки Миколаївської і Одеської областей у доходах загального фонду місцевих бюджетів України.

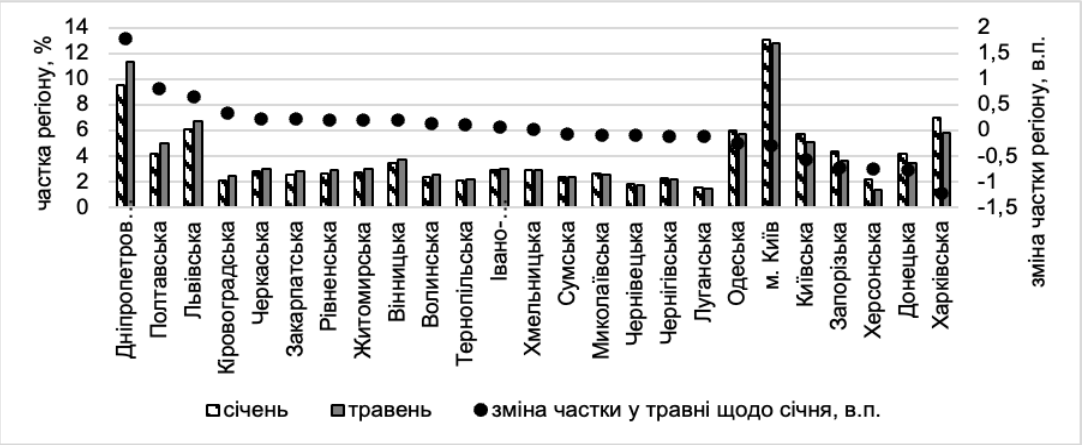

Рис. 6.2.3. Динаміка частки регіонів в доходах загального фонду місцевих бюджетів України, 2022 р., %*

*Джерело: розраховано авторами за даними Системи «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget (дата звернення: 29.06.2022)

У рейтингу формування доходів загального фонду місцевих бюджетів України в розрахунку на одного мешканця незмінною залишилася четвірка лідерів – м. Київ, Полтавська, Дніпропетровська і Київська області. Натомість свої позиції значно погіршили Харківська і Запорізька області (у січні вони займали, відповідно, п'яте і шосте місця, а в травні –18-те і 19-те).

[203] Мельник М.І., Лещух І.В. Вплив збройної агресії Росії на ендогенний потенціал регіонів України. Економіка України. 2022. №9. С. 21-44. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021

3) посилення бюджетоформуючої ролі ПДФО (табл. 6.2.6) і, відповідно, зниження питомої ваги акцизного податку і плати за землю в усіх регіонах України, а також зменшення частки єдиного податку в майже половині регіонів.

Таблиця 6.2.6

Частка ПДФО у доходах загального фонду місцевих бюджетів регіонів України

Області	частка, %		зміна частки у травні 2022 р. щодо травня 2021 р. , в.п.
	травень 2021 р.	травень 2022 р.	
Вінницька	64,2	73,2	9,0
Волинська	61,7	72,4	10,7
Дніпропетровська	42,0	50,5	8,6
Донецька	62,0	81,3	19,4
Житомирська	60,9	77,5	16,6
Закарпатська	61,2	75,0	13,8
Запорізька	52,8	70,7	17,9
Івано-Франківська	60,5	68,7	8,2
Київська	57,3	68,2	11,0
Кіровоградська	60,5	66,1	5,6
Луганська	76,5	96,4	19,9
Львівська	57,6	67,0	9,4
Миколаївська	67,6	82,9	15,3
Одеська	57,2	67,8	10,7
Полтавська	48,0	47,6	-0,4
Рівненська	63,4	74,0	10,7
Сумська	63,1	74,7	11,7
Тернопільська	64,1	72,7	8,6
Харківська	55,1	66,7	11,6
Херсонська	63,6	83,5	19,9
Хмельницька	65,6	76,1	10,4
Черкаська	61,7	72,7	11,0
Чернівецька	61,0	69,9	8,9
Чернігівська	59,0	78,6	19,6
м. Київ	40,6	40,6	0,0
Україна	**53,6**	**63,2**	**9,6**

**Джерело: розраховано авторами за даними Системи «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget (дата звернення: 29.06.2022)*

Цікаво, що частка ПДФО в структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів у розрізі регіонів (табл. 6.2.6) у регіонах, де ведуться активні бойові дії, перевищує 80% (по областях: Луганська – 96,4%, Херсонська – 83,5%, Миколаївська – 82,9%, Донецька – 81,3%). Таке зростання частки ПДФО в структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів відбулося внаслідок: по-перше, збільшення у звітному році порівняно з попереднім частки ПДФО, яка зараховується до місцевого бюджету, з 60% до 64%; по-друге, перманентного зростання протягом трьох місяців війни обсягів ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями і особами рядового і начальницького складу, що сплачується податковими агентами (табл. 6.2.7). Крім того, станом на квітень 2022 р. рівень виконання річного розпису із збирання ПДФО з грошового забезпечення (винагород) військовослужбовцям становив 72,6%, а загальний рівень – лише 30,3%. Відповідний аналіз у розрізі регіонів дає підстави дійти висновку, що фактично за трохи більш як два місяці повномасштабної війни місцеві бюджети акумулювали понад половину річного обсягу ПДФО з грошового забезпечення (винагород) військово службовцям. У деяких регіонах цей показник перевищує 80% (наприклад, у Житомирській області – 83,7%, Закарпатській – 82,5%, Хмельницькій – 80,7%). Натомість у Черкаській і Тернопільській областях рівень виконання річного розпису із збирання ПДФО з грошового забезпечення (винагород) перевищив 100% (відповідно, 102% і 100,1%).

Таблиця 6.2.7

Динаміка частка ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу у загальному обсязі ПДФО, акумульованого місцевими бюджетами

Область	Загальний обсяг ПДФО, млн грн				ПДФО з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу, млн грн				Частка ПДФО з грошового забезпечення / винагород у загальному обсязі ПДФО, %				
	січень	березень	квітень	травень	січень	березень	квітень	травень	січень	березень	квітень	травень	зміна частки, травень щодо січня в.п.
Вінницька	527,8	670,8	694,2	855,5	37,9	191,3	204,5	328,2	7,2	28,5	29,5	38,4	**31,2**
Волинська	308,7	407,6	430,4	511,0	20,5	120,4	133,3	208,1	6,6	29,5	31,0	40,7	**34,1**
Дніпропетровська	1876,2	1659,2	1900,3	2068,6	69,9	262,8	370,4	638,1	3,7	15,8	19,5	30,8	**27,1**
Донецька	837,1	776,8	871,7	782,7	87,5	172,7	337,6	337,4	10,5	22,2	38,7	43,1	**32,6**
Житомирська	410,8	507,8	640,8	796,3	46,1	183,5	305,6	443	11,2	36,1	47,7	55,6	**44,4**
Закарпатська	311,8	413,0	499,2	564,5	20,3	85,2	159,3	231,3	6,5	20,6	31,9	41,0	**34,5**
Запорізька	836,1	754,5	709,9	794,7	33,2	113,5	137,7	232,6	4,0	15,0	19,4	29,3	**25,3**
Івано-Франківська	372,8	470,0	500,6	565,0	15,8	90,9	132,8	183,3	4,2	19,3	26,5	32,4	**28,2**
Київська	977,4	847,4	930,3	1068,2	39,4	147,4	246,2	324,2	4,0	17,4	26,5	30,4	**26,4**
Кіровоградська	327,1	381,2	400,8	435,9	19,6	80,8	99,0	128,9	6,0	21,2	24,7	29,6	**23,6**
Луганська	250,8	270,6	388,5	422,2	42,3	116,2	280,5	331,5	16,9	42,9	72,2	78,5	**61,6**
Львівська	966,1	1275,5	1436,9	1634,1	69,2	303,2	419,3	628,4	7,2	23,8	29,2	38,5	**31,3**
Миколаївська	464,0	507,7	522,3	719,1	44,2	177,4	228,4	411,1	9,5	34,9	43,7	57,2	**47,7**
Одеська	900,4	1047,0	1052,3	1266,8	72,4	281,0	310,0	527,2	8,0	26,8	29,5	41,6	**33,6**
Полтавська	627,0	684,4	696,2	827,9	26,2	112,6	108,0	214,4	4,2	16,5	15,5	25,9	**21,7**
Рівненська	387,2	430,7	478,9	569,9	19,3	103,7	137,2	215,3	5,0	24,1	28,6	37,8	**32,8**
Сумська	384,6	380,6	426,7	569,1	28,1	85,0	140,5	258,5	7,3	22,3	32,9	45,4	**38,1**
Тернопільська	279,3	321,1	394,7	420,1	12,5	48,2	102,9	117,1	4,5	15,0	26,1	27,9	**23,4**
Харківська	1141,4	1010,5	901,9	1191,3	64,4	193,8	289,0	515,5	5,6	19,2	32,0	43,3	**37,7**
Херсонська	298,5	281,3	220,7	248,3	26,9	49,2	41,0	82,1	9,0	17,5	18,6	33,1	**24,1**
Хмельницька	453,4	554,9	559,8	697,2	35,9	168,3	144,9	283	7,9	30,3	25,9	40,6	**32,7**
Черкаська	430,1	438,8	538,0	700,3	17,4	69,6	158,7	306,3	4,0	15,9	29,5	43,7	**39,7**
Чернівецька	191,9	260,9	271,7	315,5	13,2	61,7	67,6	105,5	6,9	23,6	24,9	33,4	**26,5**
Чернігівська	354,5	330,2	448,4	582,7	33,0	98,9	192,5	308,7	9,3	30,0	42,9	53,0	**43,7**
м. Київ	2175,8	2243,6	1884,6	2206,7	111,9	278,5	325,1	438,7	5,1	12,4	17,3	19,9	**14,8**
Україна	**16092,0**	**16927,4**	**17800,7**	**20813,3**	**1008,3**	**3596,9**	**5073,1**	**5073,1**	**6,3**	**21,2**	**28,5**	**28,5**	**22,2**

Джерело: розраховано авторами за даними Системи «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget (дата звернення: 29.06.2022)

Отже, зниження рівня оплати праці на 25-50% відносно довоєнного періоду[204] (фактично бази оподаткування ПДФО), яке мало місце у перші три місяці війни, а також продовження активних воєнних дій на території України дають підстави прогнозувати збереження тенденції щодо забезпечення збирання ПДФО за рахунок відрахувань з ви плат військовослужбовцям.

Про втрату ендогенного потенціалу регіонами України в умовах повномасштабної війни свідчить і зниження частки місцевих податків і зборів у структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів (табл. 6.2.8).

Таблиця 6.2.8

Частка місцевих податків і зборів у структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів у травні 2021 р. і травні 2022 р., %

Область	частка, %		зміна частки, травень 2022 р. до травня 2021 р., в.п.
	травень 2021 р.	травень 2022 р.	
Дніпропетровська	19,6	20,6	**1,0**
Київська	27,3	24,4	**-2,9**
Кіровоградська	23,9	20,9	**-3,0**
м. Київ	29,5	26,2	**-3,3**
Тернопільська	23,8	19,8	**-4,0**
Чернівецька	25,6	21,4	**-4,2**
Запорізька	25,0	20,3	**-4,7**
Україна	**25,2**	**20,1**	**-5,0**
Львівська	28,1	23,0	**-5,1**
Вінницька	25,0	19,6	**-5,3**
Рівненська	23,4	17,9	**-5,5**
Івано-Франківська	25,4	19,9	**-5,6**
Полтавська	19,6	14,0	**-5,7**
Черкаська	26,1	20,1	**-6,0**
Донецька	14,2	7,8	**-6,4**
Хмельницька	23,8	17,2	**-6,5**
Волинська	24,6	18,1	**-6,6**
Закарпатська	24,3	17,6	**-6,7**
Одеська	31,1	24,1	**-7,0**
Сумська	23,6	16,5	**-7,1**
Чернігівська	26,7	16,9	**-9,8**
Харківська	31,1	21,2	**-9,9**
Херсонська	23,1	13,2	**-9,9**
Житомирська	24,2	14,3	**-9,9**
Миколаївська	22,9	12,0	**-10,9**
Луганська	16,5	3,4	**-13,1**

**Джерело: розраховано авторами за даними Системи «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget (дата звернення: 29.06.2022)*

У січні-травні 2022 р. місцевими бюджетами України було акумульовано 33,8 млрд грн місцевих податків і зборів, що є на 5,5% меншим, ніж у аналогічний період попереднього року. Порівняння обсягів акумулювання місцевих податків і зборів у травні поточного року з відповідним періодом 2021 р. свідчить, що найбільших втрат очікувано зазнали регіони, де ведуться активні бойові дії, – Донецька (-417 млн грн), Запорізька (-302,2 млн грн), Харківська (-200,6 млн грн) і Херсонська (-181,1 млн грн) області (табл. 6.2.9).

[204] Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд червень 2022 року. *Департамент монетарної політики та економічного аналізу Національного банку України.* UR: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-06.pdf?v=4 (дата звернення: 29.06.2022).

Таблиця 6.2.9

Обсяги акумульованих місцевих податків і зборів
місцевими бюджетами регіонів України у травні 2021 р. і травні 2022 р., млн грн

Область	млн грн		
	травень 2021 р.	травень 2022 р.	зміна, травень 2022 р. до травня 2021 р.
Львівська	1 668,5	2 439,2	**770,7**
Полтавська	1 295,9	1 739,4	**443,5**
Житомирська	699,5	1 027,9	**328,4**
Дніпропетровська	3 784,6	4 093,5	**308,9**
Вінницька	873,3	1 168,4	**295,2**
Одеська	1 589,2	1 867,6	**278,5**
Хмельницька	671,4	916,7	**245,3**
Миколаївська	631,0	867,3	**236,3**
Черкаська	730,4	962,9	**232,5**
Закарпатська	527,0	752,7	**225,7**
Рівненська	563,1	769,8	**206,8**
Волинська	513,4	705,5	**192,1**
Івано-Франківська	638,0	822,1	**184,1**
Чернігівська	606,0	741,5	**135,5**
Сумська	648,9	761,4	**112,4**
Тернопільська	467,4	577,9	**110,5**
Кіровоградська	551,9	659,2	**107,3**
Чернівецька	346,1	451,6	**105,5**
м. Київ	5 333,5	5 430,4	**96,9**
Луганська	355,7	438,1	**82,4**
Київська	1 648,8	1 565,6	**-83,1**
Херсонська	478,6	297,5	**-181,1**
Харківська	1 986,0	1 785,4	**-200,6**
Запорізька	1 425,8	1 123,6	**-302,2**
Донецька	1 379,5	962,5	**-417,0**

Джерело: розраховано авторами за даними Системи «Відкритий бюджет» (Open Budget). URL: https://openbudget.gov.ua/local-budget (дата звернення: 29.06.2022)

Акумулювання місцевих податків і зборів упродовж війни відбувалося в умовах:

– звуження бази оподаткування майновими податками. Станом на кінець травня плати за землю надійшло майже в півтора разу (–3126,5 млн грн) менше, ніж протягом аналогічного періоду 2021 р. Надходження від податку на нерухоме майно скоротилися майже в 1,2 разу (-365,3 млн грн). Попри в цілому низькі темпи виконання планового річного показника із збору майнових податків місцевими бюджетами у січні-травні поточного року, лідерами за вказаним показником були області Західного регіону України й окремі області Центральної України (насамперед, Вінницька, Черкаська і Полтавська області). Натомість аутсайдерами є області південно-східної та східної України, які сьогодні потерпають від найбільших обстрілів з боку окупантів. Відтак, на цих територіях було втрачено доступ до значної кількості земельних ділянок і об'єктів нерухомості. Зважаючи на чинні пільги з оподаткування майновими податками[205], ми прогнозується й подальше зниження обсягів надходжень останніх до місцевих бюджетів регіонів (насамперед, східної та південно-східної України)**;**

[205] Пунктом 69.14 підрозділу 10 Перехідних положень Податкового кодексу України тимчасово (на період з 01.03.2022 року по 31.12 року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан) скасовані нарахування та сплата плати за землю за земельні ділянки, що розташовані на територіях, де ведуться (велися) бойові дії, або на територіях, тимчасово окупованих збройними формуваннями Російської Федерації. Пунктом 69.22 підрозділу 10 Перехідних положень Податкового кодексу України регламентована аналогічна до вищезгаданої норма щодо податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, а також об'єкти нежитлової нерухомості.

— зниження частки єдиного податку в структурі місцевих податків і зборів у перший місяць війни (у березні – 39%, а в лютому – 71,9%) та її поступового зростання в наступні місяці (у квітні – 57,3%, травні – 65,1%). Цікаво, що найбільше частка єдиного податку в структурі місцевих податків і зборів у травні 2022 р. до травня 2021 р. зросла саме в регіонах, де ведуться бойові дії, – Херсонській, Харківській, Луганській, Миколаївській і Донецькій обл.

Результативність і фіскальна ефективність місцевих податків і зборів безпосередньо вказують на рівень використання ендогенного потенціалу регіону, складові якого (майно фізичних і юридичних осіб, земля, місцевий бізнес, туризм тощо) де-факто виступають об'єктом оподаткування. Отже, наведені розрахунки фактично вказують на посилення в умовах війни ролі місцевого малого бізнесу в наповненні бюджетів регіонів у частині акумулювання місцевих податків і зборів.

Проте прогнозування надходжень до місцевого бюджету єдиного податку в наступні податкові періоди є досить складним з огляду на чинні податкові преференції в частині його адміністрування[206]. З одного боку, ці преференції дозволять бізнесу працювати в умовах війни, а з іншого – у перспективі їх застосування може результуватися зменшенням обсягів надходжень до місцевих бюджетів. Крім того, з огляду на можливість переходу фізичних осіб-підприємців і юридичних осіб, у яких протягом попереднього календарного року обсяг доходу не перевищує 10 млрд грн, на сплату єдиного податку третьої групи платників єдиного податку за ставкою 2%, у наступному податковому періоді очікується подальше суттєве скорочення надходжень до бюджету податку на прибуток, ПДВ і низки інших платежів (довідково: станом на 31 березня 2022 р. підприємцями подано майже 150,5 тис. заявок (19,9% – від юридичних осіб і 80,1% – від фізичних осіб-підприємців) на перехід на сплату 2% єдиного податку).

Отже, Проведений аналіз дозволяє окреслити пріоритетні кроки для регіональних органів влади щодо усунення можливих загроз подальшої втрати ендогенного потенціалу регіонів України внаслідок збройної агресії Росії:

— розроблення альтернативної методики (або інтеграція розрізнених даних) і налагодження моніторингу переміщених осіб (як внутрішньо, так і зовнішньо переміщених), без орієнтації на класичні джерела інформації (поточний облік і перепис населення);

— забезпечення подальшого сприяння в здійсненні релокації бізнесу на території, де не ведуться активні бойові дії (за даними дослідження Advanter Group, 48% підприємств малого і середнього бізнесу з різних причин поки що не можуть перевезти своє виробництво в безпечні регіони). Крім формування податкової бази запуск нового бізнесу на територіях, де не ведуться активні бойові дії, дозволить створити нові робочі місця, сприятиме збереженню населення від від'їзду за кордон завдяки створенню передумов для підвищення його платоспроможності;

— сприяння в просуванні вітчизняної продукції на ринку, пошуку нових експортних можливостей;

— активізація державно-приватного партнерства (ДПП) у контексті створення нової та реконструкції пошкодженої інфраструктури. Для бізнесу стимулом до активізації інвестування в межах ДПП може стати впровадження податкових преференцій, зокрема, у контексті перегляду нормативів амортизації основних засобів, а також податкових преференцій щодо прибутків, які направляються на капітальні інвестиції;

— оперативна дерегуляція в податковій і митній сферах, оновлення державної політики у відповідності з потребами воєнного стану – збереження політики зменшення адміністративного і

[206] Із 01.04.2022 р. до припинення або скасування воєнного (надзвичайного) стану на території України:
1) фізичні особи-підприємці – платники єдиного податку першої та другої групи можуть не сплачувати єдиний податок;
2) платники єдиного податку третьої групи можуть сплати єдиний податок у розмірі 2% (замість 5%).

податкового навантаження на бізнес, проте усунення можливих зловживань. Наприклад, підтримуючи передбачену ст. 69.1 підрозділу XX Податкового кодексу України можливість платника податків пролонгувати строки сплати податків і зборів на період до шести місяців після припинення або скасування в Україні воєнного стану, доцільним вважаємо скорочення термінів подання звітності, реєстрації у відповідних реєстрах податкових накладних, розрахунків коригування тощо з шести до трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні. Крім того, вважаємо за необхідне більш адресне надання пільг з оплати податків і зборів суб'єктам економіки (наприклад, з огляду на їх локацію відносно зони проведення активних бойових дій);

— лібералізація трудових відносин на період воєнного стану, зокрема, через затвердження офіційного порядку бронювання ключових співробітників підприємств від призову для збереження можливості функціонування підприємств;

— упровадження механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму існуючих індустріальних парків (виробничих кластерів), які знаходяться на території більш безпечних регіонів. Пріоритетно, аби такі парки (кластери) були транскордонними, орієнтованими на використання наявного природно-ресурсного й економічного потенціалів регіону, у якому розміщені;

— надання нового імпульсу розвитку, у тому числі релокованому бізнесу, шляхом реалізації низки різнопрофільних навчально-освітніх і консалтингових програм для місцевого населення й внутрішньо переміщених осіб щодо започаткування і масштабування бізнесу, а також ініціювання все українського пілотного проєкту щодо запровадження в Західному регіоні України (або в його окремих областях, зважаючи на лідерство регіону за кількістю релокованого бізнесу) спеціального режиму оподаткування бізнесу для новостворених малих підприємств і стартапів.

У сьогоднішніх умовах, попри складні виклики, які постали перед усіма регіонами України, відкриваються і нові можливості для підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу їх розвитку. Проте для максимального використання цих перспектив потрібно вже нині започаткувати роботу з напрацювання відповідних концептуальних рішень, які надалі мають бути покладені в основу програмних і стратегічних документів, адаптованих до умов функціонування суб'єктів економіки у воєнний період, і спрямовані на забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів на довгострокову перспективу.

7. Вплив на розвиток експортної діяльності регіонів України глобальних змін у міжнародній торгівлі в умовах військової агресії Росії

Посилення глобальних ризиків розвитку зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах здійснення міжнародної торгівлі України, насамперед пандемічних та військово-політичних, вимагає від вітчизняних експортерів оперативності у прийнятті стратегічних рішень щодо переорієнтації виробництв та надання таких видів послуг, які б сприяли задоволенню потреб споживачів на принципах високої якості, доступності та технологічності. Світові глобалізаційні процеси в економіці, виступаючи локомотивом зростаючих можливостей, водночас обумовлюють виникнення низки загроз як для підприємств, так і в регіональному вимірі загалом, серед яких зокрема:

- прискорений розвиток експортоорієнтованого виробництва із одночасним занепадом підприємницької активності у сферах, що здебільшого орієнтовані на внутрішнього споживача;
- порушення ланцюгів виробництва товарів та реалізації послуг, як наприклад в сьогоднішніх умовах військових дій або обмежень у роботі підприємств внаслідок пандемії COVID-19, при інтернаціоналізації виробництва[207], що ставить під загрозу виробничий процес у всіх тих державах, підприємства яких залучені до спільного виробництва;
- витіснення з внутрішнього ринку середніх та малих вітчизняних товаровиробників більш конкурентоздатними великими світовими корпораціями внаслідок лібералізації[208] торговельної діяльності.

Рейтингові оцінки інтеграції країн у світовий економічний простір вказують на зв’язок процесів глобалізації та національних економік. Індекс рівня глобалізації за версією KOF (KOF Index of Globalization[209]) є одним із найавторитетніших у світі та дозволяє виміряти рівень інтеграції країни у світовий простір за допомогою оцінки різних аспектів глобалізації. Ці аспекти зводяться в єдиний інтегрований показник, за допомогою якого можна проводити рейтинговий аналіз країн[210]. Так, протягом останніх десяти років (≈ після 2011 р.) у світовій та національній економіці відбувається поступове зниження темпів глобалізації та перехід до більш стриманої, повільної стабілізації (слоубалізації[211]), у т. ч. у сфері міжнародної торгівлі. Це, зокрема, підтверджується змінами рівня індексів глобалізації, і зокрема індексу глобалізації торгівлі в Україні та світі (табл. 7.1). Як бачимо, в Україні на відміну від загальносвітової тенденції зазначені процеси відбуваються більш інтенсивно, про що свідчить динаміка індексу глобалізації KOF, включаючи індекс глобалізації торгівлі. Таким чином, ми можемо погодитись із науковцями[212], які стверджують, що темпи глобалізації значно відрізняються залежно від рівня економічного розвитку країн світу: чіткий тренд падіння швидкості глобалізації у країнах з низьким рівнем економічного розвитку; для країн із середнім рівнем економічного розвитку цей тренд менш сильно виражений, але все ж таки відчутний; економічно розвинуті країни – драйвери світової економіки (зокрема, США, Китай, країни ЄС) – не стільки залежать від

[207] встановлення безпосередніх стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, що відбувається у світовому масштабі.

[208] відкриття національного ринку шляхом зниження або усунення тарифних і нетарифних торговельних перешкод, стандартизації митних процедур, вдосконалення торговельної інфраструктури тощо.

[209] Індекс глобалізації KOF (KOF Globalisation Index) розроблений Швейцарським економічним інститутом (KOF Swiss Economic Institute); вимірює рівень глобалізації країн світу у економічному, політичному та соціальному вимірі.

[210] Гелеверя Є. М., Сергієнко Ю. І. Вплив глобалізаційних процесів на національну економіку України. Бізнес Інформ. 2022. №1. С. 33-38. (С. 35). URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-33-38

[211] Шайкан А. В., Пурій Г. В., Багашова Н. В. Посилення регіональної орієнтації економічних систем в умовах слоубалізації. Бізнес Інформ. 2021. №11. С. 26-34. (С. 26). URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-11-26-34

[212] Шайкан А. В., Пурій Г. В., Багашова Н. В. Посилення регіональної орієнтації економічних систем в умовах слоубалізації. Бізнес Інформ. 2021. №11. С. 26-34. (с. 30). URL: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-11-26-34

процесів глобалізації чи слоубалізації у світі, як самі обумовлюють ці процеси за допомогою потужних політичних та економічних важелів впливу.

Таблиця 7.1

Рівень та динаміка індексів глобалізації та глобалізації торгівлі в Україні та світі*

Регіон	Роки											
	1991	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Індекс глобалізації												
Україна	30	59,58	71,1	73,77	73,99	74,26	74,9	76,38	76,91	76,6	76,06	74,1
Світ	43,51	49,24	56,34	56,93	57,36	57,72	58,18	57,99	58,16	58,55	58,65	58,46
Темпи приросту (зниження) індексу глобалізації, %												
Україна	х	98,6	19,3	3,8	0,3	0,4	0,9	2,0	0,7	-0,4	-0,7	-2,6
Світ	х	13,2	14,4	1,0	0,8	0,6	0,8	-0,3	0,3	0,7	0,2	-0,3
Індекс глобалізації торгівлі												
Україна	18,93	78,49	75,22	76,11	75,62	73,31	75,55	80,38	80,23	79,71	78,05	74,2
Світ	46,26	53,37	54,84	56,59	56,82	56,48	56,84	55,39	54,51	55,03	56,1	55,41
Темпи приросту (зниження) індексу глобалізації торгівлі, %												
Україна	х	314,6	-4,2	1,2	-0,6	-3,1	3,1	6,4	-0,2	-0,6	-2,1	-4,9
Світ	х	15,4	2,8	3,2	0,4	-0,6	0,6	-2,6	-1,6	1,0	1,9	-1,2

Примітка: для розрахунків взято фактичні значення індексів глобалізації та глобалізації торгівлі KOF (Index De facto) в Україні та світі.
*Джерело: складено і розраховано за[213]

Відповідно до зміни індексів глобалізаційної динаміки (див. табл. 7.1), можемо виділити наступні *найбільш важливі* етапи глобалізації в Україні, у т. ч. у міжнародній торгівлі:

1 етап (1991-2000 рр.) – швидка глобалізація, яка характеризувалась високими темпами приросту індексу глобалізації, особливо індексу глобалізації торгівлі (за період 1991-2000 рр. приріст індексу глобалізації торгівлі складав 314,6%).

2 етап (2011-2016 рр.) – повільна глобалізація, яка характеризувалась низькими темпами приросту індексу глобалізації (від 0,3% до 3,8%) та високою лабільністю темпів глобалізації у міжнародній торгівлі.

3 етап (2017 р. до сьогоднішнього дня) – повільна стабілізація або слоубалізація (щорічне зниження темпів інтеграції), причому у сфері міжнародної торгівлі товарами і послугами як найбільш «чутливішій» до зазначених процесів етап слоубалізації розпочався із 2016 р. (на рік пізніше ніж у світовій торговельній системі, але на рік раніше ніж в українській економічній та соціально-політичній сферах загалом).

Пандемія коронавірусу пришвидшила впровадження технологічних змін в міжнародній торгівлі товарами і послугами, послаблюючи монопольний доступ на міжнародний ринок великих компаній та створюючи рівні можливості для здійснення міжнародних торговельних операцій, у т. ч. мікро, малих та середніх підприємств[214]. Разом з тим, стрімке розгортання пандемії коронавірусу призвело у 2020 р. до масштабної ескалації загроз сталому розвитку глобальної економічної системи, зокрема: зниження щорічного приросту ВВП (-4,95%) та ВВП на душу населення (-4,36%) були найбільшими за останні 60 років (з 1960 р. до 2020р.)[215], а глобальна рецесія світової економіки – наймасштабнішою за наслідками та невизначеністю. Внаслідок руйнації зовнішньоторговельних потоків між країнами відбулося падіння обсягів експортно-імпортних операцій (табл. 7.2), зменшення припливу іноземного капіталу, міграційних можливостей населення

[213] KOF Globalisation Index. URL: https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html
[214] Жабинець О.Й. Чинники глобальних змін у міжнародній торгівлі та військова агресія Росії: вплив на розвиток експортної діяльності регіонів України. Галицький економічний вісник. 2022. №2 (75). С.82-91. (С.89). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.02
[215] Калюжна Н. Г., Ковтун Т. К. Критичні чинники та перспективи відновлення світової економіки в умовах глобальної рецесії COVID-19. Бізнес Інформ. 2020. №12. С. 39–46. (С.41). https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-39-46

тощо. Однак на відміну від світової торгівлі, обсяги якої уже в 2021 р. стрімко зросли до 27,8 трилн дол. США, перевищивши навіть допандемічне значення, вітчизняна міжнародна торгівля так і не оговталась від пандемічного шоку, продемонструвавши негативну спадну тенденцію, яка у 2022 р. буде ще більш масштабнішою внаслідок військової агресії РФ проти України.

Таблиця 7.2

Динаміка світової та української міжнародної торгівлі*

Показники		Роки					
		2016	2017	2018	2019	2020	2021
Загальний обсяг торгівлі товарами та послугами, трлн дол. США	Світ	20,8	23,0	25,2	24,8	22,3	27,8
	Україна	0,10	0,12	0,12	0,13	0,12	0,08
Темпи приросту (зниження), у % до попереднього року	Світ	х	10,5	9,7	-1,4	-10,0	24,5
	Україна	х	18,1	-1,1	8,9	-9,5	-32,7
Частка України у світовому торговельному обороті, %		0,50	0,54	0,49	0,54	0,54	0,29

*Джерело: розраховано та складено за[216]

Якщо наслідки COVID-19 уже отримали певну економічну оцінку, у т. ч. щодо впливу на ведення зовнішньоторговельної діяльності, то повномасштабна війна Росії проти України, яка супроводжується значними руйнуваннями та втратами людських життів, призведе до набагато серйозніших наслідків як в Україні, так й у світовому масштабі, а період відновлення буде непорівнюваний із післяпандемічним відновленням[217]. Так, лише за перший місяць війни загальні збитки України з урахуванням втрат у наступні роки уже перевищували один трлн дол. США[218], а експорт продукції скоротився вдвічі[219].

Модернізація виробничих потужностей, запровадження сучасних технологій виробництва та реалізації продукції та/або послуг, а також удосконалення управління є ключовими факторами забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняних експортерів на світовому ринку. На жаль, спровоковані пандемією та військовою агресією Росії негативні наслідки призвели до тимчасового скорочення (призупинення) виробничої та експортної діяльності вітчизняними підприємствами, а також надходження в Україну інвестиційних ресурсів як основного джерела їх інноваційного розвитку. Сьогодні деякі потужні експортоорієнтовані підприємства Донецької області, зокрема Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча та Металургійний комбінат «Азовсталь», вщент зруйновано, інші - опинилися в зонах активних бойових дій, що вимагає їх релокації в безпечні регіони України для відновлення роботи.

Незважаючи на те, що вітчизняні великі підприємства мають значний вплив на розвиток експортного потенціалу нашої держави, роль підприємств малого та середнього бізнесу[220], що становить найбільш гнучку, динамічну і масову форму організації вітчизняної підприємницької діяльності набуває на сучасному етапі стратегічно важливого значення, особливо у сьогоднішніх турбулентних умовах розвитку. Адже ММСП спроможні швидко пристосовуватись до змін (релокація на інші території, трансформація виробничої діяльності тощо), що особливо актуально в сьогоднішніх умовах військової агресії.

---

[216] Світова організація торгівлі: веб-сайт. URL: https://stats.wto.org/; Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

[217] Жабинець О.Й. Чинники глобальних змін у міжнародній торгівлі та військова агресія Росії: вплив на розвиток експортної діяльності регіонів України. Галицький економічний вісник. 2022. №2 (75). С.83-94. (С.83-84). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.02

[218] Збитки України від війни перевищують трильйон доларів. URL: https://www.dw.com/uk/zbytky-ukrainy-vid-viiny-perevyshchuiut-trylion-dolariv-premier/a-61296370

[219] За місяць війни експорт продукції з України скоротився вдвічі. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/ekonomika/20220402-za-misyacz-vijny-eksport-produkcziyi-z-ukrayiny-skorotyvsya-vdvichi-minekonomiky/

[220] мікро-, малі- та середні підприємства України (далі - ММСП) складають 99,9% усіх діючих в Україні підприємств

Аналізуючи співвідношення часток товарної торгівлі та торгівлі послугами в регіонах України (рис. 7.1) спостерігаємо суттєве переважання частки товарного експорту над експортом послуг. Серед регіонів України п'ятірка лідерів за часткою експорту товарів на міжнародний ринок у загальній структурі експорту регіону (більше 96% у 2021 р.) представлена Донецькою, Полтавською, Дніпропетровською, Кіровоградською, Хмельницькою, Сумською, Чернігівською та Запорізькою областями. Щодо експорту послуг, то у 2021 р. безумовним лідером за часткою експорту послуг у структурі експорту регіону є Одеська обл. із часткою майже 36%, що більш ніж у 2 рази перевищує загальноукраїнське значення. Найбільше зростання частки експорту послуг за аналізований період відбулося у Луганській, Харківській, Житомирській та Львівській областях.

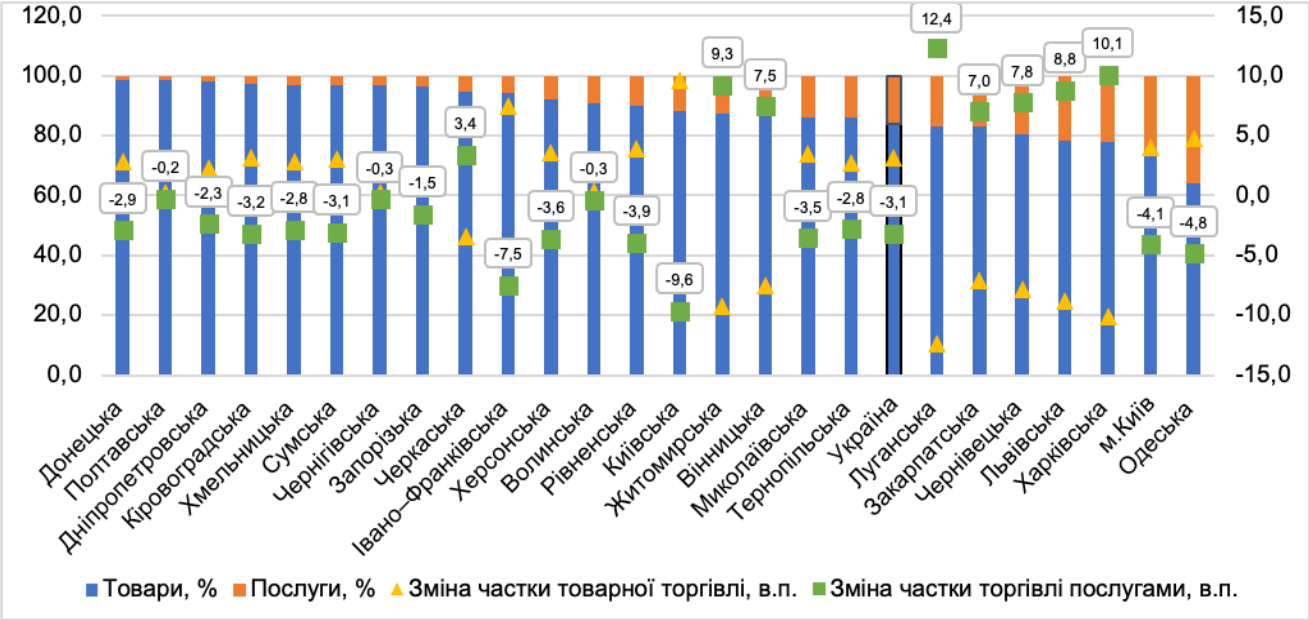

Рис. 7.1. Частки товарної торгівлі та торгівлі послугами в регіонах України у 2021 р. (ліва шкала) та їх зміна за період 2010-2021 рр. (права шкала)*

Джерело: розраховано і побудовано за[221]

Щодо внеску регіонів в товарному експортному потенціалі України (рис. 7.2), то можемо виділити п'ятірку регіонів-лідерів експортної діяльності у 2021 р. (м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Миколаївська обл.). Варто зазначити, що за період 2010-2015 рр. у Донецькій та Луганській областях, які у 2010 р. забезпечували відповідно 25,5% та 6,5% товарного експорту України, відбулося суттєве зниження обсягів експортної діяльності, що було пов'язане із втратою частини території держави внаслідок військових дій на Сході України у 2014 році.

Проведені розрахунки свідчать, що у 2021 р. експортний потенціал України у торгівлі товарами (понад 80%) здебільшого забезпечували південні та східні регіони, а також м. Київ та Київська обл. Відтак, повномасштабне військове вторгнення Росії найбільше вплине на експортні можливості підприємств сходу та півдня України (там, де ведуться активні бойові дії), а також тих регіонів, що межують з Росією і уже зазнали масштабних руйнувань під час війни (Київська, Сумська та Чернігівська обл.). Так, у січні-травні 2022 р. обсяги експорту товарів з Донецької області становили лише 8% від обсягу за січень-травень 2021 р., з Луганської – 42,3%, з Херсонської – 46,6%, Чернігівської – 54,6%, Харківської – 56,7%, Сумської – 67,1%, Дніпропетровської – 67,6% (рис. 7.3). Таким чином, можемо прогнозувати, що втрата експортного потенціалу України, особливо у торгівлі товарами, враховуючи також експортні логістичні проблеми, буде у 2022 р. критичною.

[221] Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

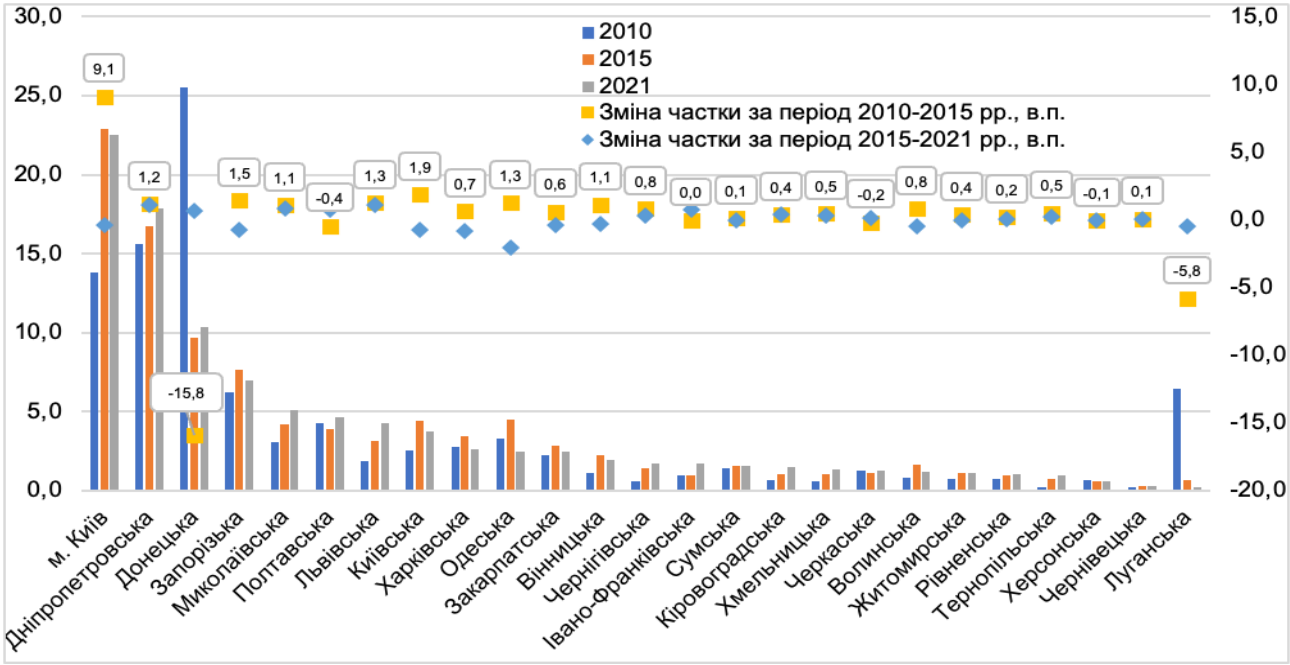

Рис. 7.2. Питома вага регіонів в експорті товарів (ліва шкала) та її зміна за період 2010-2021 рр. (права шкала)*

*Джерело: розраховано і побудовано за[222]

Щодо структури вітчизняного експорту, то в останні роки вона є практично незмінною і сировино-орієнтованою (чорні метали, залізна руда, зерно і соняшникова олія), причому загальна питома вага зазначених складових товарного експорту за період 2019-2021 рр. зросла на 6,1 в. п. і у 2021 році складала майже 60% (рис. 7.4 (а)). Внаслідок військової агресії Росії обсяги товарного експорту порівняно із довоєнним періодом суттєво знизились, у т. ч. за ключовими товарними групами (рис. 7.4 (б)).

Рис. 7.3. Темпи зміни обсягів експорту товарів у регіональному розрізі*

*Джерело: побудовано за[223]

[222] Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
[223] Там само.

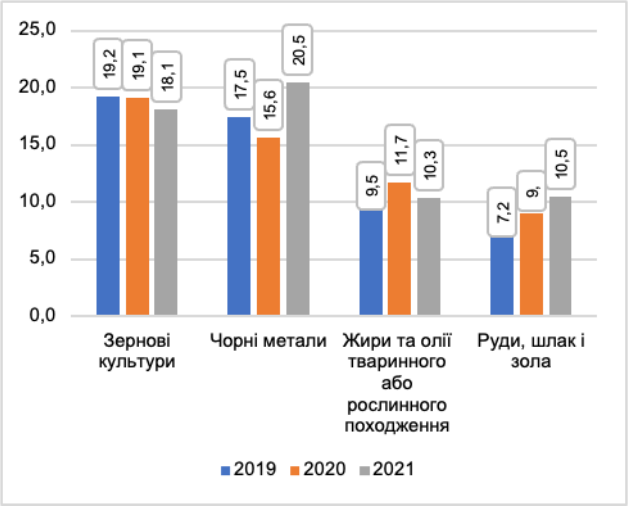

а) Структура вітчизняного експорту за ключовими товарними групами, %

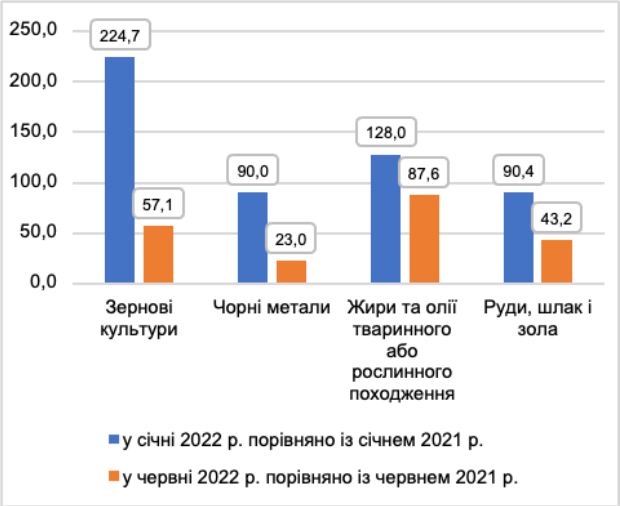

б) Індекси фізичного обсягу торгівлі за ключовими товарними групами до та під час війни, %

Рис. 7.4. Товарний експорт України у 2019-2022 рр.*

*Джерело: розраховано та побудовано за[224]

Підтримка українських підприємств-експортерів лежить в основі Державної експортної стратегії та політики зовнішньоекономічної діяльності. Однак, на жаль, Експортна стратегія України[225], прийнята у 2017 р. так і залишилася декларативним документом, не виконавши свого основного завдання щодо переходу України до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успіху на світових ринках. Більше того, оновлена Експортна стратегія України, що повинна була визначити основні напрямки експортної політики після 2021 року, так і не була прийнята.

Разом з тим, з метою забезпечення конкурентоспроможності підприємств-експортерів України на світовому ринку у 2020 р. в Україні було створено ПрАТ «Експортно-кредитне агентство»[226] (далі – ЕКА). ЕКА у 2021 р. було здійснено фінансову підтримку 6 вітчизняних підприємств-експортерів на загальну суму 12,55 млн грн. для забезпечення експорту продукції на 96,28 млн грн., а за неповний 2022 р. – 21 підприємства на загальну суму 67,44 млн грн. для забезпечення експорту продукції на 468,74 млн грн.[227]. Оскільки особливо сьогодні, в умовах війни, українські експортери гостро відчувають нестачу фінансових ресурсів, потребуючи кредитної підтримки, держава із введенням воєнного стану запровадила доступне фінансування для експортерів під час воєнного стану за участі ЕКА[228] та із залученням банківських установ. Таким чином, держава через ЕКА виступає гарантом надання банками експортних кредитів, сприяючи таким чином виходу українських виробників на нові ринки та підвищенню їх

[224] Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
[225] Експортна стратегія України ("дорожня карта" стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text.
[226] Створене відповідно до Закону України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту» з метою стимулювання масштабної експансії експорту товарів, робіт та послуг українського походження шляхом страхування (страхування зовнішньоекономічного договору, передекспортного фінансування, банківських гарантій). URL: https://www.eca.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/eca_presentation_ua.pdf
[227] Офіційний сайт ЕКА. URL: https://www.eca.gov.ua/
[228] Держава запустила доступне фінансування для експортерів під час воєнного стану. Видано перший кредит. URL: https://www.eca.gov.ua/vydano-pershyj-kredyt/

конкурентоспроможності[229]. Також для підтримки та активізації підприємницької діяльності у період дії воєнного стану внесено низку змін до Державної програми «Доступні кредити 5-7-9»[230] за наступними основними критеріями (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

Основні зміни до Державної програми «Доступні кредити 5-7-9»*

Критерії	Характеристика
Розмір підприємств	Крім *мікро та малих* підприємств кредит також можуть отримати середні та великі підприємства: - середні підприємства з річним доходом до 50 млн євро; - великі підприємства з річним доходом більше 50 млн євро незалежно від кількості працюючих.
Максимальна сума кредиту	Збільшена до 60 млн грн. (з урахуванням групи пов'язаних компаній).
Процента ставка	- 0% річних протягом періоду воєнного стану та одного місяця після його припинення; - 5% річних після завершення вказаного вище періоду і до кінця строку кредиту.
Ціль кредитування	- інвестиційний кредит на придбання основних засобів, - кредит на поповнення обігових коштів для здійснення підприємницької діяльності.
Строк кредитування	- інвестиційні кредити – 5 років; - кредити на поповнення обігових коштів – 3 роки.
Розмір кредитної гарантії	50% від суми кредиту суб'єкта мікро, малого та середнього підприємництва (крім суб'єктів великого підприємництва).

*Джерело: складено за[231]

Так, протягом періоду дії воєнного стану в Україні в рамках зазначеної Програми банками уже укладено 10 074 кредитних договори з підприємствами на загальну суму 37,58 млрд грн. для наступних потреб (рис. 7.5).

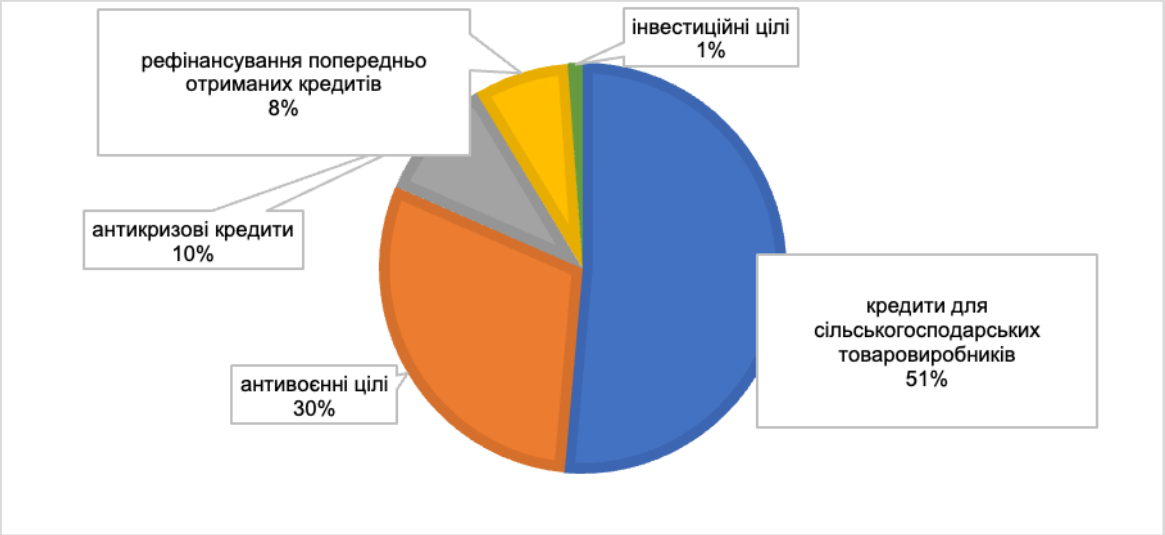

Рис. 7.5. Структура виданих підприємствам кредитів за Державною програмою «Доступні кредити 5-7-9» у період дії воєнного стану*

*Джерело: побудовано за[232]

[229] Першим експортером, який отримав беззаставний кредит на виконання експортного контракту, став підприємець із Запоріжжя. Кредит видав АТ "Ощадбанк", застрахувавши договір позики в Експортно-кредитному агентстві України. Залучені за експортним кредитом кошти дадуть компанії можливість підвищити обсяги виготовлення продукції та розширити ринки її збуту за кордоном.

[230] Зміни до програми «Доступні кредити 5-7-9%»: підтримка посівної кампанії та активація підприємництва. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/zmini_do_programi_dostupni_krediti_5-7-9_pidtrimka_posivnoi_kampanii_ta_aktivatsiia_pidpriiemnitstva-3374

[231] Там само.

[232] Мінфін: За час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» видано 10 074 пільгових кредити на 37,58 млрд грн. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-diyi-voyennogo-stanu-v-mezhah-derzhavnoyi-programi-dostupni-krediti-5-7-9-vidano-10-074-pilgovih-krediti-na-3758-mlrd-grn

Крім того, в сьогоднішніх непростих умовах функціонування експортоорієнтованого бізнесу Офіс з розвитку підприємництва та експорту запустив оперативну платформу з актуальною інформацією для українських експортерів[233], які готові постачати свою продукцію за кордон в умовах війни, забезпечуючи таким чином економічну підтримку держави у цей непростий період.

На нашу думку, зазначені вище заходи держави забезпечують значну підтримку вітчизняного бізнесу в сучасних турбулентних умовах розвитку. Однак експортоорієнтований бізнес регіонів України стикається із низкою багатьох інших проблем, спровокованих військовою агресією РФ, які поступово вирішуються та ще вимагатимуть вирішення у короткостроковій та довгостроковій перспективах, серед яких зокрема наступні проблеми:

Виробничі та інфраструктурні. Сьогодні в Україні (внаслідок руйнування складів, замороження та скорочення виробництв тощо) не працює більше 30% промисловості, причому в найбільш експортоорієнтованому секторі (гірничо-металургійному) цей показник складає 49%[234]. Ситуація ускладнена зниженням промислового та споживчого попиту, що впливає на завантаження виробничих потужностей, а також різкими змінами регуляторної політики у фінансовій сфері (підвищення облікової ставки НБУ до 25%, девальвація гривні) та можливостями підприємств щодо залучення кредитних ресурсів. Згідно із оцінками експертів, підприємства, які продовжують працювати, завантажені в середньому на 15%. За підсумками 7 місяців 2022 року заводи (з урахуванням перших двох мирних місяців) виплавили 4,82 млн т. сталі, або на 62% менше в порівнянні з аналогічним періодом минулого року, при цьому експортовано 3,4 млн т. металопродукції (падіння так само становило на рівні 62%[235]).

Зменшення у 2022 р. посівних площ експортоорієнтованих культур (зокрема, соняшнику та кукурудзи) та знищення агресором вітчизняних зерносховищ та елеваторів може стати вагомою причиною скорочення експорту сільськогосподарської продукції. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії площі посівів у 2022 р. склали 13,3 млн га, що на 3,6 млн га менше, ніж у 2021 р., тобто засіяно було всього 78% посівних площ від мирного часу. На окупованих територіях та у районах активних бойових дій – у частині Запорізької, Донецької, Харківської, Миколаївської та на всій території Херсонської та Луганської областей – посівна була зірвана[236]. Відтак, виникає проблема продовольчої безпеки країн, які імпортували українську аграрну продукцію, найперше країн Північної Африки, Близького Сходу, Південно-Східної Азії[237]. Ситуація також ускладняється через свідоме знищення агресором вітчизняних зерносховищ та елеваторів, їх недоступність у заблокованих портах та на окупованих територіях, що ставить під загрозою перспективи збору та зберігання врожаю 2022 року. Так, через війну Україна уже втратила близько 13 млн т. елеваторних потужностей, тобто із довоєнних 57 млн т. одночасного зберігання (за даними «Карти елеваторів» Elevatorist.com) залишилось приблизно 44 млн т. Крім того, змінюється елеваторна георгафія: якщо до війни більша кількість елеваторів будувалася у східній та центральних частинах України, то зараз будівництво переміщується до західної частини, де завжди було найменше елеваторів і за кількістю і за їхнім об'ємом[238].

Зазначимо також, що за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (The Food and Agriculture Organization (FAO)) світові ціни на продовольчі товари у березні

---

[233] Експорт в умовах війни. URL: https://export.gov.ua/business_during_war

[234] Третина промислово потенціалу в Україні не задіяна через високі ризики. URL: https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/tretyna-promyslovoho-potentsialu-v-ukraini-ne-zadiiana-cherez-vysoki-ryzyky

[235] Складна ситуація в українській металургії - Антикризовий штаб організує консультації бізнесу і уряду. URL: https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/skladna-sytuatsiia-v-ukrainskii-metalurhii-antykryzovyi-shtab-orhanizuie-konsultatsii-biznesu-i-uriadu

[236] Посівна воєнного часу. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voiennogo_chasu.html

[237] Посівна в умовах війни: на Харківщині засіяли вже 2,5 тис. га. URL: https://biz.nv.ua/ukr/economics/posivna-v-umovah-viyni-posiyali-150-tisyach-gektariv-yarovih-kultur-novini-ukrajini-50228337.html

[238] Україна втратила близько 13 млн т. елеваторних потужностей. URL: https://elevatorist.com/novosti/14740-ukrayina-vtratila-blizko-13-mln-t-elevatornih-potujnostey

2022 р. досягли свого історичного максимуму, оскільки війна Росії проти України спричиняє значне зростання міжнародних цін на пшеницю, кукурудзу та рослинні олії[239], а за прогнозами експертів Світового банку внаслідок скорочення експорту з України та Росії ціни на пшеницю виростуть на 42,7% – до рекордних максимумів, на ячмінь – на 33,3%, на сою – на 20%, на олію – на 29,8%, на курятину – на 41,8%, подорожчають також добрива, метали та мінерали[240]. Додатковим фактором цінового зростання на пшеницю можуть стати також несприятливі погодні умови. Посухи та повені загрожують виробництву зернових від США до Франції та Індії[241], яка уже запровадила заборону на експорт пшениці[242] для підтримання власної продовольчої безпеки.

Логістичні. Блокування портів Миколаєва, Одеси та Маріуполя внаслідок воєнних дій РФ в Україні є сьогодні ключовою проблемою скорочення експортної діяльності нашої держави, адже до війни на морські порти України припадало понад 70% експортних вантажів, у т. ч. 80% експорту аграрної продукції[243]. На жаль, сьогодні повноцінний експорт з України залізницею є неможливим. Зернову залізничну та автомобільну логістику гальмують черги, дефіцит вагонів, палива, фітосанітарні процедури, а також різниця в європейській та українській колії – друга на 9 см ширша. Ще одна перешкода – дефіцит складських приміщень у портах Європи, які не були розраховані на таку кількість зернових вантажів[244]. Відтак, забезпечення експорту, в т. ч. зернового, у потрібних обсягах іншими шляхами ніж морські вітчизняні порти, поки реалізувати неможливо: залізницею Україна може експортувати лише 1,5 млн т. зерна на місяць за мінімальної потреби 4 млн т. і потенціалу портів – до 6 млн т., експериментальний зерновий потяг із України через Польщу до Клайпеди йшов три тижні[245]. Щоденні фінансові втрати України від блокування портів сягають 200 млн дол. США, однак набагато загрозливішими будуть довгострокові наслідки: перевантаження внутрішнього ринку через неможливість продажу зерна на експорт поставить під загрозу економічну доцільність посівної кампанії вже наступного року.

Варто зауважити, що проблема експорту сільськогосподарської продукції сьогодні уже частково вирішується в рамках Ініціативи про безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів[246], так званої «Зернової угоди», яка дозволила торговельним та вантажним суднам безперешкодно виходити з українських портів, експортуючи вітчизняну аграрну продукцію. Так, на початок вересня з моменту відкриття «зернового коридору» було експортовано понад 1,3 млн т. агропродукції (зерна, кукурудзи, олії) до 18 країн, зокрема до портів Лівії, Іспанії, Румунії, Італії, Ізраїлю, Німеччини, Єгипту та Туреччини[247]. У перспективі, за інформацією Міністерства інфраструктури України, обсяг морського експорту зерна через розблоковані порти може скласти 3 млн т. на місяць при пропускній здатності близько 5 млн т.[248]. Однак, зазначена «Зернова угода» не вирішує проблему налагодження експорту для компаній гірничо-металургійного комплексу, витрати яких на логістику загалом зросли у 4-6

---

[239] FAO Food Price Index posts significant leap in March. URL: https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-food-price-index-posts-significant-leap-in-march/en
https://www.growhow.in.ua/viyna-v-ukraini-pryzvede-do-naybilshoho-zrostannia-tsin-za-ostanni-piv-stolittia-svitovyy-bank/

[241] Погодний фактор загрожує знизити виробництво пшениці в світі. URL: https://ukragroconsult.com/news/pogodnyj-faktor-zagrozhuye-znyzyty-vyrobnycztvo-pshenyczi-v-sviti/

[242] ДРУГИЙ ВИРОБНИК ПШЕНИЦІ У СВІТІ ПОВНІСТЮ ЗАБОРОНИВ ЇЇ ЕКСПОРТ. URL: https://lenta.ua/ua/drugiy-virobnik-pshenitsi-u-sviti-povnistyu-zaboroniv-yiyi-eksport-119486/

[243] Деблокада портів: досягнуто домовленості про експорт продовольства з портів «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний». URL: https://mtu.gov.ua/news/33612.html

[244] Дорога життя: чому українські порти виявилися незамінними для експорту. URL: https://mind.ua/publications/20242217-doroga-zhittya-chomu-ukrayinski-porti-viyavilisya-nezaminnimi-dlya-eksportu

[245] Дорога життя: чому українські порти виявилися незамінними для експорту. URL: https://mind.ua/publications/20242217-doroga-zhittya-chomu-ukrayinski-porti-viyavilisya-nezaminnimi-dlya-eksportu

[246] 22 липня 2022 р. у Стамбулі ООН, Україна, РФ та Туреччина підписали Ініціативу про безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів.

[247] Зерновий коридор: перші підсумки відновлення агроекспорту з України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3561950-zernovij-koridor-persi-pidsumki-vidnovlenna-agroeksportu-z-ukraini.html

[248] Там само.

разів, залежно від продукції та підприємств, що крім інших, суто воєнних, обставин є наслідком підвищення тарифів на вантажні залізничні перевезення на 70%[249].

Фіскальні. Після початку війни з метою економії бюджетних коштів та їх перенаправлення на військові та соціальні цілі експортерам було призупинено відшкодування ПДВ. У травні відшкодування повернули, однак процес виплати відбувається нерівномірно і не прогнозовано (наприклад, у червні експортерам було повернуто 9,5 млрд грн. ПДВ, а в липні відшкодування ПДВ майже не здійснювалось (було сплачено лише 600 млн грн.)). Крім того, на великих підприємствах ДПС відновила прискіпливі податкові перевірки. Відтак, заборгованість держави із відшкодування ПДВ експортерам, яка призводить до суттєвої нестачі обігових коштів, уже складає кілька десятків мільярдів гривень[250]. У аграрному секторі ситуація взагалі є критичною, адже система відшкодування ПДВ для аграріїв практично не працює, внаслідок чого агровиробники гостро відчувають проблеми із фінансуванням своєї господарської діяльності.

Енергетичні. Підвищення світових цін на енергоресурси[251] в умовах різкого зниження платоспроможності вітчизняного бізнесу призведе до ще більшого скорочення виробництва експортоорієнтованої продукції та її подорожчання[252]. До війни Україна видобувала близько 20 млрд куб. газу на рік, а споживала близько 30 млрд куб.[253], тобто імпорт природнього газу складав третину від загального споживання. Станом на початок вересня 2022 р. в українських підземних сховищах газу (далі – ПСГ) заходилося 13,3 млрд куб. газу, а до початку опалювального сезону цей обсяг може скласти 14,5-15 млрд куб. (при необхідності 19 млрд куб.) за рахунок закачування в підземку газу власного видобутку, що стало можливим внаслідок припинення експорту за кордон газу вітчизняного видобутку, мазуту та кам'яного вугілля[254]. Незважаючи на те, що під час війни споживання газу в державі значно впало (промисловість споживає сьогодні близько 40% від довоєнних обсягів), для багатьох підприємств паливо все ж є занадто дорогим, навіть з огляду на те, що в Україні газ продається дешевше, ніж в Європі[255].

Зазначимо також, що внаслідок руйнувань, окупації або бойових дій вітчизняна компанія АТ «Укргазвидобування» втратила багато обладнання, техніки і сотні кваліфікованих фахівців, які були мобілізовані до ЗСУ. Більше того, агресія відобразилася на постачанні обладнання, матеріалів, послуг. Іноземні контрагенти, а часто й українські, виявилися не готові працювати в нових умовах. Одні – через фізичну небезпеку, інші – через проблеми з логістикою[256]. Крім того, компанія веде розробку газових, нафтогазових і нафтогазоконденсатних родовищ в тих регіонах, які зазнали окупації або близькі до зони бойових дій, зокрема у Харківській, Сумській, Донецькій, Луганській та Дніпропетровській областях України[257]. Відтак, всі ці фактори негативно вплинули на обсяги та темпи видобутку газу в Україні після військового вторгнення РФ: з 24 лютого 2022 р. та до червня-липня 2022 року «Укргазвидобування» скоротило

---

[249] Складна ситуація в українській металургії - Антикризовий штаб організує консультації бізнесу і уряду. URL: https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/skladna-sytuatsiia-v-ukrainskii-metalurhii-antykryzovyi-shtab-orhanizuie-konsultatsii-biznesu-i-uriadu

[250] Третина промислово потенціалу в Україні не задіяна через високі ризики. URL: https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/tretyna-promyslovoho-potentsialu-v-ukraini-ne-zadiiana-cherez-vysoki-ryzyky

[251] Згідно з прогнозом Світового банку, глобальні ціни на енергоносії у 2022 році зростуть на 50,5% у порівнянні з 2021-м, а у 2023 році знизяться на 12,4%.

[252] Підняття цін на енергоносії за останні два роки було найсуттєвішим з початку 70-х років, а підвищення цін на продовольчі товари, а також на добрива було максимальним з 2008 року.

[253] Взимку доведеться економити газ: які сценарії готують для українців. URL: https://telegraf.com.ua/ukr/jekonomika-i-finansy/2022-09-12/5716011-vzimku-dovedetsya-ekonomiti-gaz-yaki-stsenarii-gotuyut-dlya-ukraintsiv

[254] Про внесення змін у додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021р. № 1424. Постанова КМУ від 10 червня 2022 р. № 666. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666-2022-%D0%BF#Text

[255] Взимку доведеться економити газ: які сценарії готують для українців. URL: https://telegraf.com.ua/ukr/jekonomika-i-finansy/2022-09-12/5716011-vzimku-dovedetsya-ekonomiti-gaz-yaki-stsenarii-gotuyut-dlya-ukraintsiv

[256] Укргазвидобування спільно з експертами шукає оптимальні рішення для видобування українського газу в умовах війни. URL: https://ugv.com.ua/uk/page/ukrgazvidobuvanna-spilno-z-ekspertami-sukae-optimalni-risenna-dla-vidobuvanna-ukrainskogo-gazu-v-umovah-vijni

[257] Офіційний сайт АТ АТ «Укргазвидобування». URL: https://ugv.com.ua/uk/page/vidobutok

видобуток газу на 6%[258].

Таким чином, проведений аналіз дозволяє констатувати, що *відновлення експортних можливостей вітчизняних підприємств провідних експортоорієнтованих секторів* в умовах військової агресії РФ значною мірою стримується логістичними складнощами, руйнуванням виробничих та інфраструктурних потужностей, фіскальними та енергетичними проблемами. Вже сьогодні стає зрозумілим, що відновлення експорту у довоєнних обсягах через морські порти, є неможливим. Вирішення зазначеної проблеми, на нашу думку, вимагає серйозної роботи над відновленням логістики та забезпеченням каналів постачання вантажів через західний кордон України в порти Румунії, Польщі або Німеччини залізничним та автомобільним транспортом. Відтак, з метою вирішення існуючих логістичних необхідним є проведення комплексу заходів із *покращення транспортної логістики*, зокрема:

Міністерству інфраструктури України необхідно забезпечити дієвість механізмів та координацію регуляторних інструментів щодо:

- збільшення пропускної здатності міжнародних автомобільних пунктів пропуску через державний кордон з країнами ЄС[259] з урахуванням експортних потреб держави, а також подальшу реалізацію механізму електронної черги у ході планування міжнародних перевезень;
- модернізації залізничної інфраструктури України, у т. ч. створення експортних транскордонних коридорів із європейськими стандартами ширини залізничної колії[260].
- підвищення ефективності діяльності портів Придунав'я, у т. ч. через інтеграцію адміністративних процедур оформлення проходження товарів через порти наглядовими та контролюючими структурами (прикордонниками, митниками, санітарно-епідеміологічними та іншими службами);
- зниження тарифів на перевезення експортних вантажів залізницею (на 20-30%).

Кабінету Міністрів України ініціювати:

- перегляд підписаної в Стамбулі «Зернової угоди» для внесення змін щодо відновлення експорту продукції гірничо-металургійного комплексу через морські порти;
- будівництво транскордонних з ЄС сільськогосподарських сховищ і терміналів (для зберігання, перевантаження вантажів тощо) на шляхах залізничного та автомобільного сполучення;
- відкриття на території прикордонних із ЄС областей нових тимчасових пунктів пропуску для проходження порожніх вантажних автомобілів;
- зниження тарифів на газ та електроенергію для підприємств-експортерів та запровадження мораторію на їх підвищення до кінця воєнного стану;
- скасування сплати на час дії воєнного стану екологічного податку.

Перспективними напрямами вирішення наявних логістичних проблем можуть також стати наступні міжнародні ініціативи:

1) залізничного концерну Deutsche Bahn та логістичної компанії DB Cargo за підтримки уряду Німеччини щодо створення так званого *«зернового мосту»*[261], який з одного боку – забезпечить відновлення перерваних через блокування морських портів ланцюгів постачання зерна, з іншого – створить можливості транспортування в Україну сільськогосподарської та іншої техніки. За умови налагодження нових логістичних шляхів сумарно місячний експортний потенціал з України аграрної

---

[258] Глава «Нафтогазу» розраховує в ідеальному варіанті повернутися у 2023 р. до збільшення видобутку газу. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/economic/849142.html

[259] наявний потенціал перевезення вантажів через залізничні пункти пропуску з країнами ЄС використовується лише на половину.

[260] Залізничні колії України, як і інших пострадянських країн, має ширину 1520 мм. Ширина європейської колії – 1435 мм. Європейська колія (вона також називається «Стандартна колія» або «Стефенсонівська колія») неофіційно вважається світовим стандартом для залізничного транспорту. Зараз її використовують приблизно 60% усіх залізниць світу.

[261] Deutsche Bahn організує «зерновий міст» для експорту агропродукції з України. URL: https://agravery.com/uk/posts/show/deutsche-bahn-organizue-zernovij-mist-dla-eksportu-agroprodukcii-z-ukraini

продукції через країни ЄС може досягти 3-3,5 млн т. при довоєнній потребі 6-6,5 млн т[262].

2) України і Польщі щодо будівництва *транскордонного трубопроводу для транспортування олії до порту м. Гданська (Польща),* про яке уже підписано меморандум. Найближчим часом планується створення робочої групи, яка розробить технічні характеристики й умови будівництва трубопроводу і двох терміналів[263]. Зауважимо, що українська соняшникова олія до війни експортувалась до 107 країн світу, а найбільші її споживачі розташовані в Європі (37%), Південно-Східній Азії (29%) та Азії (14,9%)[264]. На жаль, внаслідок проблем із логістикою виробництво соняшникової олії в Україні сьогодні складає лише 30-40% від довоєнного рівня.

При вирішенні проблеми *енергозабезпечення підприємств* варто враховувати, що ще до війни економіка України характеризувалась високою енергоємністю: за цим показником Україна перевищувала середнє світове значення удвічі, а ЄС – у 3,8 рази[265]. На жаль, в сьогоднішніх умовах наявності проблем із транспортуванням газу через «Північний потік» ціни на газ у Європі продовжують зростати[266], а вітчизняний видобуток газу ще не є достатнім для задоволення усіх внутрішніх потреб та зменшення вартості газу, особливо для підприємств малого та середнього бізнесу. Відтак, зазначена проблема вимагає впровадження наступних невідкладних заходів, зокрема:

АТ «Укргазвидобування» необхідно: забезпечити інтенсифікацію власного видобутку газу[267] в областях Західного регіону (Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській та Волинській обл.); провести адаптацію роботи газозбірної та газотранспортної системи під український видобуток. *НАК «Нафтогаз України» забезпечити:* модернізацію газо-транспортної системи (підвищення її екологічних показників, цінової конкурентоспроможності транзиту тощо); імпорт зрідженого природного газу.

Важливим напрямом вирішення проблем підприємств провідних експортоорієнтованих секторів (промисловості та сільського господарства) має також стати системна державна підтримка виробника-експортера. Адже організаційно-виробничі та фінансові виклики сьогодення, такі як втрата виробничих потужностей та зовнішніх ринків, важкі логістичні проблеми, брак обігових коштів та порушення термінів відшкодування ПДВ ставить під загрозу реалізацію експортного потенціалу України як у короткостроковому, так і довгостроковому періодах. Пріоритетом у створенні бази для нарощення обсягів та поліпшення структури експорту вітчизняних товаровиробників, у т. ч. в напрямі збільшення питомої ваги високотехнологічних товарів, має також стати розвиток виробництва з високою часткою доданої вартості та із використанням інноваційних технологій. Однак, цей процес потребуватиме значного обсягу інвестицій для модернізації виробничих потужностей, що є проблематичним сьогодні в умовах військових дій, але може бути реалізованим уже після закінчення війни в рамках відновлення економіки та відбудови її інфраструктури, у т. ч. за Планом відновлення України[268], який було презентовано на спеціальній Міжнародній конференції 04.07.2022 р. в м. Лугано (Швейцарія).

---

[262] Восени експорт української агропродукції різними каналами зросте до 3-3,5 млн т. URL: https://agropolit.com/news/23836-voseni-eksport-ukrayinskoyi-agroproduktsiyi-riznimi-kanalami-zroste-do-3-35-mln-t--miroshnichenko

[263] На низькому старті: Україна та Польща придумали схему для транспортування олії. URL: https://focus.ua/uk/economics/528412-na-nizkom-starte-ukraina-i-polsha-pridumali-shemu-dlya-transportirovki-rastitelnogo-masla

[264] Україна і Польща збудують трубопровід для транспортування олії: підписали меморандум. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/7/7146318/

[265] ПОЛОВИНА ПРОМИСЛОВОСТІ СТАНЕ ЗБИТКОВОЮ ЧЕРЕЗ ПОДОРОЖЧАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ. URL: https://uspp.ua/inicziativi/position/polovyna-promyslovosti-stane-zbytkovoiu-cherez-podorozhchannia-enerhoresursiv

[266] Ціна на газ уже зросла на 300%: глава німецького гіганта попередив про похмурі перспективи. URL: https://financy.24tv.ua/tsini-gaz-yevropi-pro-shho-poperediv-glava-odnogo-naypotuzhnishih_n2152133

[267] Україна має найбільший потенціал для збільшення видобутку природного газу в ЄС. Країна займає 2-е місце за 2P запасами (після Норвегії) та перспективними ресурсами (після Великобританії). URL: https://ugv.com.ua/uk/page/partnership

[268] План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/

8. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану

Упродовж останніх років у зовнішній торгівлі України спостерігалися позитивні тенденції. Зокрема, відбувалося збільшення обсягів зовнішньоторговельного обороту, відновлення зовнішньоекономічної діяльності регіонів після кризового занепаду у 2014-2015 рр., закріплення вітчизняних експортерів на ринках європейських країн та поступова зміна російського вектору співробітництва на європейський та азійський. Внаслідок переходу російської агресії в активну фазу бойових дій реалізувалися ймовірні, але водночас і мало очікувані загрози зовнішньоторговельній безпеці держави. Зовнішня загроза порушення суверенітету й цілісності держави, військової агресії та втрати частин території має системний характер і загрожує функціонуванню усієї системи національної безпеки. Важливим завданням є стабілізація зовнішньоторговельної діяльності, забезпечення збуту продукції вітчизняних виробників на зарубіжних ринках та надходження товарів критичного імпорту у достатньому обсязі з урахуванням зміни функціонування економіки регіонів в умовах воєнного стану. У зв'язку з цим актуальною є проблема ідентифікації та оцінки загроз, що загострилися внаслідок погіршення умов виробництва та транспортування експортної продукції через військові дії та окупацію частини території Україні.

У науковій літературі основна увага приділяється проблемам зовнішньої торгівлі регіонів України, визначенню основних чинників, що визначають динаміку та структуру експортно-імпортних операцій, а також їх впливу на економічний розвиток регіонів. Соколовська О. визначила загрози, що виникають у сфері зовнішньоекономічної діяльності регіонів, які проявляються у зменшенні зовнішнього попиту та експортної виручки, втраті зовнішніх ринків[269]. Вітчизняні вчені досліджують залежність між економічним розвитком регіону та мірою його участі у зовнішньоекономічній діяльності України[270], особливості зовнішньої торгівлі окремих регіонів та секторів економіки[271]. Лупак Р. дослідив загрози економічній безпеці регіону в процесі посилення імпортозалежності та розробив наукові підходи до їх класифікації[272]. Бурбело О., Патріарх Т., Бурбело С. аналізують проблеми зміцнення економічної безпеки регіонів з позицій системного підходу і розглядають безпекову складову системи соціально-економічного розвитку[273]. Аналіз наукових публікацій показав, що не достатньо уваги приділяється дослідженню проблем зовнішньоторговельної безпеки регіонів, ідентифікації загроз в сфері зовнішньоекономічної діяльності та оцінці їх впливу на стан зовнішньоторговельної безпеки. В умовах воєнного стану в Україні актуальним завданням є забезпечення зовнішньоторговельної безпеки регіонів з урахуванням фактору системних загроз національній безпеці та загострення низки внутрішніх загроз структурного характеру.

Для ідентифікації основних загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України в умовах воєнного стану нами визначено наступні завдання: оцінка та аналіз динаміки рівня

---

[269] Соколовська О.М. Проблеми зовнішньої торгівлі України та її регіонів у контексті світової кризи. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 97-102.

[270] Шемчук М.Ю. Статистичний аналіз участі найбільших регіонів України в експорті-імпорті товарів у 2018 році. *Інтелект XXI*. 2019. № 2. С. 79-83.

[271] Савонік Т. Сучасний стан зовнішньої торгівлі товарами Волинської області у контексті соціально-економічного розвитку регіонів України. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2018. Вип. 23. С. 51-55.; Завгородній А. В. Географічна структура та основні напрямки зовнішньої торгівлі товарами Причорноморського регіону. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*. 2019. Вип. 206 «Економічні науки». С. 305-318.; Чернишев В. Г., Окара Д. В., Ковальова І. Л. Зовнішня торгівля аграрною продукцією Одеської області. *Агросвіт*. 2019. № 13-14. С. 23–32.

[272] Лупак Р. Л. Імпортозаміщення в системі економічної безпеки держави: регіональний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : 21.04.01. Київ, 2018. 639 с.

[273] Бурбело О. А., Патріарх Т. В., Бурбело С. О. Економічна безпека регіону в системі його соціально-економічного розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1(89). С. 135-148.

зовнішньоторговельної безпеки регіонів України у 2013-2020 рр.; визначення найбільш істотних загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України станом на 2020 р.; групування регіонів України за показниками зовнішньоторговельної безпеки у 2020 р. та ідентифікація основних загроз з урахуванням змін у зовнішній торгівлі регіонів в умовах воєнного часу.

Для вирішення поставлених завдань було використано такі методи дослідження: індикаторний метод та метод розрахунку інтегрального показника (для оцінки рівня зовнішньоторговельної безпеки регіонів); метод коефіцієнта чутливості (для визначення впливу загроз на стан зовнішньоторговельної безпеки регіонів); кластерний аналіз (для групування регіонів України за показниками зовнішньоторговельної безпеки).

Оцінку рівня зовнішньоторговельної безпеки регіонів України проведемо застосовуючи методичний підхід до визначення інтегрального показника, запропонований Міністерством економіки України[274]. Інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки для регіону визначимо як суму добутків нормалізованих значень індикаторів на їхні вагові коефіцієнти, розраховані за допомогою моделі головних компонент. Система індикаторів зовнішньоторговельної безпеки включає такі показники: коефіцієнт покриття експортом імпорту; частка провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті; коефіцієнти експортної та імпортної залежності; частка високотехнологічної продукції в експорті (імпорті) товарів; коефіцієнт технологічної залежності[275]; частка експорту наукомістких послуг (роялті, ліцензійні послуги, комп'ютерні та інформаційні послуги, наукові та технічні послуги, послуги дослідження і розробки) у загальному обсязі експорту послуг[276].

За результатами проведених розрахунків, у 2020 р. для більшості регіонів України характерним було зміцнення зовнішньоторговельної безпеки порівняно з 2013 р. (рис. 8.1). Найбільше зростання інтегрального показника за досліджуваний період відбулося у Вінницькій (з 0,399 до 0,509), Житомирській (з 0,304 до 0,441), Луганській (з 0,197 до 0,358), Сумській (з 0,170 до 0,269), Харківській (з 0,299 до 0,426) та Чернівецькій (з 0,363 до 0,488) областях. У 8-ми регіонах у 2020 р. інтегральний показник перевищував середнє значення по Україні, яке становило 0,326 і було найбільшим упродовж 2013-2020 років. Неістотне зменшення інтегрального показника у 2020 р. порівняно з 2013 р. спостерігалося у Закарпатській (з 0,289 до 0,272) та Хмельницькій (з 0,324 до 0,304) областях. На основі аналізу динаміки індикаторів за 2013-2020 рр. можемо припустити, що погіршення стану зовнішньоторговельної безпеки у Закарпатській області було зумовлено істотним зростанням частки Угорщини як провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті з 20,4% до 36,7% та збільшенням частки високотехнологічного імпорту з 32,4% до 42,1%, що істотно перевищує граничні значення цих показників. Аналіз зміни індикаторів, які характеризують зовнішню торгівлю Хмельницької області, дозволяє припустити, що основною причиною погіршення стану зовнішньоторговельної безпеки за досліджуваний період стало зменшення частки високотехнологічної продукції в загальних обсягах експорту з 26,7% до 8,6% та, відповідно, збільшення коефіцієнта технологічної залежності з 0,25 до 0,81.

З метою виявлення основних чинників зовнішньоторговельної безпеки регіонів у 2020 р. доцільно розрахувати коефіцієнт чутливості, який визначається як зміна інтегрального показника у відсотках при зміні фактичного значення індикатора на 1% за інших рівних умов. Чим більше значення коефіцієнта чутливості, тим більшою мірою впливає зміна індикатора на

---

[274] Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07.

[275] Babets I., Fleychuk M. External Economic Security of Ukraine: Conditions, Problems and Prospects. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2020. Vol. 42. No3. p. 316-322.

[276] Бабець І.Г. Теоретико-методологічні засади дослідження впливу зовнішньоекономічних чинників на економічну безпеку регіонів України. *Проблеми економіки*. 2021. №4. С. 85–91.

рівень зовнішньоторговельної безпеки. Відповідно, висока чутливість інтегрального показника до зміни певного індикатора вказує на істотність загроз, що виникають чи посилюються внаслідок погіршення фактичного значення індикатора відносно критерія економічної безпеки.

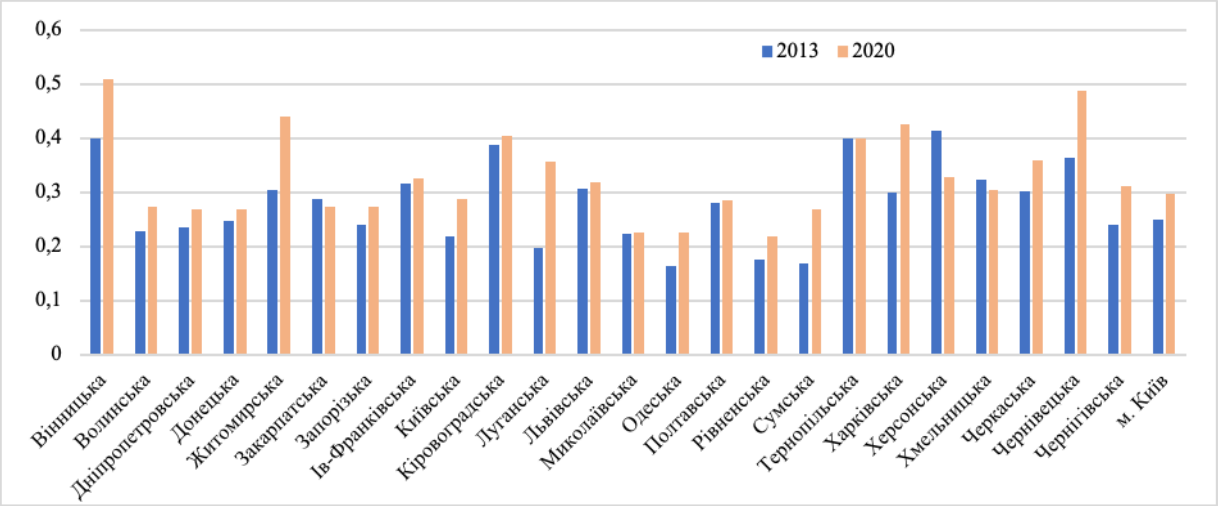

Рис. 8.1. Інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки регіонів України у 2013 р. та 2020 р.*

*Джерело: розраховано і побудовано за даними[277]

На основі аналізу результатів розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів ми визначили найбільш істотні загрози зовнішньоторговельній безпеці кожного регіону (табл. 8.1). Згідно отриманих результатів, найбільш поширеними загрозами зовнішньоторговельній безпеці регіонів є залежність від торгівлі з країною, яка переважає в зовнішньоторговельному обороті. У Київській області ця загроза є найбільшою порівняно з іншими регіонами України, оскільки при збільшенні частки провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі на 1% інтегральний показник зовнішньоторговельної безпеки зменшиться на 0,439% за інших рівних умов.

Другою за поширеністю є загроза зниження частки наукомістких послуг у загальних обсягах експорту послуг – для п'яти регіонів зниження цього показника істотно впливає на стан зовнішньоторговельної безпеки. Найбільш небезпечною ця загроза є у Черкаській області, де зменшення індикатора на 1% призведе до зниження інтегрального показника на 0,445% за інших рівних умов. Для чотирьох регіонів України найбільшою загрозою зовнішньоторговельній безпеці є погіршення показника високотехнологічності імпорту відносно оптимального значення (20%). У Житомирській області вплив цієї загрози є найсильнішим серед регіонів, де інтегральний показник був найбільш чутливим до зміни частки високотехнологічних товарів у імпорті.

Кіровоградська, Донецька та Чернігівська області характеризуються найвищою чутливістю інтегрального показника до зміни коефіцієнта покриття експортом імпорту, що свідчить про істотність загроз, пов'язаних із дисбалансом зовнішньої торгівлі. У Луганській, Херсонській та Одеській областях найбільш небезпечними загрозами є такі, що виникають внаслідок посилення експортної залежності регіонів. Для Тернопільської та Закарпатської областей, як регіонів з високою часткою високотехнологічної продукції в загальних обсягах експорту товарів (відповідно 47,5% та 60,4%), найбільш небезпечною є загроза втрати підприємствами-експортерами конкурентних позицій на зарубіжних ринках продукції

[277] Регіони України у 2015 р. Статистичний збірник. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2016. 692 с. (с. 422-617); Регіони України у 2020 р. Статистичний збірник. Ч. 2. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 625 с. (с. 366-549).

машинобудування. У Полтавській області стан зовнішньоекономічної безпеки найбільше залежить від зміни коефіцієнта імпортної залежності, зростання якого є ймовірним в умовах воєнного стану внаслідок істотного зменшення обсягів експорту товарів при одночасному збільшенні імпорту.

Таблиця 8.1

Коефіцієнти чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів зовнішньоторговельної безпеки регіонів України у 2020 р.

Регіон	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	Коефіцієнт експортної залежності	Коефіцієнт імпортної залежності	Частка високотехноло-гічної продукції в експорті товарів	Частка високотехноло-гічної продукції в імпорті товарів	Коефіцієнт технологічної залежності	Частка експорту наукомістких послуг у загальному обсязі експорту послуг
Кіровоградська область	**0,391**	0,141	0,094	0,227	0,006	0,049	0,030	0,069
Донецька область	**0,380**	0,123	0,089	0,290	0,003	0,052	0,020	0,050
Чернігівська область	**0,262**	0,177	0,183	0,206	0,006	0,037	0,030	0,105
Київська область	0,024	**0,439**	0,115	0,073	0,024	0,225	0,015	0,090
Сумська область	0,084	**0,350**	0,078	0,115	0,004	0,282	0,002	0,093
Хмельницька область	0,075	**0,355**	0,135	0,135	0,072	0,138	0,069	0,032
Запорізька область	0,172	**0,292**	0,051	0,146	0,029	0,155	0,036	0,123
Миколаївська область	0,277	**0,291**	0,075	0,154	0,001	0,188	0,002	0,013
Рівненська область	0,096	**0,281**	0,203	0,212	0,004	0,152	0,007	0,050
Ів-Франківська область	0,106	**0,209**	0,110	0,159	0,062	0,200	0,037	0,123
Луганська область	0,048	0,117	**0,471**	0,309	0,007	0,015	0,028	0,013
Херсонська область	0,103	0,124	**0,310**	0,301	0,012	0,131	0,003	0,025
Одеська область	0,106	0,124	**0,278**	0,190	0,028	0,206	0,025	0,047
Полтавська область	0,274	0,192	0,091	**0,300**	0,002	0,050	0,008	0,089
Тернопільська область	0,071	0,048	0,145	0,183	**0,279**	0,228	0,040	0,012
Закарпатська область	0,136	0,114	0,070	0,040	**0,274**	0,253	0,095	0,023
Житомирська область	0,107	0,145	0,073	0,082	0,111	**0,357**	0,025	0,100
Чернівецька область	0,041	0,088	0,156	0,158	0,115	**0,322**	0,019	0,108
Дніпропетровська область	0,121	0,119	0,059	0,133	0,007	**0,311**	0,004	0,242
Волинська область	0,059	0,237	0,146	0,080	0,160	**0,244**	0,066	0,020
Черкаська область	0,112	0,139	0,067	0,198	0,003	0,023	0,016	**0,445**
Харківська область	0,028	0,188	0,129	0,091	0,054	0,088	0,026	**0,402**
м. Київ	0,048	0,057	0,077	0,040	0,039	0,342	0,007	**0,396**
Львівська область	0,056	0,069	0,122	0,047	0,153	0,142	0,066	**0,349**
Вінницька область	0,160	0,139	0,079	0,179	0,016	0,136	0,018	**0,261**

Джерело: розраховано автором

З метою прогнозування появи нових чи ступеня посилення існуючих загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України в умовах воєнного стану проведемо кластерний аналіз регіонів, використовуючи значення інтегрального показника та нормалізовані значення індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, коефіцієнти чутливості інтегрального показника до зміни індикаторів. За результатами кластерного аналізу виділено чотири групи регіонів. До І групи увійшли Волинська, Закарпатська та Тернопільська області (табл. 8.2), які у 2020 р. характеризувалися найвищою серед усіх регіонів часткою високотехнологічної продукції в експорті (відповідно 30,4%, 60,4% та 47,5%). Висока технологомісткість товарного експорту при відносно невисокій частці високотехнологічної продукції в імпорті товарів обумовлює низьку технологічну залежність економіки цих регіонів.

Основні загрози, які виникають в сфері зовнішньої торгівлі регіонів першої групи, визначимо на основі отриманих нами результатів розрахунку коефіцієнтів чутливості інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки до зміни індикаторів (див. табл. 8.1). Відповідно, зважаючи на високі значення коефіцієнтів чутливості, спільними загрозами для цих регіонів є зменшення частки високотехнологічної продукції в експорті товарів та збільшення частки високотехнологічних товарів в загальних обсягах імпорту внаслідок погіршення економічних умов через обмеження і ризики воєнного стану, що може посилити залежність регіонів від імпорту високотехнологічної продукції.

Таблиця 8.2

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до І групи
за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Волинська область	0,090032	Високотехнологічність експорту; низька технологічна залежність; найнижчий рівень наукомісткості експорту послуг	Збільшення частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів; зменшення частки високотехнологічної продукції в експорті товарів
Закарпатська область	0,078477		
Тернопільська область	0,075550		

Джерело: розраховано та складено автором

На території регіонів, що увійшли до І кластера, активні бойові дії не проводилися, проте небезпечною зовнішньою загрозою, особливо для Волинської та Тернопільської областей, залишаються ракетні удари російських агресорів по інфраструктурі та промислових підприємствах, що виготовляють високотехнологічну продукцію. Такі руйнування можуть призвести до посилення загроз, пов’язаних із зменшенням високотехнологічних товарів в загальних обсягах експорту та нарощенням високотехнологічного імпорту з метою заміщення готової продукції вітчизняного виробництва чи комплектуючих для машин та обладнання. Наприклад, у Тернопільській області частка високотехнологічної продукції в експорті товарів (основу якої складають електричні машини) зменшилася з 47,5% у 2020 р. до 29,1% у 2021 р. Хоча у І кварталі 2022 р. й спостерігалося зростання цього показника до 29,8%, загроза залишається істотною через високу ймовірність руйнування підприємств внаслідок ракетних ударів, порушення логістичних ланцюгів постачання товарів на експорт. З огляду на високу чутливість інтегрального показника до зміни частки високотехнологічної продукції в експорті товарів, наслідком негативної динаміки цього індикатора може стати зниження інтегрального показника у 2022 р. до 0,356 за умови, що інші індикатори залишаться без змін. У зв’язку зі зниженням обсягів експорту посилюється загроза скорочення валютних надходжень, зокрема, від експорту електричних машин у І кварталі 2022 р. надійшло 49945,4 тис. дол. США, що на 10,4% менше порівняно з аналогічним періодом 2021 р.

Більшість регіонів, що увійшли до ІІ кластера (табл. 8.3), зазнали істотних руйнувань критичної та соціальної інфраструктури, значних втрат промислового потенціалу та людських ресурсів внаслідок бойових дій та близького розташування лінії фронту. Значна частина території Донецької, Луганської та Херсонської областей окупована російськими військами. Зовнішньоторговельна безпека зазначених регіонів у довоєнний час характеризувалася такими спільними ознаками, як: (1) істотне переважання обсягів експорту над обсягами імпорту, що забезпечує відповідність значення коефіцієнта покриття експортом імпорту критеріям

економічної безпеки; (2) найнижча частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, істотна залежність економіки від технологічного імпорту.

Таблиця 8.3

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до ІІ групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Донецька область	0,091527	Високе значення коефіцієнта покриття експортом імпорту, найнижча частка високотехнологічної продукції в експорті товарів при високій частці високотехнологічних товарів у загальних обсягах імпорту	Дисбаланс зовнішньої торгівлі, залежність від торгівлі з провідною країною-партнером
Кіровоградська область	0,149187		
Луганська область	0,197822		
Миколаївська область	0,126344		
Полтавська область	0,072804		
Рівненська область	0,071809		
Херсонська область	0,120485		
Чернігівська область	0,085797		

Джерело: розраховано та складено автором

Найвищі коефіцієнти чутливості інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки більшості регіонів цієї групи до зміни таких індикаторів, як коефіцієнт покриття експортом імпорту та частка провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі, дозволяють визначити найбільш небезпечними загрозами подальше посилення дисбалансу зовнішньої торгівлі та залежність від торговельних відносин з провідною країною партнером. Водночас зазначимо, що для Донецької, Луганської та Миколаївської областей у 2020 р. головним торговельним партнером була Росія. В умовах воєнного стану очевидною стає зміна провідного торговельного партнера. Тому у Донецькій та Луганській областях загроза посилення залежності від торгівлі з країною-агресором трансформується у низку загроз, пов’язаних із загальним скороченням обсягів експорту внаслідок практичного припинення виробництва експортних товарів через активні воєнні дії, порушенням логістичних ланцюгів експортних та імпортних поставок, необхідністю пошуку нових ринків збуту і забезпечення виходу на них експортерів.

Внаслідок окупації значної частини Донецької та Луганської областей та ведення активних бойових дій в багатьох населених пунктах цих регіонів в даний час складно прогнозувати, яка країна стане провідним партнером в зовнішній торгівлі, оскільки це визначатиметься темпами та обсягами надання фінансової допомоги на відновлення економіки та швидкістю структурних трансформацій господарського комплексу. Для Миколаївської області у січні 2022 р. другим за обсягами зовнішньої торгівлі торговельним партнером був Китай, частка якого становила 14% (у той час, як частка Росії – 15,1%). Зважаючи на те, що 60% експорту Миколаївської області складали зернові культури, значна частина яких надходила до Китаю, в умовах воєнного стану забезпечення експортних поставок цієї продукції не можливе. Сільськогосподарська продукція з Миколаївської області експортувалася переважно морським транспортом, а в умовах воєнного стану істотним викликом для експортерів є блокада портів та необхідність забезпечення доставки зерна в Європу сухопутним шляхом.

Подібні загрози забезпеченню ефективної логістики експортних поставок також актуальні для Кіровоградської та Чернігівської областей, де провідним торговельним партнером у 2020-2021 р. був Китай. Зважаючи на те, що експорт зернових культур становив 60,3% загального експорту у Чернігівській області і 36,8% експорту у Кіровоградській області, для цих регіонів загострюється загроза втрати китайського ринку у випадку тривалих воєнних дій та подальшого блокування морських портів. Крім цього, очікується істотне скорочення обсягів експорту сільськогосподарської продукції у зв’язку із внесенням Кабінетом Міністрів України до переліку

товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, пшениці, суміші пшениці та жита, кукурудзи, соняшникової олії. Ступінь прояву та тривалість логістичних загроз в регіонах з високою часткою сировинної продукції в експорті, орієнтованої на азійські ринки, залежать від того, як швидко зможе уряд збільшити пропускну спроможність транспортних коридорів на західному кордоні України та від ефективності використання транспортного потенціалу виробничих підприємств, торговельних фірм і транспортних компаній.

У структурі експорту Полтавської області переважають мінеральні продукти (72,6% у 2021 р.). Проте загроза порушення логістики постачання експортної продукції в умовах воєнного стану є нижчою, порівняно з регіонами, зовнішня торгівля яких орієнтована на китайський ринок. За 2021 р. обсяги експорту товарів до Китаю зменшилися на 21,9% порівняно з 2020 р., натомість експорт до країн ЄС збільшився у 1,6 раза і становив 39,4% від його загального обсягу. Отже, в результаті переорієнтації підприємств-експортерів на ринки європейських країн зменшилася загроза невиконання експортних поставок і недоотримання валютних надходжень в умовах воєнного стану.

Для Херсонської області, де у 2021 р. продукція рослинного походження становила 28,4% від загального обсягу експорту товарів, головною загрозою залишається окупація території російськими військами, незаконне вивезення загарбниками сільськогосподарської продукції та істотне скорочення посівних площ (на 40% порівняно з 2021 р.). Після звільнення території Херсонської області від окупантів важливим напрямом відновлення зовнішньоекономічної діяльності буде подолання загрози розбалансування експорту та імпорту на основі забезпечення довоєнних обсягів виробництва експортної продукції. На даний час з огляду на тимчасову окупацію Херсонської області складно оцінювати та прогнозувати зміну загроз зовнішньоторговельній безпеці регіону.

Згідно результатів дослідження, регіони III кластера у 2020 р. переважно характеризувалися низькою часткою високотехнологічної продукції в експорті товарів, а показник частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів був наближений до оптимального значення (табл. 8.4). Для всіх регіонів цієї групи істотною загрозою зовнішньоторговельній безпеці є залежність від торгівлі з провідною країною-партнером. Найвища чутливість інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки до збільшення частки провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі спостерігалася у Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Сумській, Хмельницькій областях. При цьому, Російська Федерація у 2020 р. була найбільшим торговельним партнером Запорізької, Івано-Франківської, Сумської областей.

Станом на січень 2022 р. експортери Івано-Франківської області переорієнтувалися на ринки європейських країн (частка Польщі як головного торговельного партнера становила 13,1% загального обсягу зовнішньої торгівлі), а частка Росії становила 2,9% зовнішньоторговельного обороту регіону, що зменшило актуальність загрози залежності від експортних поставок товарів на російський ринок. Проте, зважаючи на зменшення обсягів експорту у І кварталі 2022 р. на 4,4% та збільшення обсягів імпорту на 10,6% порівняно з аналогічним періодом 2021 р., для Івано-Франківської області загострюється загроза посилення імпортної залежності. Водночас, звернемо увагу, що збільшення обсягів імпорту відбулося в основному за рахунок мінеральних продуктів та органічних хімічних сполук, а імпорт високотехнологічної продукції зменшився (фармацевтичної продукції – на 14,4%, електричних машин – на 49,5%, приладів та апаратів оптичних – на 26,3%). Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів у І кварталі 2022 р. становила 7,5%, що майже удвічі менше порівняно з І кварталом 2020 р. (13,6%). Тому у короткостроковому періоді загрозу нарощення високотехнологічного імпорту в Івано-Франківській області вважаємо не актуальною, оскільки показник частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів є нижчим за оптимальне значення.

Таблиця 8.4

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до ІІІ групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Дніпропетровська область	0,140287	Низька частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; відносно високий рівень відповідності частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів критеріям економічної безпеки	Залежність від торгівлі з провідною країною-партнером; посилення імпортної залежності; збільшення частки високотехнологічної продукції в загальних обсягах імпорту
Житомирська область	0,089369		
Запорізька область	0,093321		
Івано-Франківська область	0,029454		
Київська область	0,125070		
Одеська область	0,104803		
Сумська область	0,082727		
Хмельницька область	0,104789		
Чернівецька область	0,172069		

Джерело: розраховано та складено автором

У загальних обсягах зовнішньої торгівлі Запорізької області частка Росії збільшилася порівняно з 2020 р. і у січні 2022 р. становила 17,4%. При цьому зауважимо, що в загальних обсягах експорту регіону переважала продукція металургійної промисловості (64,7%). І хоча в умовах воєнного стану підприємство «Запоріжсталь» відновило роботу, внаслідок активних бойових дій та окупації частини території Запорізької області порушено логістику постачання сировини та експорту готової продукції. У І кварталі 2022 р. експорт виробів з чорних металів зменшився на 26,2% порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Враховуючи, що з початку року експортна продукція без перешкод доставлялася замовникам і активні військові дії розпочалися у другій половині І кварталу, таке зниження обсягів експорту є істотним і до кінця року можемо прогнозувати подальше зменшення експорту металургійної продукції. Отже, у Запорізькій області в умовах воєнного стану посилюються загрози, обумовлені істотним скороченням обсягів експорту і недостатністю валютних надходжень для забезпечення критичного імпорту регіону. Водночас, за умови повного або часткового припинення діяльності машинобудівних підприємств актуальною стає загроза збільшення обсягів імпорту високотехнологічної продукції, якщо виникатиме необхідність забезпечення вітчизняних підприємств обладнанням та устаткуванням.

Для Вінницької, Львівської, Харківської, Черкаської областей та м. Києва, які увійшли до IV групи, спільними ознаками є високий рівень зовнішньоторговельної безпеки та найвища наукомісткість експорту послуг (табл. 8.5). Частка наукомістких послуг в експорті Вінницької області у 2020 р. була найвищою серед усіх регіонів (73,6%), у Харківській області – 71,8%, Черкаській області – 65,6%. У м. Київ та у Львівській області цей показник був дещо меншим (48,3% та 44,3% відповідно), проте його значення у кілька разів перевищувало показники інших регіонів. Найвища чутливість інтегрального показника зовнішньоторговельної безпеки регіонів цієї групи у 2020 р. спостерігалася до зміни частки наукомістких послуг в експорті, тому найбільший вплив на стан безпеки здійснюють загрози, що виникають внаслідок зниження рівня наукомісткості експорту послуг.

У всіх регіонах цієї групи у 2021 р. спостерігалася тенденція до збільшення обсягів експорту наукомістких послуг порівняно з 2020 р. Зокрема, у Львівській області експорт комп'ютерних послуг збільшився на 44,2%, у Харківській області – на 33%, у Вінницькій області та у Києві – на 28%, у Черкаській області – на 18,5%. Крім цього, за аналогічний період у Харківській області експорт послуг роялті та інших послуг, пов'язаних з використанням інтелектуальної власності, збільшився на 18,4%. Частка наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг у 2021 р. збільшилася у Вінницькій області до 78,9%, у Львівській області до 50,3%, у Харківській області – до 75,7%, у Черкаській області – до 66,0%, у Києві – до 55,6%.

Таблиця 8.5

Характерні ознаки регіонів України, що увійшли до IV групи за результатами кластерного аналізу

Регіони	Евклідова відстань до центру кластера	Спільні ознаки, що характеризують групу регіонів	Основні загрози зовнішньоторговельній безпеці
Вінницька область	0,131418	Високий рівень зовнішньоторговельної безпеки; висока частка наукомістких послуг в загальних обсягах експорту послуг	Зниження рівня наукомісткості експорту послуг
Львівська область	0,100438		
Харківська область	0,066843		
Черкаська область	0,116489		
м. Київ	0,139866		

Джерело: розраховано та складено автором

Отже, довоєнний період характеризувався позитивною динамікою обсягів експорту наукомістких послуг та збільшенням їх частки у загальних обсягах експорту послуг. Зважаючи на те, що транспортна складова у експорті наукомістких послуг практично відсутня, а специфіка роботи переважно дозволяє фахівцям, які надають ці послуги, працювати дистанційно, можемо прогнозувати неістотне зниження експорту комп'ютерних та інших наукомістких послуг в умовах воєнного часу. Ключовими негативними чинниками, які можуть знизити обсяг експорту наукомістких послуг визначимо загрози, що пов'язані з руйнуванням інфраструктури, пошкодженням телекомунікаційних мереж та зв'язку, втратою інтелектуального потенціалу (загибель працівників, еміграція), знищенням обладнання та документації внаслідок бойових дій.

Основною зовнішньою загрозою, яка впливає на зовнішню торгівлю регіонів України, є агресія Росії. Внаслідок активних бойових дій, окупації частини території України та ракетних обстрілів зруйновано або істотно знижено виробничий потенціал експортоорієнтованих секторів економіки більшості регіонів та порушено логістику постачання продукції на експорт. В умовах війни найбільше постраждала зовнішня торгівля регіонів, які частково або повністю окуповані, оскільки експорт товарів і послуг повністю припинений. Істотне скорочення обсягів експорту спостерігається в регіонах, на території яких велися активні бойові дії. При цьому зауважимо, що воєнна загроза посилила вплив внутрішніх загроз, зумовлених неефективною структурою економіки регіонів та сировинною орієнтацією експорту, а відповідно й залежність від ринків країн-споживачів сільськогосподарської чи металургійної продукції.

Найбільш вразливими до впливу загроз воєнного стану є регіони, які експортують переважно сировинну продукцію та товари з низьким рівнем доданої вартості, а також орієнтовані на сировинні ринки країн Азії, Близького Сходу та Росії. Для цих регіонів основними загрозами є розбалансування зовнішньої торгівлі внаслідок різкого зниження сировинного експорту через блокаду морського шляху доставки вантажів, неможливість та економічна недоцільність забезпечення логістики сухопутним шляхом, втрата основних ринків. В умовах війни посилюється загроза залежності від торгівлі з провідною країною-партнером, яка проявляється у неможливості здійснювати експортні поставки. Також внаслідок значного скорочення обсягів експорту посилюється імпортна залежність регіонів цієї групи. Відносно менший вплив загроз зовнішньоторговельній безпеці в умовах воєнного стану – у регіонах, вагомою складовою експорт яких є високотехнологічні товари (електричні машини, обладнання та устаткування) і наукомісткі послуги (роялті, комп'ютерні послуги, наукові дослідження та розробки). Така структура експорту робить економіку регіонів менше вразливою до загроз розбалансування зовнішньої торгівлі та втрати сировинних ринків. Найбільш небезпечними загрозами зовнішньоторговельній безпеці цих регіонів в умовах воєнного стану є зниження обсягів експорту високотехнологічних товарів чи наукомістких послуг внаслідок військових дій, руйнування підприємств та телекомунікацій, втрати інтелектуального потенціалу.

9. Екологічні детермінанти інтегрованості економічного простору регіонів в умовах глобалізаційних змін

За останні десятиріччя питання щодо зміни клімату перетворилося в одну з найбільш гострих проблем світової економіки і політики у контексті вироблення стратегій скорочення викидів парникових газів і поступового переходу до низьковуглецевого розвитку всіх секторів економіки і складових життєдіяльності людини.

В Україні визначено національну систему цілей сталого розвитку, що має забезпечити підґрунтя для подальшого планування розвитку України, подолання дисбалансів, які існують в економічній, соціальній та екологічній сферах; забезпечити такий стан довкілля, що сприятиме якісному життю і благополуччю нинішніх та прийдешніх поколінь.

З позиції послідовної імплементації планетарної парадигми сталого розвитку в сучасних умовах фундаментальними інтересами глобальної взаємодії постають:

– визначені підсумковим документом Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» Цілі сталого розвитку, що спрямовані до «кращого руху вперед» («building forward better») на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» («leave no one behind»);

– імплементація Паризької кліматичної угода та Європейського зеленого курсу (European Green Deal) щодо протидії зростанню глобального потепління.

Тобто процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів, позаяк впродовж тривалого часу економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення збалансованого (сталого) розвитку.

Тому особливий вплив на специфіку сталого економічного зростання, що базуватиметься на впровадженні структурних секторальних реформ та трансформації регіональних економік, зумовлюватиме реалізація Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди (НВВ2) [278]. В рамках Паризької угоди та Європейського зеленого курсу (Green Deal) Україна в особі Кабінету Міністрів взяла на себе зобов’язання досягти цілі щодо скорочення викидів ПГ на 65% у 2030 році від рівня 1990 року, що створить, як це зазначено в Національній економічній стратегії на період до 2030 року [279], умови досягнення кліматичної нейтральності не пізніше 2060 року на основі декарбонізації економіки (підвищення енергоефективності, розвиток відновлюваних джерел енергії, розвиток циркулярної економіки та синхронізація із ініціативою «Європейський зелений курс»).

Зокрема, серед важливих для України результатів 26-ої конференції ООН зі зміни клімату (COP26), яка проходила в Глазго з 31 жовтня по 12 листопада 2021 року, є рішення про обмеження використання вугілля та призупинення субсидування видобутку викопного палива (саме на вугілля припадає орієнтовно 40% викидів CO2). Також за підсумками COP26 Європейський Союз погодив запуск механізму вуглецевого коригування імпорту (CBAM), згідно з яким підприємство-експортер в ЄС з 2023 року має представити «вуглецеву ємність» своєї продукції і, якщо вона вища за європейські стандарти, зобов'язане купити додаткові квоти на викиди CO2. Під дію CBAM підпадатимуть такі товари: сталь, чавун, мінеральні добрива, електроенергія, алюміній, цемент, що накладатиме додаткові витрати на експортерів. Позаяк чавун та сталь займають найбільшу частку в структурі українського експорту CBAM-товарів

[278] Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску України до Паризької угоди: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 липня 2021 р. № 868-р. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text

[279] Національна економічна стратегія на період до 2030 року: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. *Законодавство України:* сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25

(85%), тому саме вплив CBAM на експорт чавуну та сталі буде першочергово визначати його загальний вплив на Україну. Необхідно також враховувати, що CBAM — це не лише мито чи податок, а комплекс норм, що регулюватимуть імпорт окремих вуглецевоємних товарів до ЄС, включаючи особливий порядок ввезення таких товарів, декларування імпортованих товарів, методи розрахунку та вимоги до верифікації пов'язаних викидів, механізм визначення ціни сертифікатів CBAM та їх обороту (купівлі, продажу, зарахування). Очікується, що всі його адміністративні механізми (реєстрація імпортерів, декларування товарів та викидів у них, звітність) будуть вже відпрацьовані у перехідний період (2023 — 2025 рр.), а CBAM почне повноцінно функціонувати з 2026 року впливаючи на функціонування національних економік та регіональний розвиток.

В ЄС визнається, що глобальний перехід до кліматично нейтральної, ресурсоефективної циркулярної економіки буде системним, глибоким і трансформаційним як в ЄС, так і за його межами. Часом це буде руйнівним, тому має бути справедливим. Це вимагатиме узгодження та співпраці всіх зацікавлених сторін на всіх рівнях – ЄС, національному, регіональному, місцевому та міжнародному [280]. Тому процес фундаментальної трансформації України у напрямі «зеленої» та вуглецево-нейтральної економіки апріорі повинен бути узгоджений з екологічними та кліматичними цілями Європейського Союзу (ЄС),

Очевидно, що реалізація такого підходу поступово звужує до повної ліквідації залежність процесу економічного зростання від збільшення використання природних ресурсів і енергії та підвищення рівня забруднення навколишнього природного середовища. А для забезпечення виходу України на міжнародні та європейські ринки має бути передбачено здійснення заходів, що гарантують впровадження міжнародних стандартів управління довкіллям і екологічного маркування продукції, прискорення інформатизації сфери охорони довкілля та використання природних ресурсів, створення національної багаторівневої інфраструктури управління геоекологічними даними та загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Разом з тим, перманентними екологічними проблемами в Україні є: забруднення повітря, якість водних ресурсів та деградація ґрунтів, управління твердими відходами, втрата біорізноманіття, проблеми зі здоров'ям людини.

Так, забруднення атмосферного повітря є однією з найгостріших екологічних проблем. Незважаючи на певний спад виробництва в Україні, рівень забруднення атмосферного повітря великих міст і промислових регіонів залишається стабільно високим. Основними забруднювачами атмосферного повітря та джерелами викидів парникових газів в Україні є підприємства добувної і переробної промисловості, теплоенергетики, автотранспорт. Фактично дві третини населення країни проживає на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам, що впливає на загальну захворюваність населення.

Сучасне використання земельних ресурсів України також не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного. Водною та вітровою ерозією уражені близько 57 відсотків території України, понад 12 відсотків території держави зазнають підтоплення. За різними критеріями забрудненими є близько 20 відсотків земель України. Щороку фіксується майже 23 тисячі випадків зсувів. Унаслідок абразії руйнується до 60 відсотків узбережжя Азовського і Чорного морів та 41 відсоток берегової лінії дніпровських водосховищ. Більш як 150 тисяч гектарів земель порушені внаслідок

[280] Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. COM(2020) 98 final. (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2020:98:FIN&WT.mc_id=Twitter).

гірничодобувної та інших видів діяльності. Кількість підземних і поверхневих карстопроявів становить близько 27 тисяч[281].

Особливо загрозливою є прогресуюча деградація та спад родючості ґрунтів-основи біосфери і сільськогосподарського виробництва. Щорічні збитки від основних видів ґрунтової деградації становлять близько 40-50 млрд. гривень, у тому числі за рахунок незбалансованих втрат гумусу і поживних речовин - 23-28 млрд. гривень; від недобору продукції та втрат ґрунту через ерозію - 17-22 млрд. гривень. За рівнем кислотності, засоленості, солонцюватості, переущільнення, забруднення частина земельних ресурсів перебуває у передкризовому, а подекуди у кризовому стані з тенденцією до погіршення [282].

Загальні відновні водні ресурси України оцінюються в 175 млрд м^3 на рік і в 2018 році становили 3 980 м^3 на душу населення в рік. Хоча завдяки цьому рівню країна належить до категорії «без проблем» (визначається як менше 1 700 м^3 на душу населення на рік), Україна є однією з найменш водозабезпечених країн Європи. При істотній нерівності у розподілі водних ресурсів між різними регіонами водокористування в країні здійснюється переважно нераціонально. Підземні води України в багатьох регіонах за своєю якістю не відповідають установленим вимогам до джерел водопостачання, що пов'язано передусім з антропогенним забрудненням, а інтенсивне їх використання призводить до виснаження горизонтів підземних вод. А внаслідок токсичного, мікробіологічного та біогенного забруднення відбувається погіршення екологічного стану річкових басейнів, а також прибережних вод та територіальних вод Чорного і Азовського морів.

Внаслідок триваючої війни в Україні довкілля та природні ресурси зазнали значної шкоди, зокрема: забруднення атмосферного повітря, підземних та поверхневих вод і ґрунтів хімічними продуктами внаслідок вибухів боєприпасів; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, пошкодження територій природно-заповідного фонду, знищення ландшафтів і рослинності у зв'язку з використанням військової техніки та будівництвом оборонних споруд; знищення значних площ лісів унаслідок викликаних воєнними діями пожеж та неконтрольованих рубок. Війна завдала збитків понад 1,2 млн. га природних заповідників, під загрозою перебуває понад 20% природно-заповідного фонду. Площі лісових пожеж збільшуються в 41 раз за рік. Території, які постраждали від війни, знаходяться в посушливій зоні і без того страждають від нестачі води. Майже 70 відсотків питної води надходить з поверхневих джерел, що наражає населення ще більше через забруднення води, пов'язане з воєнними діями, зі значним ризиком для здоров'я, особливо у вразливих групах.

Довгострокові наслідки війни можуть бути ще більш шкідливими, як для здоров'я та безпеки населення, так і для екосистем та біорізноманіття. Більшість екологічних ризиків пов'язані з накопиченням небезпечних відходів, які впливають на здоров'я та безпеку населення; пошкодженням промислових об'єктів і житлових будинків (викид азбесту), енергетичної інфраструктури (електростанції, нафтосховища, нафтопереробні заводи, бурові платформи, об'єкти газопостачання і розподільні трубопроводи) і екосистем (лісові пожежі та наземні міни).

Серед промислових об'єктів, які створюють серйозний ризик забруднення такі, як: Запорізька і Чорнобильська атомні електростанції, Авдіївський коксохімічний завод, Торезький завод наплавочних твердих сплавів, Маріупольський металургійний комбінат, а також всі порти,

[281] Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text.

[282] Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 70-р. Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-%D1%80#Text.

нафтосховища і вугільні шахти тощо. Знищено або пошкоджено тисячі шкіл, лікарень, будинків, підприємств, а також мостів, залізничних колій і комунальної інфраструктури. Війна призвела до знесення понад 100 промислових виробничих об'єктів та блокади морських портів, що забезпечували експорт понад 70% продукції. На тимчасово окупованих територіях знаходяться значні обсяги генеруючих енергетичних потужностей, у тому числі 2,6 ГВт-год відновлювальних джерел енергії та понад 50% теплових потужностей. Близько 12 млн українців стали вимушеними переселенцями.

Цілком реальними є загрози ядерної та радіаційної безпеки, оскільки безпека українських атомних електростанцій під постійною небезпекою аварійного витоку радіації внаслідок можливого нанесення Росією ударів балістичними ракетами стаціонарного та морського базування, бомбардування авіаударами та системами залпового ракетного вогню. За результатами проведеного ДП «НАЕК «Енергоатом» аналізу, вартість активів, які були знищені та пошкоджені, станом на 1 листопада 2022 року становить 28,18 млрд грн.[283]

Незважаючи на зусилля МАГАТЕ російська армія досі використовує як військову базу окуповану територію Запорізької атомної станції – найбільшої в Європі та третьої на планеті, наражаючи на небезпеку глобальної техногенної катастрофи весь цивілізований світ.

Тим не менш, на тлі повномасштабної війни розпочатої Росією, що призвела до руйнування інфраструктури, значного забруднення території регіонів та зниження економічної активності, у липні 2022 року в швейцарському місті Лугано Україна представила Національний план відновлення України на суму 750 мільярдів доларів США визначаючи наявність стійкої економіки та надійного енергопостачання пріоритетами для України.

Відповідно до Національного плану десятирічного відновлення, український уряд бачить потенціал для України стосовно забезпечення «зеленого переходу» до нової «зеленої економіки», яка повністю інтегрується в європейську економіку та стане основним елементом у розбудові стратегічної автономії ЄС. У Плані відновлення встановлені амбітні цілі на 2032 рік: він покликаний прискорити стале економічне зростання (планується щорічне збільшення ВВП на 7 відсотків, а також розширення інвестицій), входження до 25 передових економік за Індексом економічного розвитку та Індексом людського капіталу Світового банку, а також досягнення 65-відсоткового скорочення викидів CO2, порівнюючи з 1990 роком.

Основні керівні принципи урядового Плану відновлення: негайний початок, поступовий розвиток; нарощування справедливого добробуту; інтеграція в ЄС; відбудову за принципом «краще, ніж було» (build back better); стимулювання приватних інвестицій та підприємництва. У межах Плану відновлення були розроблені 15 національних програм, які сприятимуть досягненню коротко-, середньо- та довгострокових цілей. У Плані відновлення було представлено трьохетапний план відбудови: перший етап – це концепція плану, другий етап – деталізація плану та дорожня карта, третій етап – впровадження.

Детермінантом впровадження Національного плану відновлення є інтегроване поєднання регіонально сфокусованого та параметричного підходів.

Зокрема, на основі регіонально-сфокусованого підходу проекти відновлення будуть локалізовані по регіонам і підтримані окремими міжнародними партнерами, а відповідно до параметричного підходу Національний план відновлення надає загальну рамку для регіональних планів та проектів відновлення. Важливою складовою цього документа є компонент «Еко-відновлення» [284], який загалом детермінує забезпечення «зеленого переходу» України. Компонент «Еко-відновлення» складається з чотирьох окремих стовпів: архітектура та

[283] Вартість зруйнованих і пошкоджених окупантами майна й інфраструктури Запорізької АЕС та інших відокремлених підрозділів ДП «НАЕК «Енергоатом» перевищує 28 млрд грн. Офіційний канал НАЕК «Енергоатом»: https://t.me/energoatom_ua/10475.

[284] Environmental Recovery: Ukraine Recovery Conference (URC2022): https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62bd020b4b6cf255d85115aa_ENG_Environmental%20Recovery_URC.docx.pdf

фінанси кліматичного урядування; чиста енергія та «зелені будівлі»; нова «зелена економіка»; збережене довкілля та розвинене біорізноманіття.

Перший стовп компоненту «Еко-відновлення» окреслює конфігурацію ефективної архітектури кліматичного урядування, яка матиме ефективні стимули для комплексної трансформації економіки та буде забезпечена достатніми ресурсами для фінансування цих змін. Тому основою мобілізації достатньої кількості кліматичного фінансування зі значною опорою на міжнародні джерела капіталу визначено такі ініціативи:

– розробка інструментів політики, які стимулюють «зелене відновлення» України, включаючи впровадження найкращих доступних технологій;

– створення чіткої архітектури кліматичного урядування, яка б забезпечувала ефективну координацію між державними органами в Україні та давала б чіткий сигнал бізнесу та інвесторам щодо початку довгострокових проектів «зеленої трансформації»;

– забезпечення доступу до чистої питної води в усіх регіонах України;

– мобілізація «зеленого фінансування» для забезпечення «зеленого відновлення» будівель, промисловості, інфраструктури та розвитку «зеленого транспорту»;

– забезпечення обліку, моніторингу та звітності щодо викидів вуглецю в результаті господарської діяльності;

– інтеграція українських та європейських інструментів екологічної політики, які стимулюють «зелений перехід» та запобігають забрудненню повітря;

– розвиток ринку «зеленого фінансування», який забезпечить достатню мобілізацію «зеленого капіталу» для фінансування «зеленого переходу» .

Другий стовп компоненту «Еко-відновлення» фокусує на трансформації енергетичної системи України, побудові системи чистої енергії та «зелених будівель». Це забезпечить конкурентоспроможність економіки, сприятиме розвитку української економіки та призведе до підвищення якості життя громадян, для чого пропонуються такі ініціативи:

– запровадити повну заборону російських енергоресурсів, забезпечити зберігання достатніх обсягів запасів та диверсифікувати енергопостачання;

– розвивати відновлювані джерела енергії для забезпечення переходу на чисту енергію;

– відбудувати інфраструктуру, яка буде відображати економічні потреби економіки та громадян, і забезпечити, щоб ця інфраструктура була здатна транспортувати нові енергетичні ресурси;

– модернізувати житлові та приватні будинки відповідно до принципів енергоефективності;

– розробити додаткові 30 ГВт ВДЕ, які забезпечать декарбонізацію енергетичного сектору та зменшення забруднення повітря, вироблятимуть водень та експортуватимуть його до ЄС з метою посилення енергетичної стійкості Європи та зменшення залежності від Росії;

– розвивати енергетичну незалежність від критичних ресурсів і виробляти нові енергетичні ресурси, які замінять традиційне викопне паливо.

Третій стовп компоненту «Еко-відновлення» формує контури нової «зеленої економіки», яка забезпечуватиме трансформацію української інфраструктури ресурсами та кваліфікованою робочою силою, а реалізований економічний потенціал України зміцнить автономію ЄС та підтримає «зелений перехід» Європи за допомогою: сучасних природних ресурсів, таких як літій, титан та кобальт; чистої енергії, яка експортуватиметься до ЄС; «зелених промислових продуктів», таких як «зелена сталь», батареї, ВДЕ, які будуть вироблятися в Україні; безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, яка зміцнить продовольчу безпеку Європи. З цих позицій пропонуються такі ініціативи:

– перебудувати виробничі потужності за енергоефективними технологіями, які б забезпечили конкурентоспроможність економіки, зменшили вуглецевий слід та значно зменшили забруднення повітря;

– розвивати чисту транспортну та зарядну інфраструктуру, яка б значно зменшила негативний вплив на навколишнє середовище, забезпечила б зменшення вуглецевого сліду продукції та зменшила б енергетичну залежність України;

– здійснити перехід до нових технологій, які покладаються на вуглецево-нейтральні енергетичні ресурси;

– відповідально реалізувати потенціал природних ресурсів і забезпечити Європу ресурсами, необхідними для «зеленого переходу», такими як літій, кобальт, титан тощо;

– інтегруватися в європейські харчові, енергетичні та промислові ланцюги створення вартості в новій «зеленій економіці»;

– розвивати циркулярну економіку, яка забезпечить ефективне поводження з відходами та повторне використання ресурсів.

Четвертий стовп компоненту «Еко-відновлення» генерує адаптивні підходи щодо збереження довкілля та розвиток біорізноманіття, що підсилить стійкість держави проти техногенних загроз для природних і людських ресурсів України, стихійних лих спричинених зміною клімату, та забезпечить вищу якість життя в чистому природному середовищі. З цією метою сформульовано такі ініціативи:

– розвивати лісове господарство, керуючи вирубкою лісу та висадкою нових дерев;

– забезпечити безпеку українських територій шляхом проведення розмінування, у тому числі розмінування морських шляхів;

– відновлювати деградовані землі та ефективно їх використовувати;

– побудувати засоби для ефективного поводження з відходами та циркулярного використання матеріалів;

– розвивати природні ресурси, які підвищують стійкість територій до стихійних лих, таких як повені та пожежі;

– зберігати та розвивати природні багатства України.

Варто враховувати, що конференція в Лугано є стартовим пунктом міжнародних зусиль з відновлення України, а план з відновлення України, презентований у Лугано, було визнано основним рамковим документом, що задає напрямок процесу відновлення. Представниками понад 40 країн і близько 20 міжнародних організацій за результатами конференції схвалено Декларацію Лугано, в якій сформульовано Керівні принципи процесу відновлення України (в тому числі екологічного) — «Принципи Лугано», (табл. 9.1).

Очевидно, що Керівні принципи процесу відновлення України фактично фокусують європейські критерії та методи сталого розвитку держави на довгостроковий повоєнний період.

З огляду на інтегроване поєднання регіонально сфокусованого та параметричного підходів реалізації Національного плану відновлення посилюється потреба у забезпеченні відповідних територій актуальною містобудівною документацією з урахуванням імплементації кліматичної нейтральності в документах державного планування; інтегрованості регіональних, місцевих стратегій і програм розвитку з документацією щодо просторового планування території регіону, адміністративного району, об’єднаної територіальної громади.

Тому особливу увагу варто невідкладно приділити розробці комплексних планів просторового розвитку території територіальної громади [285], які є одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та документацією із землеустрою, що визначає планувальну

[285] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель: закон України від 17 червня 2020 року № 711-IX (із змінами). // Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20#Text

організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних і техногенних процесів, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі, охорони і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.

Таблиця 9.1

Керівні принципи процесу відновлення України

Назва принципу	Зміст
Партнерство	Процес відновлення очолює та спрямовує Україна, і він здійснюється у партнерстві з її міжнародними партнерами. Зусилля з відновлення повинні ґрунтуватися на надійному та безперервному процесі оцінки потреб, узгоджених пріоритетах, спільному плануванні результатів, підзвітності фінансових потоків та ефективній координації.
Спрямованість на реформи	Процес відновлення повинен сприяти прискоренню, поглибленню, розширенню та досягненню зусиль України щодо впровадження реформ і їхньої стійкості відповідно до європейського шляху України.
Прозорість, підзвітність, верховенство права	Процес відновлення повинен бути прозорим і підзвітним українському народу. Потрібно систематично зміцнювати верховенство права та викорінювати корупцію. Усі види фінансування потреб відновлення мають бути чесними та прозорими.
Демократична участь	Процес відновлення має бути зусиллям усього суспільства і ґрунтуватися на демократичній участі населення, включно з внутрішньо переміщеними особами і тими, хто повертається з-за кордону, місцевому самоврядуванні та ефективній децентралізації.
Залучення багатьох стейкхолдерів	Процес відновлення має сприяти співпраці між національними та міжнародними суб’єктами, які включають в себе також представників приватного сектора, громадянського суспільства, наукових кіл та місцевих органів влади.
Ґендерна рівність та інклюзія	Процес відновлення має бути інклюзивним і забезпечувати ґендерну рівність і повагу до прав людини, включно з економічними, соціальними та культурними правами. Відновлення має принести користь кожному, і ніхто із членів суспільства не має залишитися осторонь. Потрібно зменшити нерівність.
Сталий розвиток	Процес відновлення має забезпечити сталу відбудову України відповідно до Порядку денного сталого розвитку до 2030 року та Паризької угоди, інтегруючи соціальні, економічні та екологічні аспекти, включно із «зеленим переходом».

Джерело: складено на основі[286]:

Формуванню інтегрованого економічного простору сприятиме врахування таких екологічних чинників, зокрема:

– масштаби негативного впливу глобальної зміни клімату, локальних кризових кліматичних та техногенних явищ;

– рівень екологічної освіти та екологічної культури населення;

– реалізація заходів щодо боротьби з опустелюванням та деградацією земель;

– санітарний стан водних об’єктів та екосистем;

– стан управління територіями та об’єктами природно-заповідного фонду місцевого та загальнодержавного значення;

[286] Outcome Document of the Ukraine Recovery Conference URC2022 ‘Lugano Declaration’. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/URC_Declaration_v21.pdf

– реалізація регіональних та місцевих схем формування екологічної мережі;

– стан управління промисловими та побутовими відходами, реалізації регіональних планів управління відходами та небезпечними хімічними речовинами;

– упровадження кліматично орієнтованого сільського та лісового господарства; інноваційних екологоощадних технологій та зменшення викидів парникових газів.

Економіко-екологічне планування, сфокусоване на урахуванні соціальних особливостей територій і потреб, забезпечує підґрунтя інтегрованості економічного простору та надасть міжнародним партнерам можливість найбільш ефективно інвестувати в українське відновлення.

Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [287] імплементовано нові види планувальної документації: — Програма комплексного відновлення області, Програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) (далі - Програма комплексного відновлення).

Так, пунктом 1 частини 3 цього Закону визначено, що Програмою комплексного відновлення є обласна або місцева програма відновлення територій, яка визначає основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включає комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території територіальної громади (її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища.

Зокрема Програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) включає:

1) загальний опис населеного пункту (території), для якого (якої) вона розробляється, у тому числі:

– географічне розташування;
– загальна економічна оцінка;
– загальна екологічна оцінка;
– кількість постійного населення;
– кількість тимчасово переміщеного населення.

2) інформацію про наявність містобудівної документації на території територіальної громади (її частини), аналіз щодо її актуальності та ступінь її реалізації;

3) аналіз негативних впливів (у тому числі бойових дій, терористичних актів, диверсій, надзвичайних ситуацій), що призвели до необхідності розроблення програми;

4) аналіз негативних впливів, що призвели до необхідності розроблення програми, на традиційний характер середовища, історичні ареали населених місць, об’єкти культурної спадщини;

5) аналіз ресурсів території для відновлення життєдіяльності території територіальної громади (її частини);

6) інформацію щодо необхідності підготовки території (у тому числі здійснення розмінування, демонтажу зруйнованих будівель та споруд, рекультивації земель);

7) інформацію про шкоду, заподіяну бойовими діями, терористичними актами, диверсіями, надзвичайними ситуаціями:

– об’єктам житлової нерухомості та об’єктам громадського призначення;
– об’єктам виробничого комплексу (промисловості, сільського господарства тощо);
– об’єктам соціальної сфери;

[287] Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності: Закон України від 12 травня 2022 року № 2254-IX// Законодавство України: сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2254-20#n19

– об’єктам культурної спадщини;

– об’єктам житлово-комунального господарства;

– об’єктам інженерно-транспортної, енергетичної інфраструктури, інфраструктури електронних комунікаційних мереж, інженерної інфраструктури меліоративних систем;

– захисним спорудам цивільного захисту;

– іншим об’єктам, що мають вплив на життєдіяльність відповідної території територіальної громади (її частини) (за наявності);

8) інформацію щодо технічної можливості, економічної доцільності відновлення пошкоджених об’єктів шляхом виконання робіт з реконструкції, реставрації, капітального чи поточного ремонту;

9) інформацію щодо технічної можливості, економічної доцільності відновлення об’єктів шляхом нового будівництва або пропозиції щодо будівництва нових об’єктів замість тих, що зазнали пошкоджень або зруйновані, з визначенням застосування проектів повторного використання та розроблення індивідуальних проектних рішень;

10) інформацію щодо необхідних заходів інженерної підготовки та інженерного захисту території;

11) обґрунтовані пропозиції щодо доцільності зміни функціонального призначення територій територіальної громади (її частини) з урахуванням існуючої забудови та наявної містобудівної документації;

12) пропозиції щодо внесення змін або розроблення містобудівної документації на місцевому рівні;

13) обґрунтовані пропозиції щодо перенесення об’єктів виробничої сфери;

14) план заходів для забезпечення комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) з визначенням пріоритетності;

15) попередній фінансово-економічний розрахунок для забезпечення заходів комплексного відновлення території територіальної громади (її частини);

16) пропозиції щодо джерел фінансування заходів для забезпечення комплексного відновлення території.

Однак, положеннями зазначеного Закону (статті 15^{1} і 15^{2}) встановлено табу на проведення стратегічної екологічної оцінки Програм комплексного відновлення, що протирічить нормам та стандартами ЄС, європейській практиці та інтересам просуванням України на шляху до членства в ЄС. Примітно також, що в наведеному описі структури Програми комплексного відновлення території територіальної громади (її частини) не передбачено виокремлення окремого блоку заходів з екологічного відновлення.

Враховуючи акцентованість уваги міжнародної спільноти на екологічних проблемах необхідно забезпечити: законодавче посилення екологічної складової у документах державного планування соціально-економічного відновлення та розвитку країни, регіонів, територіальних громад, функціональних типів територій; системність імплементації інструментарію належного виконання зобов’язань, взятих Україною у природоохоронній сфері; реалізацію потенціалу громадськості у формуванні та моніторингу екологічної політики територій.

10. Західний регіон України в умовах воєнного стану: управління ендогенним потенціалом розвитку в контексті адаптації до інституційних стандартів ЄС

Запровадження в Україні воєнного стану, спричинене широкомасштабним вторгненням російських військ, суттєво змінило інституційне середовище управління регіональним розвитком в усіх без винятку областях України. Владні повноваження перейшли від обласних державних адміністрацій до обласних військових адміністрацій. Разом із цим органи місцевого самоврядування були частково обмежені у свободі своїх дій. По-перше, зменшилась сфера їх фактичної компетенції щодо ухвалення рішень (частину з яких тепер необхідно погоджувати з відповідними військовими адміністраціями). По-друге, на час дії воєнного стану було розширено чинні повноваження сільських, селищних та міських голів, зокрема надано їм право одноособово приймати певні рішення, зокрема у сфері управління фінансовими та земельними ресурсами.

Вказані зміни відобразилися на механізмах управління відповідними територіями. В найближчому майбутньому вони також чинитимуть все більший вплив і на ефективність використання ендогенного потенціалу розвитку цих територій, особливо на регіональному рівні. Передусім це стосується Західного регіону України, який межує з ЄС, і через який сьогодні здійснюється активний транзит як людей, так і товарів, включаючи військову допомогу Україні з боку наших європейських партнерів.

Західноукраїнські області також традиційно виступають своєрідним «інституційним полігоном» для адаптації на вітчизняний суспільно-політичний ґрунт стандартів ЄС у сфері публічного управління територіями. Передусім це відбувається через інститути прикордонної торгівлі, трудової міграції, міжнародної технічної допомоги, науково-освітньої співпраці, транскордонного та єврорегіонального співробітництва тощо. Саме тому, для областей Західного регіону України сьогодні важливо не допустити зниження ефективності використання ендогенного потенціалу власного розвитку в умовах воєнного стану.

Для цього слід забезпечити якісне вирішення одночасно двох управлінських завдань: 1) якнайшвидше адаптувати механізми та інструменти соціально-економічного розвитку регіону до умов воєнного стану; 2) забезпечити впровадження інституційних стандартів ЄС у сфері регіональної політики, яке дозволить мінімізувати трансакційні витрати, зокрема з огляду на перспективу подальшого зближення України з ЄС.

Загалом ендогенний потенціал розвитку регіону можна розглядати як певний «інтегральний потенціал», що поєднує всі власні ресурси території і саму цю територію, з погляду її трактування як поля взаємодії суспільно-природних компонентів. При цьому до числа основних чинників формування ендогенного потенціалу розвитку регіону входять: забезпеченість природними ресурсами; фінансово-бюджетна спроможність; якість людського та соціального капіталу; стан інформаційної, інженерної, маркетингової та соціальної інфраструктури, рівень інноваційності технологій, які використовуються основними суб'єктами господарювання; управлінська компетентність місцевої влади тощо.[288]

При цьому якість управління ендогенно орієнтованим розвитком регіону значною мірою визначається особливостями його інституційного середовища, зокрема мережею чинних неформальних інститутів і поширеністю інституційних деформацій. Наприклад, світовий досвід показує, що важливими стимулювальними засобами регіональної економічної політики є відмова від прямих бюджетних дотацій та спрямування зусиль на формування інституційних

[288] Вахович І., Забедюк М. Зміст та структура ендогенного потенціалу регіону. *Економіка та держава*. 2010. № 11. С. 41-43. С. 42.

засад, створення сприятливого інституційного середовища для розвитку ділової активності, нарощення потенціалу приватної ініціативи, активізації місцевих громад щодо пошуку шляхів ефективного залучення наявних місцевих ресурсів тощо.[289]

Варто наголосити на тому, що в умовах воєнного стану для областей Західного регіону України особливо важливим завданням залишається збереження тих основних інституційних новацій, які були започатковані протягом попередніх років і мають на меті сприяти подальшому зближенню нашої держави з ЄС на сучасних інституційних засадах. Передусім це стосується непорушності принципу субсидіарності. Адже досвід, набутий Україною за час війни, демонструє беззаперечну перевагу самоорганізації населення перед централізованим управлінням, особливо в економічній площині. Щобільше, вже сьогодні доцільно започаткувати напрацювання законодавчих змін, спрямованих на посилення адміністративної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування регіонів у повоєнний період.

Цьому, наприклад, сприятиме розосередження фінансово-бюджетних потоків, які формують дохідну частину обласних і державного бюджетів. При цьому адміністрування перших має здійснюватися виконавчими підрозділами обласних рад, а не державною податковою адміністрацією. Це дасть змогу налагодити більш ефективну систему контролю за справлянням тих податків і зборів, які наповнюють обласні бюджети.

Супутнім заходом, спрямованим на удосконалення чинної системи адміністрування обласних податків, може стати зміна принципу справляння ПДФО: замість його зарахування до місцевого бюджету за місцем реєстрації підприємства доцільно перейти до спрямування коштів від цього податку до місцевих бюджетів за місцем фактичної реєстрації працівника. Актуальність такого кроку для областей Західного регіону України зростає і завдяки значній кількості релокалізованих сюди підприємств, а також у зв’язку з великою чисельністю внутрішньо переміщених осіб, які тимчасово працевлаштувалися на заході нашої держави.

Крім того, слід впорядкувати функції (унеможливити дублювання повноважень) та розробити алгоритм ефективних взаємодій між обласними (районними, міськими) військовими адміністрацій та органами місцевого самоврядування відповідних рівнів. Це дасть змогу більш ефективно використовувати наявні природні та людські ресурси в кожній з областей та сприятиме залученню нових інвесторів (як українських, так і закордонних).

У цьому контексті слід звернути першочергову увагу на поліпшення інвестиційного клімату, включаючи стимулювання підприємницької активності в кожній з областей. Насамперед це передбачає визначення пріоритетних напрямів розвитку бізнесу, які матимуть першочергову підтримку від місцевої влади. Для них вже зараз слід започаткувати спільну з партнерами з країн-членів ЄС розбудову мережі сучасних об’єктів інституційної інфраструктури: наукових, технологічних та індустріальних парків, інноваційних виробничих кластерів, транскордонних промислових зон тощо.

З цим завданням тісно пов’язане інше – створення сприятливих умов для довгострокового працевлаштування та відповідного розселення частини внутрішньо переміщених осіб, які не мають наміру виїжджати за кордон, проте не можуть повертатися в місця постійного проживання через руйнування, спричинені військовими діями, або через страх їх повторення.

Для цього обласним військовим адміністраціям у співпраці з органами місцевого самоврядування відповідних областей, доцільно налагодити тісну співпрацю з представниками бізнесу, а також потенційними закордонними інвесторами, міжнародними донорськими

[289] Забедюк М. Забезпечення реалізації стратегії ендогенно орієнтованого розвитку регіону. *Ефективна економіка*. 2012. № 7. Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1299.

організаціями та інститутами громадянського суспільства, з метою започаткування низки проєктів з розбудови виробничої, інженерної, соціальної та прикордонної інфраструктури на регіональному та субрегіональному рівнях.

Крім того, слід розробити чіткі плани просторового розвитку відповідних областей, а також районів і територіальних громад у їх межах, визначивши у кожній із них пріоритетні зони для будівництва нового житла для внутрішньо переміщених осіб, місця для створення індустріальних парків, ареали формування транскордонних кластерів тощо. При цьому важливо забезпечити узгодження потенційних можливостей розселення внутрішньо переміщених осіб з перспективою їх майбутнього працевлаштування. Тому будівництво житла слід розгортати одночасно з формуванням сучасної виробничої інфраструктури, здатної задовольняти як потреби релокованого бізнесу, так і сприяти залученню нових інвесторів з України та з країн-членів ЄС.

Окрема увага має приділятися впровадженню нових підходів до вирішення соціальних проблем мешканців регіону, а також соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб, змушених шукати притулку в західних областях держави. Зокрема, ефективним засобом соціальної підтримки населення може стати механізм громадських робіт, який повинен охоплювати низку категорій малозабезпечених громадян, включаючи тимчасово безробітних. Громадські роботи можна поступово адаптувати в багатьох територіальних громадах Західного регіону і для внутрішньо переміщених осіб, які втратили роботу і потребують більш-менш пристойного заробітку. Адже розмір соціальних виплат для них є доволі символічним, а можливості активного залучення до економічного життя тих громад, на території яких їм доводиться тимчасово проживати – обмеженими. Пріоритетними напрямами використання громадських робіт у цьому контексті можуть стати: сільське господарство та харчопереробка (у тому числі для забезпечення продовольчих потреб армії); транспортно-логістична сфера, а також відбудова пошкоджених ракетними обстрілами об’єктів інфраструктури, надання послуг зі складування, сортування та розподілу гуманітарної допомоги тощо. Окрема сфера громадських робіт, перспектива якої лише відкривається – житлове будівництво, у першу чергу будівництво тимчасового житла для переселенців у районах їх тимчасової дислокації, а також відбудова пошкодженої житлової та соціальної інфраструктури на звільнених територіях.

Важливим пріоритетом нарощування ендогенного потенціалу розвитку в усіх областях Західного регіону України є стимулювання розвитку підприємництва за участю релокованих підприємств, а також подальший розвиток ІТ-галузі та креативних індустрій. При цьому слід підвищувати рівень інвестиційної привабливості сфери обслуговування різних областей регіону, зокрема шляхом заохочення іноземних інвесторів вкладати кошти в реалізацію спільних з європейськими партнерами проєктів, пов’язаних з розвитком транспортно-логістичної та прикордонної інфраструктури, туристично-відпочинкової індустрії, сфери торгівлі та побутового обслуговування населення тощо. Цьому сприятиме будівництво нових автопортів, виставково-ярмаркових центрів, транзитних хабів, модернізація інфраструктури ділового та відпочинкового туризму тощо.

Важливим напрямом адаптації економіки Західного регіону України до сучасних викликів глобалізації та до реалій воєнного стану є формування нової парадигми розвитку енергетики. Перші кроки у цьому напрямі вже зроблені шляхом приєднання України до спільної енергетичної системи ЄС. Це дозволяє сподіватися на суттєву модернізацію української енергетики та на збільшення обсягів експорту електроенергії до європейських держав. Так, експерти відзначають, що наявна система високовольтних ліній електропередачі дозволяє Україні експортувати до 2000 МВт електроенергії, що при нинішніх цінах у Європі здатне

приносити щонайменше 300 млн євро на місяць. Крім того, можливість експортувати електроенергію в таких кількостях по-новому відкриває українську електроенергетику для потенційних інвесторів, як європейських, так і внутрішніх. Адже сьогодні стає все більш зрозуміло, що найближчим часом на експорті електрики зможуть заробляти не лише традиційні українські монополії.[290]

Для цього мають бути розроблені відповідні інвестиційні пропозиції для закордонних енергетичних компаній. Крім того, вони можуть стосуватися нафтогазової та вугільної промисловості. Адже наявні поклади вуглеводнів у західноукраїнських областях можуть приваблювати інвесторів з цілого світу, особливо на тлі неадекватної поведінки на світовому енергетичному ринку російських компаній. В перспективі це може сприяти створенню низки транскордонних кластерів за участі іноземного капіталу, на базі яких здійснюватиметься видобуток, збагачення та переробка відповідних видів енергетичних ресурсів.

Ще одним пріоритетом розвитку енергетичного сектору областей Західного регіону України є відновлювана енергетика. Цей сегмент енергоринку найближчим часом може притягнути додаткові інвестиції в розвиток мережі сонячних і вітрових електростанцій, а також в модернізацію інфраструктури генерації й транспортування електроенергії.

І звичайно ж, не можна оминути увагою той економічний потенціал, яким володіє оборонна промисловість Західного регіону України. Насамперед це стосується модернізації та просторової диверсифікації підприємств Укроборонпрому, включаючи приватизацію частини його підприємств за участі потужних закордонних інвесторів. До числа пріоритетних регіонів України для локалізації підприємств ВПК варто віднести такі області, як Закарпатська, Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська й Тернопільська.

Підсумовуючи аналізування перспектив повоєнного розвитку різних областей і територіальних громад Західного регіону України, слід відзначити, що вагомого значення для нарощування ендогенного потенціалу їх розвитку сьогодні набуває надійний захист інвестицій і зниження трансакційних витрат інвесторів. У цьому контексті доцільно вказати на важливу роль інформаційної політики в залученні інвесторів, зокрема в контексті європейської інтеграції нашої держави. Це стосується як створення сучасних інформаційних платформ, інтегрованих у європейський інституційний простір, так і наповнення їх якісним контентом. Це дасть змогу належним чином популяризувати економічний і туристичний потенціал областей Західного регіону в середовищі потенційних інвесторів і ділових партнерів.

Одночасно відбуватиметься становлення мереж креативних індустрій та сучасних інформаційно-освітніх центрів на відповідних територіях, що дозволить забезпечувати системний обмін інформацією між органами їх місцевого самоврядування та представниками бізнесу й іноземними компаніями. Пріоритетними сферами такої взаємодії повинні стати: трансфер інноваційних технологій, обмін досвідом у сфері енергомодернізації комунального господарства та місцевої й регіональної економіки загалом, зниження енерговитратності бізнесу та житлово-комунального господарства, розбудова та модернізація об’єктів транспортно-логістичної, інформаційної, маркетингової, інституційної та інноваційної інфраструктури громад і регіонів тощо.

Зважаючи на зазначене, а також беручи до уваги значний ресурсний потенціал та вигідне географічне розташування областей Західного регіону України, сьогодні до основних

[290] Бно-Айріян М. Криза можливостей. *Дзеркало тижня.* Режим доступу: https://zn.ua/ukr/macrolevel/kriza-mozhlivostej.html.

напрямів підвищення ефективності використання їх ендогенного потенціалу доцільно віднести такі основні пріоритети:

- розгортання мережі прикордонно-логістичних центрів, оснащених сучасними терміналами для перевантаження та часткової обробки товарів різних типів, а також складськими приміщеннями для їх зберігання, включаючи багатопрофільні сховища та елеватори. Такі центри можуть поєднуватися з автопортами, виставково-ярмарковими об'єктами, гуртовими ринками, торговими домами, паркінгами, залізничними та автобусними станціями тощо. Пріоритетними місцями потенційної локалізації вказаних центрів можуть виступати насамперед прикордонні міста. Наприклад, у Закарпатській області – Чоп (або Ужгород), у Львівській – Хирів (або Самбір), Шегині (або Мостиська), а також Краковець (або Яворів) і Рава Руська, у Волинській – Володимир і Ковель. Одночасно до цих міст доцільно продовжити від кордону вузькі колії європейського стандарту. Це дасть змогу перетворити їх на потужні залізничні транзитно-логістичні хаби, що матимуть міжнародне значення;
- формування низки виробничих кластерів, зокрема транскордонних, орієнтованих на використання наявного природноресурсного та економічного потенціалу відповідних областей (у Закарпатській – туристично-рекреаційного та машинобудівного; в Івано-Франківській – туристичного та енергетичного; в Чернівецькій – туристичного та освітнього; у Львівській – науково-освітнього, будівельного, енергетичного, приладобудівного, військово-промислового та легкої промисловості; в Тернопільській і Рівненській областях – аграрно-індустріальних; у Волинській – машинобудівного, туристично-рекреаційного та агровиробничого;
- підвищення ефективності використання наявного потенціалу нафто- та газовидобутку, розвитку вугільної промисловості регіону, а також видобутку торфу, зокрема залучення потужних іноземних інвесторів у реновацію газових і нафтових родовищ та модернізацію відповідних видобувних потужностей на території Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Чернівецької та Волинської областей, а також освоєння торфових родовищ на Рівненщині та Тернопільщині;
- надання нового імпульсу розвитку підприємництва, зокрема шляхом реалізації низки різнопрофільних навчально-освітніх і консалтингових програм для місцевого населення та внутрішньо переміщених осіб щодо започаткування та масштабування бізнесу, а також ініціювання всеукраїнського пілотного проєкту щодо запровадження в Західному регіоні України (або в його окремих областях) спеціального режиму оподаткування бізнесу для новостворених малих підприємств і стартапів;
- реалізація програм зі створення в межах окремих територіальних громад на території кожної з областей можливостей для диверсифікованого виробництва продовольчих товарів та будівництва елеваторів і складів для зберігання резервів сільськогосподарської продукції, формування запасів паливо-мастильних матеріалів, будівництва підземних сховищ для потреб ЗСУ (зберігання військової техніки та запчастин до неї, боєприпасів тощо). Першим кроком для успішного виконання цього завдання має стати повна інвентаризація земель у межах кожної територіальної громади та узагальнення інформації й резервування ділянок під відповідні цілі.

Сьогодні надзвичайно потрібним є розроблення державної програми релокації бізнесу з передбаченими відповідними фінансовими стимулами та підтримкою для активізації цього процесу всередині країни та зниження темпів релокації підприємств за кордон. На нашу думку, у правовому полі слід збільшити кількість областей, на територію яких дозволено релокацію бізнесу (за рахунок областей центральної частини України), з метою розширення переліку пропозицій і можливостей для оптимального застосування виробничих ресурсів, що переміщуються. Окрім формування податкової бази для ширшого кола територіальних громад,

запуск нового бізнесу на територіях, де не ведуться активні бойові дії, дозволить створити нові робочі місця, стримуватиме відтік трудового потенціалу за кордон і, відповідно, сприятиме формуванню передумов для його платоспроможності. Для спрощення доступу до виробничих ресурсів потрібно розробити та впровадити ефективну систему лізингу виробничого обладнання та надання державних фінансових гарантій для бізнесу, що здійснює релокацію.

Дуже важливою є узгоджена і скоординована політика Кабінету міністрів України, Верховної Ради України та НБУ в напрямі розроблення техніко-економічних прогнозів, необхідних заходів із забезпечення ефективного процесу релокації підприємств (наприклад, розроблення і запровадження системного державного моніторингу процесу релокації бізнесу); комплексного аналізу впливу (обґрунтування) тарифної політики на конкурентні позиції підприємств на зовнішніх ринках; узгодження механізмів державного регулювання діяльності бізнесу з умовами воєнного стану та мобілізаційної економіки

Консолідація зусиль органів державної влади з максимального використання потенціалу промисловості України для підтримки обороноздатності та забезпечення Збройних сил України має стосуватись як виробництва необхідних видів продукції, так і законодавчого узгодження питання бронювання фахівців для забезпечення повноцінного функціонування підприємств шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та профільної постанови Кабінету Міністрів України. Крім того, потрібне гарантоване державне замовлення товарів і послуг у релокованих підприємств, особливо військового призначення. У серпні 2022 р. набула чинності урядова постанова, якою затверджено порядок підтвердження ступеня локалізації виробництва товарів, що є предметом держзакупівель (зокрема, до участі в публічних закупівлях будуть допускатися товари, в яких не менше 10% внутрішньої складової вироблено на території України). Але для того, щоб максимально завантажити вітчизняних виробників, цей відсоток має бути збільшено принаймні вдвічі. У цьому контексті важлива лібералізація трудових відносин на період воєнного стану шляхом, наприклад, затвердження офіційного порядку бронювання ключових співробітників підприємств від призову для збереження можливості функціонування підприємств, особливо релокованих і тих, що працюють для підтримки обороноздатності країни. Важливим є також залучення регіональних центрів зайнятості до процесу пошуку та підготовки персоналу для релокованих підприємств (за потреби); надання нового імпульсу розвитку бізнесу, зокрема релокованому, завдяки реалізації низки різнопрофільних навчально-освітніх і консалтингових програм для місцевого населення та внутрішньо переміщених осіб щодо започаткування та масштабування бізнесу. Крім того, експерти Українського союзу промисловців і підприємців у цьому контексті наголошують на важливості легалізації перетину кордону фахівцями підприємств з метою відрядження, що є можливим у разі отримання відповідного дозволу через електронний портал державних послуг «Дія. Бізнес».

Державна та локальна політика у сфері релокації бізнесу має містити комплекс заходів зі сприяння та підтримки просування вітчизняної продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках, пошуку нових експортних можливостей. У контексті створення нової та реконструкції пошкодженої інфраструктури, яка потрібна також для ефективної релокації підприємств у більшому територіальному масштабі, вагомим інструментом є активізація державно-приватного партнерства, у межах якого стимулом для бізнесу може бути впровадження податкових преференцій реінвестування. На часі оперативна дерегуляція в податковій і митній сферах і оновлення державної політики відповідно до потреб воєнного стану – збереження політики зменшення адміністративного та податкового навантаження на бізнес та усунення можливих зловживань.

Одним з вагомих інструментів ефективної релокації підприємств є адаптація законодавства, пов'язаного з розвитком індустріальних парків, до процесу релокації бізнесу. Актуальним потребам сьогодення відповідає також і впровадження механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму наявних індустріальних парків / виробничих кластерів, які знаходяться на території більш безпечних регіонів, ураховуючи їхній природно-ресурсний та економічний потенціал. Для забезпечення функціонування релокованих підприємств на період воєнного стану особливо важливим є дерегуляція та прискорення процесу підключення до інженерних мереж на територіях індустріальних парків, які потребують швидкого інженерно-технічного та інфраструктурного облаштування. Варто переглянути інструментарій реалізації державної програми підтримки бізнесу, використання антикризових кредитів і пільг на імпорт потрібного обладнання. Щоб відновити та продовжити функціонування промислових підприємств в Україні, слід доповнити перелік дозволених критичних позицій імпорту промислового обладнання та необхідних для виробництва компонентів.

Таким чином, нинішня ситуація, попри складні виклики, які постали перед усіма областями Західного регіону України, відкриває також нові перспективи для підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу їх розвитку. Проте для максимального використання цих перспектив потрібно вже сьогодні започаткувати роботу з напрацювання відповідних концептуальних рішень, які надалі мають лягти в основу програмних і стратегічних документів для кожної області та Західного регіону загалом.

Організаційно-управлінськими пріоритетами діяльності регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування українських областей, спрямованими на прискорення їх повоєнного економічного розвитку мають стати:

- регіональне стратегування та бюджетування, включаючи адаптацію стратегій і програм регіонального розвитку до повоєнних умов розвитку кожного регіону та їх узгодження з оновленою Державною стратегією регіонального розвитку; забезпечення належного фінансування заходів, передбачених регіональними стратегіями та програмами розвитку;
- налагодження ефективних ділових комунікацій та оптимізація інституційних взаємодій з органами державної влади, а також з органами місцевого самоврядування субрегіонального й локального рівнів з метою взаємоузгодженої реалізації заходів, спрямованих на швидку повоєнну відбудову економіки регіонів, зокрема модернізацію та адаптацію до умов повоєнного економічного розвитку об'єктів їх інфраструктури та житлово-комунального господарства;
- поглиблення співпраці з владними інституціями державного, субрегіонального та місцевого рівнів задля успішного завершення адміністративно-територіальної реформи та остаточного досягнення всіх її цілей, передусім щодо здійснення реальної децентралізації влади та формування на цій основі нової системи розподілу владних повноважень та міжбюджетних трансферів за прикладом країн-членів ЄС;
- координація міжрегіонального і транскордонного співробітництва з партнерами з країн членів ЄС, включаючи реалізацію проєктів з розбудови мережі міжнародних транспортних коридорів, створення транскордонних кластерів, будівництва нових об'єктів прикордонної інфраструктури, підвищення ефективності використання потенціалу регіональної й транскордонної туристичної індустрії, диверсифікація та інтенсифікація транскордонних та міжрегіональних культурно-освітніх програм і проєктів тощо;
- нарощування підприємницького, наукового й інноваційного потенціалу регіону шляхом сприяння в налагодженні більш тісних і взаємовигідних зв'язків між бізнесом, науковими установами та інститутами громадянського суспільства, зокрема щодо реалізації важливих

регіональних проєктів з розвитку транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, створення кластерів, індустріальних і наукових парків, покращення інвестиційного клімату, модернізації виробничих систем тощо;

- реалізація заходів з промоції регіону та просування його економічних інтересів на загальнодержавному та міжнародному рівнях, формування пакета інвестиційних пропозицій для потенційних внутрішніх і закордонних інвесторів, здійснення регіонального маркетингу, промоція на внутрішньому та зовнішньому ринках регіонального туристичного продукту.

Водночас на органи місцевого самоврядування територіальних громад Західного регіону України має покладатися низка функцій, пов'язаних зі створенням надійного та якісного адміністративно-управлінського й соціально-економічного ґрунту для успішного повоєнного розвитку країни. Частина з цих функцій стають актуальними вже сьогодні. Зокрема це стосується:

- адаптації стратегій розвитку територіальних громад до умов повоєнного відновлення з урахуванням тих змін, які відбуваються в регіональних стратегіях і програмах розвитку, передусім щодо визначення ролі та місця відповідних громад і субрегіонів, на території яких вони знаходяться, в пріоритетах повоєнної економічної модернізації регіону;
- стимулювання розвитку підприємництва на території громади усіма можливими силами та засобами, включаючи проведення активної просвітницької, інформаційно-пропагандистської та організаційної роботи, а також розбудови відповідної інженерної і траспортно-логістичної інфраструктури (передусім із залученням фінансових засобів і ресурсів за програмами міжнародної технічної допомоги; грантів, які надаються міжнародними організаціями, доброчинцями та урядами іноземних держав; отримання фінансування від ДФРР тощо);
- використання потенціалу міжсекторного партнерства та партисипативного управління для успішного повоєнного відновлення економіки громади та для її своєчасної адаптації до нових соціально-економічних викликів, спричинених війною; сприяння розвитку громадської активності мешканців громади та розбудова на її території мережі ефективних громадських організацій; максимально широке залучення мешканців громади до процесів обговорення та прийняття важливих управлінських рішень, пов'язаних з її подальшим розвитком, широко впроваджуючи демократичні практики публічного управління за аналогією з громадами країн-членів ЄС;
- цифровізація механізмів управління територіальними громадами із широким впровадженням ресурсів з відкритими даними: Інтернет, соціальні мережі, місцеві телеграм-канали та електронні ЗМІ тощо;
- посилення безпекового компонента в розвитку економіки громади шляхом врахування наявних ризиків можливого повторення ракетних чи артилерійських обстрілів її території, або ж вчинення диверсій на об'єктах, які мають важливе оборонне чи господарське значення; співпраця з регіональними органами державної влади та відповідними військовими відомствами щодо розміщення на території громади об'єктів транспортно-логістичної та іншої воєнної інфраструктури, а також структурних підрозділів оборонних підприємств, у тому числі підземного базування; формування мережі належним чином обладнаних сховищ, як для місцевого населення, так і для можливого зберігання там запасів харчів, палива та інших критичних ресурсів на випадок повторних атак.

Крім того, для тих територіальних громад, які приймають релокований бізнес і внутрішньо переміщених осіб актуальним є створення умов для максимально повного використання потенціалу такого бізнесу та інтелектуального і трудового ресурсу вимушених

переселенців у повоєнному економічному розвитку громади (передусім у тому разі, якщо ВПО не планують або тимчасово не можуть повернутися в місця постійного проживання). Зокрема це стосується ініціювання створення виробничих кластерів та індустріальних парків з одночасним облаштуванням поблизу них соціального житла (постійного або тимчасового), працевлаштування частини внутрішньо переміщених осіб і забезпечення їм належних житлових і побутових умов, сприяння культуральній інтеграції переселенців у місцеве соціальне середовище на засадах європейських цивілізаційних цінностей.

ПІСЛЯМОВА

Наукове видання містить аналіз сучасних глобалізаційних чинників соціально-економічного розвитку в контексті ендогенізації та загрози зовнішньоекономічній безпеці регіонів України в умовах воєнного часу, оцінку наслідків впливу глобальних викликів і шоків в період 2008-2022 р. на резільєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України, в т.ч. і збройної агресії Росії, а також пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку Західного регіону України в умовах воєнного стану. Розробки авторського колективу носять характер наукової новизни та практичної цінності, а саме полягаюить у наступному:

– з позиції формування інтегрованого економічного простору в Україні систематизовано сучасні глобалізаційні чинники соціально-економічного розвитку в контексті його ендогенізації за: типами глобалізації – де- факто та де-юре; видами глобалізації – економічна, соціальна, політична; підвидами глобалізації – торгівельна, фінансова, міжособистісна, інформаційна, культурна*;*

– визначено актуальні чинники сучасних глобальних трансформацій та основні чинники, що де-факто негативно впливають на економічне зростання в Україні та її регіонах; зовнішньополітичні чинники, що посилюватимуть зв'язок національної економіки із сучасними глобальними процесами та сприятимуть ендогенному розвитку регіонів України; чинники цілеспрямованої ендогенізації регіонального розвитку в Україні (внутрішньополітичні, просторові, економічні, соціальні, екологічні), як потенційні драйвери сталого соціально-економічного зростання*;*

– обґрунтовано предметні площини законодавчого посилення екологічної складової у документах державного планування соціально-економічного відновлення та розвитку країни, регіонів, територіальних громад, функціональних типів територій; системної імплементації інструментарію належного виконання зобов'язань, взятих Україною у природоохоронній сфері; реалізації потенціалу громадськості у формуванні та моніторингу екологічної політики територій*;*

– систематизовано загрози зовнішньоекономічній безпеці регіонів України в умовах воєнного часу та виділено групи регіонів з високим рівнем загроз, що посилюються внаслідок: (1) зменшення частки високотехнологічної продукції в експорті товарів та зростання високотехнологічного імпорту; (2) посилення дисбалансу зовнішньої торгівлі та залежності від провідної країни-партнера; (3) посилення імпортної залежності; (4) зниження рівня наукомісткості експорту послуг*;*

– на основі запропонованої методики оцінено наслідки впливу глобальних викликів і шоків в період 2008-2022 р. на резільєнтність ендогенного соціально-економічного розвитку регіонів України, що дозволило визначити як опірність, так і здатність до постшокового відновлення їх соціально-економічних систем у різні періоди глобальної нестабільності*;*

– згруповано основні ризики ендогенного розвитку регіонів України, що дозволило виокремити найважливіші, які здійснюють деструктивний вплив як на поточний, так і на перспективний ендогенний розвиток регіонів. Ідентифіковано загрози дисбалансу соціальної системи та втрати людського капіталу, спричинені війною, які пов'язані з зовнішньою (загрози втрати трудового потенціалу для післявоєнного відновлення економіки) та внутрішньою (загрози надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні

ринки праці, соціальну інфраструктуру) міграцією населення з регіонів України, що створює додаткові виклики для їх ендогенного розвитку*;*

– отримали подальшого розвитку дослідження особливостей, проблем та стимулів релокації національного виробництва в умовах воєнного часу. Ідентифіковано загрози релокації підприємств в умовах війни (порушення внутрішніх і міжрегіональних економічних зв'язків; блокування та порушення логістики постачання та / чи збуту; втрати трудового потенціалу через продовження відпливу людей з країни; відсутності достатньої кількості облаштованих майданчиків для розміщення підприємств; ускладненого одночасного переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами та ін.)*;*

– визначено пріоритети та запропоновано інструментарій стимулювання розвитку бізнесу та підвищення його ефективності в умовах воєнного стану з позиції інтересів різних стейкхолдерів (влада, бізнес, працівники підприємств, населення), зокрема надано пропозиції щодо: збільшення кількості областей, на територію яких дозволено релокацію бізнесу; розроблення і запровадження системного державного моніторингу процесу релокації бізнесу; обґрунтування тарифної політики на конкурентні позиції підприємств на зовнішніх ринках; узгодження механізмів державного регулювання діяльності бізнесу з умовами воєнного стану та мобілізаційної економіки; сприяння та підтримки просування вітчизняної продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках, пошуку нових експортних можливостей; активізації державно-приватного партнерства на основі впровадження податкових преференцій реінвестування; оперативної дерегуляції в податковій і митній сферах, оновлення державної політики відповідно до потреб воєнного стану; адаптації законодавства та впровадження механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму наявних індустріальних парків / виробничих кластерів*;*

– на основі дослідження впливу збройної агресії Росії на ендогенний потенціал регіонів України, емпірично визначено обсяг втрат споживчого попиту регіонами України внаслідок внутрішнього переміщення населення в у розрізі макрорегіонів походження ВПО, а також обсяг втрат споживчого попиту унаслідок його «переміщення» до країн Європи в результаті міграції українського населення*;*

– визначено наслідки та логістичні проблеми втрати експортного потенціалу регіонів за перше півріччя 2022 року як одну з основних загроз втрати ендогенного потенціалу регіонів (військове блокування морських портів, підвищення вартості залізничних перевезень, технічна несумісність українських та європейських колій, недостатня пропускна спроможність європейської транспортно-логістичної мережі, регулярний обстріл критичної інфраструктури, в тому числі і залізничних шляхів та логістичних центрів тощо; тимчасова зупинка виробництва через розрив виробничих ланцюгів, ризик пошкодження підприємства від влучання снарядів, високі витрати на логістику, несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках, руйнування енергетичного сектору тощо). Військові дії спричинили також дезінтегрованість регіонів, розрив зв'язків, виробничих циклів та кооперації, що спричиняє посилення просторових диспропорцій між регіонами, які посилюються процесами релокації у економічній та соціальній сферах*;*

– набуло подальшого розвитку дослідження впливу глобалізаційних чинників на міжнародну торгівлю на національному та регіональному рівнях, зокрема: на основі аналізу рівня та динаміки глобалізації в світі виділено її найбільш важливі етапи у міжнародній торгівлі (швидка глобалізація, повільна глобалізація та повільна стабілізація або слоубалізація); ідентифіковано основні проблеми експортоорієнтованого бізнесу в Україні, спровокованих військовою агресією РФ (виробничі та інфраструктурні, логістичні, фіскальні, енергетичні);

визначено наслідки військової агресії Росії проти України в контексті втрат бюджету через зменшення надходжень експортної виручки та в аспекті загрози глобальної продовольчої безпеки; запропоновано шляхи відновлення експортних можливостей вітчизняних підприємств провідних експортоорієнтованих секторів економіки України в умовах військової агресії РФ*;*

– визначено основні проблеми управління ендогенним потенціалом розвитку областей Західного регіону України в умовах воєнного стану та узагальнено нові виклики для місцевої влади, спричинених інституційними трансформаціями, значною кількістю внутрішньо переміщених осіб та релокованих підприємств з зони бойових дій. Визначено переваги для областей Західного регіону України в контексті адаптації України до інституційних стандартів ЄС, пріоритетні напрями очікуваних інституційних змін, пов'язаних із підвищенням ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку Західного регіону України. Надано пропозиції для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо реалізації низки управлінських заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу розвитку Західного регіону України в умовах воєнного стану в контексті посилення адміністративної та фінансової спроможності органів місцевого самоврядування регіону, активізації транскордонного співробітництва, стимулювання розвитку підприємництва, поліпшення інвестиційного клімату та модернізації місцевої інфраструктури*.*

До перспектив розвитку наукових досліджень в даному напрямі належить розробка організаційно-економічних та інституційних механізмів ендогенного розвитку регіонів України, підвищення безпеки бізнес-середовища в умовах глобальної конкуренції за ринки збуту в умовах війни та повоєнному оновленні; посилення інтегрованості внутрірегіонального та міжрегіонального економічного простору регіонів України для захисту та резилентності до зовнішніх викликів та загроз; визначення інструментарію стимулювання зовнішніх та внутрішніх інвестицій в економіку регіонів України в умовах війни та повоєнному оновленні; розробка рекомендацій щодо удосконалення і координації регіональної та секторальних політик в контексті реалізації пріоритетів ендогенного розвитку, підвищення резилентності економіки регіонів до циклічних глобалізаційних процесів.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Результати оцінювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником ВВП на душу населення*

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, грн на 1 особу у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	ВРП на душу населення				
Вінницька	31,9	3	243,7	1,04	0,99
Волинська	35,4	3	276,3	0,99	0,99
Дніпропетровська	39,4	не відновилася	не відновилася	0,93	не відновилася
Донецька	39,9	не відновилася	не відновилася	0,92	не відновилася
Житомирська	33,1	3	242,1	1,02	1,08
Закарпатська	35,9	3	241,2	0,98	1,02
Запорізька	40,0	не відновилася	не відновилася	0,92	не відновилася
Івано-Франківська	34,8	3	284,8	1,00	1,00
Київська	28,5	2	557,8	1,09	1,01
Кіровоградська	34,5	3	295,0	1,00	1,00
Луганська	38,9	не відновилася	не відновилася	0,93	не відновилася
Львівська	31,5	3	276,9	1,05	0,98
Миколаївська	28,7	3	294,2	1,09	1,00
Одеська	30,0	не відновилася	не відновилася	1,07	не відновилася
Полтавська	32,8	2	700,1	1,03	1,12
Рівненська	35,3	3	272,6	0,99	0,99
Сумська	32,4	3	278,9	1,03	0,97
Тернопільська	28,5	2	262,5	1,09	0,96
Харківська	32,6	не відновилася	не відновилася	1,03	не відновилася
Херсонська	30,6	3	231,5	1,06	0,98
Хмельницька	33,3	2	376,7	1,02	0,97
Черкаська	33,3	3	307,0	1,02	1,01
Чернівецька	35,1	4	162,7	0,99	0,98
Чернігівська	32,9	3	274,8	1,03	0,99
м. Київ	32,9	3	1284,4	1,02	0,97

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[291]

[291] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.2

Період відновлення економіки регіонів України від наслідків фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Регіони	параметри соціально-економічного розвитку					
	ВРП на душу населення	Рівень зайнятості населення працездатного віку	Капітальні інвестиції, у розрахунку на одну особу	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення	Імпорт товарів та послуг	Експорт товарів
Україна (середнє значення по країні)	*3*	*4*	*н/в*	*11*	*н/в*	*2*
Вінницька	3	10	н/в	11	3	1
Волинська	3	2	н/в	11	8	2
Дніпропетровська	н/в	1	н/в	10	н/в	н/в
Донецька	н/в	н/в	н/в	н/в	н/в	2
Житомирська	3	10	н/в	1	1	3
Закарпатська	3	н/в	н/в	н/в	2	2
Запорізька	н/в	2	н/в	1	н/в	н/в
Івано-Франківська	3	3	н/в	н/в	2	2
Київська	2	10	н/в	3	2	з/н
Кіровоградська	3	н/в	2	11	3	2
Луганська	н/в	11	н/в	н/в	3	2
Львівська	3	1	н/в	1	2	2
Миколаївська	3	3	н/в	н/в	2	2
Одеська	н/в	1	н/в	2	н/в	н/в
Полтавська	2	н/в	н/в	8	3	2
Рівненська	3	10	н/в	1	12	2
Сумська	3	10	н/в	н/в	2	2
Тернопільська	2	1	н/в	н/в	3	2
Харківська	н/в	2	н/в	з/н	3	2
Херсонська	3	4	н/в	н/в	9	н/в
Хмельницька	2	4	н/в	11	2	3
Черкаська	3	2	н/в	4	12	2
Чернівецька	4	4	н/в	н/в	10	8
Чернігівська	3	9	н/в	8	1	2
м. Київ	3	н/в	н/в	2	н/в	2

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[292]

[292] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.3

Результати оцінювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником кількості підприємств на 10 тис. осіб наявного населення

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, підприємств на 10 тис. населення у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення				
Вінницька	22,2	11	0,5	0,87	0,95
Волинська	23,0	11	0,5	0,86	0,96
Дніпропетровська	6,9	10	0,3	1,04	1,01
Донецька	11,4	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася
Житомирська	16,9	1	5,0	0,92	0,96
Закарпатська	15,8	не відновилася	не відновилася	0,94	не відновилася
Запорізька	2,2	1	2,0	1,09	1,02
Івано-Франківська	6,3	не відновилася	не відновилася	1,04	не відновилася
Київська	5,5	3	1,7	1,05	0,99
Кіровоградська	7,0	11	0,5	1,03	0,97
Луганська	21,7	не відновилася	не відновилася	0,87	не відновилася
Львівська	1,2	1	1,0	1,10	1,03
Миколаївська	9,0	не відновилася	не відновилася	1,01	не відновилася
Одеська	8,3	2	4,5	1,02	1,07
Полтавська	16,9	8	1,6	0,92	1,05
Рівненська	7,5	1	4,0	1,03	0,97
Сумська	25,8	не відновилася	не відновилася	0,83	не відновилася
Тернопільська	11,1	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася
Харківська	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було
Херсонська	11,6	не відновилася	не відновилася	0,98	не відновилася
Хмельницька	8,2	11	0,5	1,02	0,96
Черкаська	12,5	4	2,0	0,97	1,05
Чернівецька	11,5	не відновилася	не відновилася	0,98	не відновилася
Чернігівська	20,3	8	1,5	0,89	1,07
м. Київ	7,8	2	11,0	1,03	0,97

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[293]*

[293] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.4

Результати оцінювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником імпорту товарів та послуг

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, млн дол. США у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Імпорт товарів та послуг				
Вінницька	32,3	3	52,0	1,23	0,97
Волинська	67,0	8	114,4	0,60	1,02
Дніпропетровська	56,6	не відновилася	не відновилася	0,79	не відновилася
Донецька	57,5	не відновилася	не відновилася	0,77	не відновилася
Житомирська	4,8	1	22,2	1,73	0,82
Закарпатська	48,8	2	933,6	0,93	1,08
Запорізька	66,9	не відновилася	не відновилася	0,60	не відновилася
Івано-Франківська	66,0	2	238,5	0,62	1,88
Київська	36,2	2	657,9	1,16	1,06
Кіровоградська	35,6	3	28,8	1,17	0,95
Луганська	55,3	3	343,1	0,81	1,07
Львівська	37,1	2	497,5	1,14	0,95
Миколаївська	14,4	2	69,3	1,56	0,86
Одеська	44,7	не відновилася	не відновилася	1,01	не відновилася
Полтавська	51,5	3	245,8	0,88	1,30
Рівненська	49,9	12	23,0	0,91	1,27
Сумська	35,3	2	124,8	1,18	0,89
Тернопільська	47,2	3	54,6	0,96	0,90
Харківська	37,1	3	358,5	1,14	0,90
Херсонська	58,5	9	20,3	0,75	0,97
Хмельницька	47,8	2	132,8	0,95	1,25
Черкаська	65,9	12	57,8	0,62	0,85
Чернівецька	45,2	10	9,0	1,00	0,80
Чернігівська	14,4	1	56,9	1,56	0,90
м. Київ	51,9	не відновилася	не відновилася	0,87	не відновилася

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[294]

[294] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.5

Результати оцінювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником експорту товарів

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення, млн дол. США у рік	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Експорт товарів				
Вінницька	0,8	1	3,8	1,67	1,67
Волинська	31,4	2	73,0	1,16	1,16
Дніпропетровська	60,5	не відновилася	не відновилася	0,67	не відновилася
Донецька	35,2	2	2538,45	1,09	1,092629861
Житомирська	30,2	3	52,5	1,18	1,18
Закарпатська	23,4	2	142,8	1,29	1,29
Запорізька	49,4	не відновилася	не відновилася	0,85	не відновилася
Івано-Франківська	53,4	2	192,9	0,79	0,79
Київська	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було	зниження не було
Кіровоградська	35,8	2	70,2	1,08	1,08
Луганська	70,3	2	2237,3	0,50	0,50
Львівська	20,5	2	102,3	1,34	1,34
Миколаївська	7,1	2	58,7	1,57	1,57
Одеська	37,6	не відновилася	не відновилася	1,05	не відновилася
Полтавська	50,9	2	655,1	0,83	0,83
Рівненська	28,7	2	64,9	1,20	1,20
Сумська	22,1	2	100,9	1,31	1,31
Тернопільська	11,1	2	8,0	1,50	1,50
Харківська	15,8	2	122,2	1,42	1,42
Херсонська	12,2	не відновилася	не відновилася	1,48	не відновилася
Хмельницька	41,1	3	57,3	0,99	0,99
Черкаська	38,3	2	165,9	1,04	1,04
Чернівецька	37,5	8	5,8	1,06	1,22
Чернігівська	29,0	2	60,7	1,20	1,20
м. Київ	21,2	2	920,6	1,33	1,328605288

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними*[295]

[295] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.6

Результати оцінювання параметрів резільєнтності соціально-економічних систем регіонів України в умовах фінансово-економічної кризи за показником зайнятості населення працездатного віку

Регіони	глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр.				
	глибина шоку, %	період відновлення, роки	швидкість відновлення (зростання рівня зайнятості населення працездатного віку у рік), %	опірність регіону до шоку, порівняно із загальнодержавним показником, пункти	відносна здатність регіону до постшокового відновлення, порівняно із загальнодержавним показником, пункти
	Рівень зайнятості населення працездатного віку				
Вінницька	5,8	10	0,4	0,98	1,00
Волинська	2,5	2	0,8	1,01	1,00
Дніпропетровська	0,4	1	0,3	1,04	0,99
Донецька	7,2	не відновилася	не відновилася	0,97	не відновилася
Житомирська	4,2	10	0,3	1,00	1,00
Закарпатська	5,1	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася
Запорізька	2,1	2	0,7	1,02	1,00
Івано-Франківська	3,1	3	0,6	1,01	1,00
Київська	5,4	10	0,4	0,98	1,00
Кіровоградська	6,0	не відновилася	не відновилася	0,98	не відновилася
Луганська	4,5	11	0,3	0,99	1,00
Львівська	0,6	1	0,4	1,03	1,01
Миколаївська	3,7	3	0,8	1,00	1,00
Одеська	1,5	1	1	1,02	1,01
Полтавська	7,8	не відновилася	не відновилася	0,96	не відновилася
Рівненська	4,6	10	0,3	0,99	0,99
Сумська	13,6	10	1,0	0,90	1,02
Тернопільська	1,5	1	0,9	1,02	1,01
Харківська	3,5	2	1,2	1,00	1,01
Херсонська	1,9	4	0,3	1,02	1,00
Хмельницька	1,7	4	0,3	1,02	1,00
Черкаська	2,4	2	0,8	1,02	1,01
Чернівецька	3,9	4	0,6	1,00	0,99
Чернігівська	4,3	9	0,3	1,00	0,99
м. Київ	4,5	не відновилася	не відновилася	0,99	не відновилася

**Джерело: розраховано на основі авторського методичного підходу за даними[296]*

[296] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.7

Динаміка темпів зростання (зменшення) обсягів експорту-імпорту товарів та послуг і коефіцієнту покриття експортом імпорту за регіонами у 2020 р. щодо 2019 р.*

Регіони	**товари**			**послуги**		
	у % до попереднього року		Коефіцієнт покриття експортом імпорту	у % до попереднього року		Коефіцієнт покриття експортом імпорту
	експорт	імпорт		експорт	імпорт	
Україна	**98,3**	**89,4**	**0,91**	**73,7**	**82,3**	**2,02**
Вінницька	94,7	87,8	2,48	121,7	112,2	4,52
Волинська	92,6	90,4	0,49	76,0	77,4	2,76
Дніпропетровська	96,0	83,9	1,64	114,9	86,2	0,86
Донецька	85,0	65,0	2,72	92,6	60,3	0,94
Житомирська	94,7	92,8	1,29	95,1	50,7	6,41
Закарпатська	90,6	85,3	1,08	91,9	82,2	10,94
Запорізька	94,9	79,8	2,39	85,6	93,2	5,30
Івано-Франківська	83,1	76,9	1,19	84,1	95,4	2,30
Київська	101,0	101,6	0,47	78,6	113,8	1,43
Кіровоградська	129,1	93,1	3,92	77,2	79,5	1,92
Луганська	84,8	83,9	0,61	93,5	90,7	0,69
Львівська	105,5	111,5	0,67	105,1	97,8	7,66
Миколаївська	104,5	79,9	2,85	71,2	64,8	17,73
Одеська	98,3	116,1	0,62	103,5	115,0	2,77
Полтавська	110,2	86,2	1,98	74,5	72,2	0,42
Рівненська	106,7	100,1	1,23	123,6	144,9	2,55
Сумська	110,3	127,4	1,17	85,8	103,5	0,97
Тернопільська	103,2	90,2	1,10	109,3	108,8	9,72
Харківська	104,0	103,0	0,82	103,9	93,7	6,71
Херсонська	104,7	80,3	0,86	82,4	42,5	1,92
Хмельницька	103,3	90,0	1,31	92,6	90,8	0,96
Черкаська	93,9	142,3	1,19	107,7	101,0	1,99
Чернівецька	78,8	81,9	0,99	96,6	116,0	8,78
Чернігівська	110,4	81,6	2,60	104,9	92,1	1,09
м. Київ	99,5	93,1	0,52	101,6	74,8	1,63

**Джерело: складено авторами за даними*[297]

[297] Державна служба статистики України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Таблиця А.7

Включення України у міжнародні ланцюги доданої вартості у 2018-2020 рр.[298]*

Галузь	Стаття експорту	Країна-імпортер	Вартість експорту, млн дол США	Частка України в імпорті, %	Рейтинг України серед постачальників
Аерокосмічна, авіаційна, автомобільна та медична промисловість	Титанові руди та концентрати	Чехія	32	100	1
		Єгипет	2	93	1
		Білорусь	2	82	1
		Російська Федерація	81	75	1
		Румунія	2	65	1
		Угорщина	1	46	1
		В'єтнам	1	40	1
		Туреччина	6	39	2
		Казахстан	8	22	2
		Мексика	11	18	2
Виробництво алюмінію	Оксид алюмінію	Російська Федерація	686	37	1
		Узбекистан	0,1	3	5
		США	0,2	0,03	22
Сталеливарна промисловість	Залізна руди та концентрати, неагломеровані	Білорусь	4	100	1
		Чехія	387	78	1
		Польща	332	75	1
		Словацька Республіка	143	60	1
		Сербія	45	56	1
		Угорщина	34	40	1
		Румунія	73	32	1
		Бельгія	20	4	4
		В'єтнам	39	4	4
		США	7	2	7
	Залізна руда та концентрати, агломеровані	Чехія	89	82	1
		Румунія	49	78	1
		Польща	91	66	1
		Сербія	126	66	1
		Угорщина	71	63	1
		Словацька Республіка	97	35	2
		В'єтнам	21	27	2
		Китай	645	16	2
		Республіка Корея	69	16	2
		Туреччина	79	12	4
Важка промисловість	Чавун нелегований	Росія	54	99	1
		Єгипет	18	81	1
		Канада	7	78	1
		Болгарія	4	66	1
		ОАЕ	36	61	1
		США	641	32	2
		Іспанія	31	32	1
		Румунія	4	30	2
		Фінляндія	4	25	2
		Туреччина	99	22	2
	Напівфабрикат із залізної нелегованої сталі	Росія	82	100	1
		Болгарія	191	88	1
		Коста-Ріка	6	48	1
		Ефіопія (без Еритреї)	13	46	1
		Боснія і Герцеговина	16	43	1
		Камерун	22	41	1
		Катар	48	39	1
		Нігерія	21	22	3
		Туреччина	175	22	2
		Колумбія	4	21	3

[298] Складено автором за: *Ruta, Michele (ed.). 2022. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Washington, DC. © World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359 License: CC BY 3.0 IGO." P. 54-56.*

	Напівфабрикати із заліза/нелегованої сталі, що містять <0,25 мас. % вуглецю	Словацька Республіка	5	89	1
		Італія	1009	69	1
		Північна Македонія	26	59	1
		Угорщина	47	53	1
		Велика Британія	130	45	1
		Туреччина	346	36	2
		Малайзія	15	18	3
		Судан	1	8	3
		Таїланд	51	7	4
		Китай	84	6	5
Автомобільна промисловість	Комплекти проводів запалювання та інші комплекти проводів, що використовуються в транспортних засобах/літаках/ кораблях	Румунія	161	20	2
		Польща	64	14	2
		Угорщина	81	12	3
		Німеччина	553	11	3
		Чехія	141	10	3
		Словацька Республіка	92	6	5
		Австрія	29	6	8
		Російська Федерація	11	5	8
		Китай	6	1	18
		Туреччина	3	1	16
	Осі та колеса	Молдова	0,2	71	1
		Болгарія	28	61	1
		Російська Федерація	154	49	1
		Білорусь	46	48	1
		Латвія	3	46	1
		Шрі-Ланка	1	42	1
		Саудівська Аравія	5	34	1
		Пакистан	1	30	2
		Грузія	1	29	2
		Литва	2	24	2

Підписано до друку 14.12.2022 р.
Папір ксероксний. Друк на різографі.
Гарнітура "Arial" Умов. друк. арк. 16,7.
Наклад 100 прим. Зам.№18
Друк: ПП "Арал" Свідоцтво: серія А01 №21230 від 18.06.2007 р.
Державна реєстрація 09.09.1998 р.
м.Львів, вул. Козельницька, 4 Тел: (050) 371-62-80